

Vikerkaar

3/1987

Mari Saadi jutustus «Valge hobune»; Andres Langemetsa, Uku Masingu, Katrin Tammiku luulet; inglise luule bukett; Jaak Alliku märkmeid üleliiduliselt teatritegelaste kongressilt; Piret Kruuspere Merle Karusoo dramaturgiast; Anne Lõugas Mari Kurismaa maalidest; Rein Ruutsoo esse «Inimesena olemise paratamatusest»

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-politiline ajakiri. Ilmub alates 1986. aasta juulist. 2. aastakäik.

Märts 1987. Nr 3.

Sisukord

Günther Grass *Munas* 1
Mari Saat *Valge hobune* 2
Uku Masing *Luulet* 8
Andres Langemets *Luulet* 10
Katrín Tamnik *Luulet* 12
Rannar Susi *Klass* 15
Rein Saluri *Taud* 21
Inglise luule bukett 31
Mart Väljataga *Järelmärkus (17. saj inglise luule asjus)* 36
Jaak Allik *Kongressi märkmeid* 38
Piret Kruuspere *Merle Karusoo dramaturgina* 43
Rein Ruutsoo *Inimesena olemise paratamatusest* 47
Edith Salu *Neiust ja noorikust emaks rahvatraditsioonis* 56
Anne Lõugas *Mari Kurismaa maalid* 65
Moodsa kunsti ajaloost
Ants Juske *Neoimpressionism* 67
Dixi
Boriss Stein 70
Keelest keelde
Tõnn Sarv *Tõlkevall* 72
Poeetika lühikursus
Mihhail Lotman 74

Lugemissoovitus

Valentin Bragin *Vaimud saavad lihaks* 77
Vaatenurk
Kalle Muuli *Usaldamise piirid* 79
Eva Adamson *Üks visandite vihik* 80
Margit Arusoo *Kes keeras kraani lahti?* 81
Vikerkaak
Teile, naised! 82
August Sang *Ilolaulud* 83
Vilen Künnapu *Transformatsioonid maastikul* 83
Peeter Volkonski *Kaasus* 84
Jutusaba
Arkadi Strugatski, Boriss Strugatski *Ekspeditsioon põhjakaarde* 85
Kaleidoskoop
Robert Nerman *Kas Tartu linnapilt...* 91
Enn Aller *Ühest nimekast naisest mahalaskmise tähtpäeva puhul*
Ajakirja «Vikerkaar» jutuvõistluse tulemused 94
Ajakirja «Vikerkaar» aastapremiad 94
Foorum
«Vikerkaare» ankeet 94
No vabar.dage 96

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Kalju Jõul
Esikaanel: Mari Kurismaa, «Vaade», õli, lõuend, 1985

Tagakaanel: Mari Kurismaa, «Kortsert» õli, lõuend, 1986

GÜNTER GRASS

Saksa keelest Mati Sirkel

Munas

Me elame munas.
Kooresisekülje
oleme täis kritseldanud siivutuid joonistusi
ja oma vaenlaste eesnimesid.
Keegi haub meid.

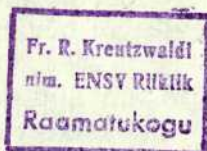
Kes meid ka ei hauks,
meie pliiatsit haub ta kaasa.
Ühel päeval koorununa
teeme endale kohe
pildi haudujast.

Me eeldame, et meid hautakse.
Me kujutame ette heasüdamlikku sulelist
ja kirjutame koolikirjandeid
meid haaduva kana
värvi ja tõu kohta.

Millal me koorume?
Meie prohvetid munas
vaidlevad kesise tasu eest
haudeaja pikkuse üle.
Nad oletavad päeva X.

Igavusest ja ehtsast vajadusest
leiutasime inkubaatorid.
Me muretseme väga oma järelkasvu eest munas.
Meelsasti soovitaksime sellele, kes meie kohal valvab,
oma patenti.

Aga meil on katus pea kohal.
Seniilsed tibud,
keelteoskusega looted
räägivad päev läbi
ja arutavad veel oma unenägusidki.

Ja kui meid siiski ei hauta?
Kui sellesse koorde ei teki iialgi auku?
Kui meie silmapiir on ainult meie
kriitselduste silmapiir ja jääbki selleks?
Me loodame, et meid hautakse.

Ehkki me veel ainult haudumisest kõneleme,
jääb ometi kartus, et keegi,
väljaspool meie koort, tunneb nälga,
lööb meid pannile, raputab soola peale. —
Mida teeme me siis, vennad munas?

MARI SAAT

VALGE HOBUNE

Meenutades Marju Mutsut

Iiv ärkas selle peale, et teda järsult õlast raputati. Teda kohutas säärane raputamine — selles tundus midagi möödapääsmatut — nüüd tullakse sind ära viima, ära... kuhu? See pole tähtis; tähtis on too paratamatus, vägivaldsus. Ent samas oli selles midagi nii solvavat, et ta otsustas — mingi hinna eest ei näita ta oma kokkumist välja.

Silmad avanud, ei näinud ta esialgu midagi, sest kõik tema ees oli valge. Kas niimoodi see siis ongi? — mõtles ta — ainult valge ja ei midagi muud? Ja nõnda igavesti — ainult valge... Ent pikkamööda hakkasid valge seest eralduma hallikas-kollased rõngakesed ja ta sai aru: see oli looma nahk; tohutu suure valge, vaevumärgatavalt raudja hobuse nahk.

Võib-olla hobune ainult paistis nii hiigelsuur, sest nüüd ta märkas, et ta ise polnud enam täiskasvanud naine, vaid väike tüdruk. Tal oli pisut hale vaadata säärast peenikeste käte ja jalgadega jahmunud abitud plikat.

Hobune aga ütles tühjalt kõmiseva häälega, nagu räägiks ta kusagilt väga sügavalt:

«Katku mu sabast takjad välja, siis võime minna!»

Hääl oli pigem käskiv kui paluv, ent Iiv ei hakanud tõrkuma. Ta ei arutlenud sellegi üle, kas tal üldse on tahtmist kuhugi minna. Talle tundus see lihtsalt tööna, mis tuleb ära teha — nagu igapäevane kartulikooremine või põranda või pesu pesemine või lõuendi kruntimine... .

Mõni takjas tuli lihtsalt välja, teine oli nagu kiusuks sabajõhvid enda ümber tomбуks keerutanud ja seda pundart tuli kaua harutada. Aegamööda tegi see töö ta närviliseks.

— Kui ma veel kaua niimoodi harutan, ärkavad lapsed üles ja siis

ma igatahes küll ei saa enam kuhugi minna! — mõtles ta, — ma pean seda talle ütleva. . .

— Selle takja harutan veel, siis ütlen. . . Selle veel, siis ütlen küll! . . .

Äkki raputas hobune saba. Jõhvid välkusid Iivu silme ees nagu kuldseid kiired. Takjad, mida ta polnud veel ära jõudnud noppida, lendasid nüüd ise välja, ja lennul osutusid nad millekski seebi-mulli-taoliseks, mis hetkeks sädelesid ja siis lõhkesid olematuks.

— Seal see nüüd on! — mõtles Iiv pisut pahaselt, rohkem hämmastunult, — mis mõtet sel kõigel, kui takjaist võis ka niisama lihtsalt lahti saada!

Ja talle tundus, et hobune on teda petnud.

Hobune heitis aga kõhuli maha nagu koer — mida Iiv üldse ei arvanud hobuseid tegevast — ja ütles: «Roni mu selga!»

Iiv ronis hobuse libedale seljale ja püüdis kätega looma kaela ümbert kinni hoida. Võib-olla oleks pidanud haarama lakast, aga nii tundus julgem.

Hobune näis võtvat enda alla terve toa. Kui Iiv oli ärganud ja hobuse siit leidnud, oli ta hetkeks imestannud, kustkaudu hobune siia sisse mahtus. Nüüd ei tulnud tal aga meelde jälgida, kuidas nad välja pääsesid, sest viimane, mis ta minekul märkas, oli tema mehe keha voodis lamamas.

Mehe keha lamas selili ja norskas — ühtlaselt, tasa. Selles tundus midagi masinlikku. See polnudki nagu tema tõeline mees, vaid keegi, mis teeskleb tema mehe moodi norskamist. See tegi kõhedaks. Ta tahtis meest ärkvele raputada, ent ei saanud enam, sest oli tema juba silmist kaotanud. Õigemini — ta ei näinud enam üldse midagi; nad läksid nagu mööda mingit pimedat rada, kus tihe võsa kogu aeg vastu silmi peksis.

Siis selgus, et see polegi tegelikult võsa ja pole ka pimedust — ta oli lihtsalt näo hobuse laka sisse surunud. Need olid laka jõhvid, mis ta nägu hõõrusid ja mille tõttu ta ka silmi pidi kinni pigistama ning nagu pimedas edasi liikuma. Sest tõepoolest, nüüd, kus ta end vabamalt tundis, märkas ta, et tegelikult ei istu ta enam hobuse seljas, vaid hoopis ronib seda mööda edasi.

Ta oli tilluke hobuse säravvalgel seljal ja ta märkas, et see ei olnudki hobuse selg, vaid tohutu suur sädelev, nagu klaasist kuppel, mille arvatava tipu poole ta ronis. Keegi võttis tal käest ja püüdis aidata tal edasi ronida. Ta ei saanud aru, kes see on, ent see oli keegi talle väga tuttav. Tema mees? Too ei saanud see olla. Sest mehel oli isiksus. . . või oluiks õigem öelda — omapära? . . . Too aitaja tundus küll nii täielikult tuttav, nii usaldusväärne, nii täielik sõber, nii täiuslik. . . ometi nagu olematu.

— Mina olen täiesti olemas! — mõtles ta. Ja tundis selle mõttega, et ta on naine. Tundis higilõhna kaenla-alustes ja kutsuvat lehka häbeduses; tundis oma puusade raskust, ja mida selgemalt ta kõike

seda tundis, seda raskemaks muutus ülesronimine, seda klaasjam näis kuppel. Paistis, et ka too teine tajub nende vahet, ja ta ei hoiu enam endise kindlusega Iivul käest.

— Ta laseb mul kukkuda! — mõtles Iiv hirmuga. Ta kartis langeda kuplilt tühja üksindusse, kus poleks isegi toda — olematut —, ja vaatas otsivalt ringi, et näha, kus on ta mees ja lapsed. Mitte, et ta oleks neilt abi lootnud, vaid ta tahtis veenduda, et tema pole mitte ainuke maine.

Ent nii kui ta kupli tipult pilgu pööras, kadus pind jalge alt ja ta heljus sügavikku. See, mida ta langemisel tundis, oli ahistav kurbus, et ta on tõesti täiesti üksi. Langemine nagu koosneski tollest ängistusest.

Ja siis leidis ta ennast jälle valge hobuse seljast. See oli jälle päris tõelise looma selg — pehme, lihalik, hägusalt valge, mitte säärane kiretult-klaasjalt sädelev kuppel. See tundus lohutav. Ometi, ta oli siia langenud! Hobuses leidis ta nüüd sedasama vastumeelt lihalikkust, mida oli tundnud eneses kuplit mööda ronides. Ja igatsus kupli puhtuse ja tolle isekuseta sõbra järele, kes teda üürikeseks toetada oli püüdnud, jäi.

Seetõttu ei surunud ta enam oma nägu laka sisse ega käsi ümber hobuse kaela, vaid klammerdus sõrmedega lakka, käed sirged, ja püüdis nii vähemalt ülakeha hobusest võimalikult kaugel hoida.

Nõnda püsida oli õige raske, sest hobune hakkas üha kiiremini edasi tormama, nagu Iivule kiusuks, nagu tahaks teda enda seljast maha visata. Aga siis juhtuks midagi hirmsat. Mis nimelt? Ta püüdis sellele mõelda, ent oli väga raske arutleda, kui tuli samas kõigest väest katsuda püsima jääda.

Hobune pööras korraks pead tema poole ja ta märkas, et hobune muigab. Hobune muigas, nagu teaks ta Iivu hirmu, aga nagu teaks ka midagi enam. Ta silmad olid muigest pilukil ja silmaavad mustendasid. Nii nagu polekski see hobune, vaid keegi, kes on endale valge hobusepea-kujulise maski pähe tõmmanud. Ja ta hambad — need suured kollased hambad sobinuksid pigem liha ja kontide närimiseks kui rohusöömiseks. . . Nüüd sai ta aru oma hirmust — too olend hobuse naha sees sööbki liha ja konte — nende liha ja konte, keda tal õnnestub enda seljast maha paisata, enda kapjade alla tallata. . .

— Mitte karta, mitte maha vaadata, ainult otse enda ette vaadata! — sisendas ta endale. Ta ei tahtnud korrata äsjast viga.

Tunne oli ometi praegu teine, kui üles kupli otsa ronides. Siis oli ta tundnud end väärituna ja väiksena. See kokku oligi vist üksildusehirm. Praegune polnudki õieti hirm, vaid ta sõdis vastu mõttele, et võiks osutada vaid lihatombuks selle võika olendi kapjade all, nende labidatooliste hammaste all, mis teda järaksid, võib-olla isegi mitte kuigi himukalt, võib-olla koguni ükskõiksel.

Hobune kihutas üha kiiremini. Iiv nägi nüüd enda ees pörlevat

lossi. Loss pöörles üha kiiremini, mida kiiremini hobune kihutas.

Tornikuppel kiiskas. — See on seesama kuppel, mille otsa ma ronisin — mõtles Iiv. Ent ta ei saanud kuplit kuigi põhjalikult uurida, sest see jäi tema silmade kohale; otse silmade ees püsis aga lossi ukseava.

Kuidas sai ukseava paigal püsida, kui loss pöörles? Samas leidis ta vastuse — hobune oli hakanud tormama spiraali mööda ja niiviisi oli lossi pöörlemine ta justkui enese sisse haaranud. Enam polnudki kuigi keeruline hobuse seljas püsida — see oli nagu karussellihobuse seljas istumine. Loss tiirles ja hobune tiirles ümber lossi, samas sellele üha lähenedes.

Et kindlamini hobuse seljas püsida, hoidis Iiv pilku ikka veel ainiti mustendaval ukseaval. Ometi tundis ta, et teda kõrvalt jälgitakse, ja koguni mõlemalt poolt kõrvalt. Ta ei sõandanud pead pöörata, kuid mõtles, et veidi pingutades peaks ta neid jälgijaid mingil määral näha suutma: üliõpilasena joonistamistundides oli ta vahel teistega võidu oma vaatenurka mõõtnud ja võis selle laiuse üle uhke olla.

Õieti polnud see nägemine, vaid tähelepanu, mida tuli pingutada: ta hoidis pilku üha ukseaval ja püüdis samaaegselt mõelda, mida ta kõrvalt näeb. Esialgu sai ta vaid nii palju aru, et vasakul oli kollane, paremal erepunane laik. Ent mida enam ta oidu pingutas, seda selgemaks läksid kujutised.

— Niimoodi võiks ju selja tahagi näha, — jõudis ta kähku sinna vahele mõelda.

Ja siis äkki olid nad nii selged, nagu oleks ta neile otse peale vaadanud: vasakul kihutas hobusega kaasa tohtu kuldne lõvi, paremal sama hiiglaslik verev meduus. Nad oleksid nagu olnud kinnitatud teine teisele poole hobust, nii et nad ei saanud Iivule lähemale, ent nende loomus uhkas kahelt poolt talle peale, surudes ta tee ahtaks.

Ta tundis, kuidas lõvi põlgus teda kõrvetab ja kuidas meduus nagu veriselt läiklev tomp iharalt-kutsuvalt tuksleb. See oli seesama põlgus, mida ta oli tundnud oma keha vastu üles kupli otsa ronides ja mida ta nüüd hobuse vastu tundis; ja seesama oma liha tukslemine, mis tolle põlguse põhjustas.

— Kas ma ometi kunagi neist ei vabane?! — mõtles ta.

Talle tundus, nagu püüaksid need kaks teda mässida kollasesse ja punasesse, katta ta ees mustendava ukseava. Hobune oli ju lausa kaunis, kui ta suurte hüpetega, keha pinguli, ava poole lendas — nagu püüaks ta enesest üle hüpata.

Viimasel hüppel nägi Iiv, et see polnudki ava, vaid peegel, mis neile vastu mustendas. Nüüd läikis see tal lausa silme ees ja ta nägi seal selgesti enese ja hobuse kujutist. Õieti nägi ta vaid nende silmi ja hambaid, sest ta suu oli kokkumisest avali ja hambad paljad.

— Kuule, sul on ju hobusehambad! — oli kooliajal keegi tüdruk talle öelnud. Nõnda et üks tüdruk oli seda juba ammu märganud!

Ja ta nägu oli valge nagu hobuse pea!

Ta ei saanudki enam vahet, kus on üks, kus teine, sest nad lendasid peeglisse sisse.

Peegel ei purunenud kildudeks, nad vaid sukeldusid sellesse. Ja siis oli ta rohelises hämaruses. Nüüd oli ta seal küll üksi, ent mingil määral tundis ta end ka hobusena. Kuid see tunne ei kohutanud ega vaevanud teda enam — tal oli ükskõik, sest nii väga nautis ta rohelist.

Ta armastas rohelist üle kõige. Ent talle oli ikka tundunud, et rohelisega tuleb olla kokkuhoidlik. Võib-olla seepärast, et siin, kus tema elas, olid enamuse ajast puud raagus või lumega kaetud ja needki kadusid linna hallide majade ning asfaltteede vahel ära. Ta oli harjunud leppima vähesega: ta silm oskas puhata koduakna all kasvava ainsa puu roheluses ja talvel aknalaua lillepotil — üks lehtki seal paistis talle terve omaette rohelise maailmana. Ka oma piltidele ei maalinud ta rohelist enam kui vaid mõne laigukese — enam oleks tundunud pillamisena. Ja suvel, jalutades heinamaal, metsas või kas või tihedas võsas, oli tal harjumus piiritleda rohelist nii ajas kui ruumis — et peagi on võsa jälle raagus ja heinamaa lume all, ikka on kohal taevas, sinakashall, ja rohu õhukese kihi all mustjaspruun maa.

Nüüd oleks ta nagu oma hoidlikkuse eest tasu saanud — justkui oleks ta niiviisi piiritledes ja vältides kõik rohelise kokku korjanud, et see nüüd igaveseks enese ümber laotada. Sest talle tundus, et sinne roheline on piiritu, põhjatu, igavene.

Alguses oli kõik ühtlaselt roheline. Pilg ei eraldanud ühtki kuju ega varjundit.

Selline võis ehk ka ürgmets paista, esialgu kui silm veel harjumata. Jah, tõepoolest, kui ta tähelepanelikumalt ümber vaatas, eraldus rohelisi putukaid, kes kellegi jaoks võisid ohtlikud olla, rohelisi madusid vonklemas, roheliste vetikatega kaetud rohekasmustjaid laukaid, kuhu võis keegi ehk komistada ja kus kedagi võisid varitseda krokodillid. . . Võib-olla oli siin koguni meduusi- ja lõvitaolisi olendeid, ent ta ei suutnud kedagi neist karta — kas seepärast, et nad paistsid siin kõik rohekad, aga pigem küll nii valdavast õnnetundest, et mõisted «oht» ja «surm» tundusid millegi kaugena, tähtsusetuna, ja kõik need putukad, laukad, roomajad jäid kuhugi sügavasse, selle tunde alla. Nüüd ei oleks ta enam kartnud sinna sügavasse vaadata, aga teda lihtsalt ei huvitanud see enam. Paelus hoopis ere kiirgus tema ees, mis talle lähenes või millele tema lähenes.

See oli ju toosama — sõber, kes oli püüdnud teda üles kupli otsa tirida! Ent alles praegusel kujul tundus ta liivule omane. Õieti ei saanud öelda, et tal praegu kuju oleks olnud — pigem oli ta heledalt kiirgav roheline valguslaik, kes oma kiirgusega kõik siinse endataoliseks muutis. Jah, aga ta võttis siiski pikkamisi kuju — inimese kuju. Kas lapse kuju? — sest ta tundus nii värske ja sootu. Aga kohe oli ta kaks — poiss ja tüdruk, kes teineteisest naerdes eraldusid ja siis jälle sellesama

puhta heliseva naeru saatel teineteisele liginesid, kokku puutusid, üheks sulasid. Nii eraldusid ja ühildusid nad ikka jälle.

See on armastus, mida nad mulle püüavad õpetada — taipas Iiv. Ent teda haaras hoopis kadedus — ta tundis, et niiviisi jäägitult pole tema oma mehega iialgi suutnud ühineda.

Need olid nagu tema lapsed — tema lastes oli seda puhast rõõmsat naeru. . . Ent ometi tundusid tema lapsed siinse kõrval nii piiratud, nagu oma kehade sees vangis.

Ta märkas, et ta on jälle väike tüdruk, kes seisab ja jälgib teisi kiivalt altkulmu, ning hoiab oma valgel mänguhobusel tugevasti kaela ümbert kinni. Kurbus ning ängistus kipitas tema sees. Aga ta nägi, et see polegi paljalt tunne, vaid peenike niit — kuldne hobusesabajõhv, mis kinnitus tema lagipähe, kulges selgroogu mööda alla ja hoidis teda pinguli kinni kusagil seal sügavas. . . Jah, ta nägi oma mehe keha ja enda keha, ja vaevalt oli ta silmanud toda seal all pahaaimamatult ühtlaselt hingamas nagu looma, kelle perenaine on salaja maha jätnud, leidis ta end tollessamas ärkvel.

Toas oli hommikuselt hämar. See oli parim aeg ärkamiseks — tema kodakondsete magusaima une aeg. Sai veidi aega olla üksi enesega ja koguda end unest.

Ta võttis peegli ja läks akna alla. Oleks võinud minna ka esikusse või vannituppa suure peegli ette, ent seal oleks pidanud end vaatlema kollaka elektritule valgel, mida ta ei sallinud.

Ta polnud kunagi ennast niiviisi vaadanud. Oli uurinud, jah, küll, kas on juba juustes halli või kui märgatavad on kortsud silmade all; oli sättinud soengut ja jumestanud laugusid. Ent ta polnud kunagi püüdnud vaadata nõnda enese sisse.

Ja ega ta seal praegugi, hoolimata pingutusest, midagi näinud. Kahvatu nahk ja sinna sisse lõigatud silmaavad ja seal, nagu klaasi taga, kaks mustendavat avaust. . .

Ta loobus uurimisest ja läks lastetuppa.

Muidugi magasid nad jälle paljalt — ühel tekk enda all puntras, teisel koguni põrandal. Eks nad olid jälle oma unenägude käes sipelnud.

Ta ei hakanudki neile tekke peale sättima, vaid vaatles neid niiviisi. Ta polnud neid kunagi vaadanud nõnda — kaugetena. Neil olid kehad: ruuged juuksed, valkjasroosa nahk ja punane veri soontes voolamas ja valged luud keha üleval hoidmas. Neid võis katsuda, nad tundsid valu ja lõbu — nad olid tõelised. . . Õieti polnud küll olulised värvid ja tunded, vaid ta oli siia taas ärganud ja see tegi nad tõeliseks. Nõndasamuti peab olema tõeline ka tema enda keha!

Homme saab ta vastuse proovitükile oma kehast. Vastuses seisab, kas see on terve või lõplikult haige. Proovitükk on tõeline nagu kehagi ja seepärast on ka vastus tõeline. . .

UKU MASING

Ja iidne ärkamine tuleb meelde (kogust «Aerutades hurtsikumeistriga»)

Rohtla padriku tuulehoos, vihmametsade leitseloos,
saarel kevade julge jõe: mis silmadelt pyhkis nõe,
kiskus sydameelt valla kae, mõtteilt nihutas ränga pae,
murdis pysti mu pinna päält, ruumi tõukas kuulama häält?

Kelle? Jumala? Mis Ta on siis? Sõna! Varjul kes aga? Mitte ma ise.
Mulle võõras ju tähtede viis, teiselt rannalt pagenud välgugi kise
ning ma iialgi aimama end poleks jõudnud kiusavaid kaugusi panna,
sest mu sydame värisev lind tiibu siis ei kasvatand soonile kannu.

Keegi? Miski ehk? Mina ei tea, aiman ainult: ykskord mind kuidagi
kästi,
meel teps õieti seda ei tea, kõik veel ikka põimitud risti ja rästi,
läbi kartuste kiiskava sao, loomahirmu teeradu pyhkiva halla,
aga kutse ei elades kao, surres ennast võimatu rebida valla.

Mäletan: siis seisid sinised silmad, õunu paitas sygise algus,
mul olid endasse kaardunud silmad sagris juuste mudases salgus,
loomana hulkusin, viletsam veelgi: lootsin, kartsin, magasin ainult
ning minu terasem vallali meelgi aina otsis söödavat vainult.

Rohtla padriku tuulehoos, vihmametsade leitseloos
keegi silmadelt pyhkis nõe, lahti mõtete päästis jõe,
tõstis tihnikust valge kuu, nutma irvili tõmbas suu,
liikmed võppuma unest tõi, uimast elusaks keha löi.

Vaatasin vaevas väsinuks laud, silmi ei suutnud lahti:
põhjatü taeva helendav haud, edelatuul käis vahti,
õõtsutas oksa riivama pääd, kõrvad said kuulma juttu
tungivalt kauget, sõnatult hääd, tulvil täis naeru ja nuttu.
Taipasin: taevas, tähed ja puud, metsadel pilverada,
enesel lihas tuikavad luud, keegi, kes mõistatada
igatseb, istub laugude sees, kohmerdab pyydes välja.
Ehmusin leides kulmude sees tundmatut nõudva nälja.

Kuulasin mõeldes: keegi vist valgusest kõneleb mulle,
kangesti ootab kõndimist sõnadeks tõusvasse tulle,
ahvatleb, pakub just kui õit nimetut, milles on vägi,
oleks et hingel saada võit, saladus, mida ehk nägi,
mille ta alles leidma peab, ehkki see temas on juba.
Äkitselt syndiv mõistus teab: otsida antud on luba!
Endale võõram võõrast veel on tema lõdisev vari,
aga ses hõiskab tärkav meel, madal et mäestiku hari.

Ronib ja jalus tuksub tusk: rada on lõputu minna,
ometi sulnilt tõotab usk peites end kuurmeisse rinna,
et kui ta kätte Kuu kord saab, siis mõistab kätkevat sisu,
taipab, mis viisi halab haab, samblasse varisend risu,
tähed, mis on ja lailav tuul, pilvede hääletu oja,
saladus kõige on ju Kuul ehitand heleda koja.

Otsemaid minna, minna vaid järvedest mööda ja soodest,
meeletuid läbida laanemaid lahkudes päikeseloodest,
liivikuid, nõmmi, kõrveteed valguse värava poole,
ämblikuvõrgust laubal keed, omaselt marude loole,
kui kord pilku paitab just Kuupoisi imestav nägu,
võtma hing valmind pehmusest kevadelootuse hägu,
puhkemas mahlast õide pyyd, kaua mis turgutand taime:
kuulutab Kuu öötõe, mis nyyd sygisesombune aime.

Kirvendav luudes tõttamisind lammikust käpad kiskus,
valguse vastu õiendas rind, lagipää tuulde viskus,
huulile naeris tuhisev iil, abaluiks litsus piha,
kumasse nii kui sinine kiil januselt käskis iha:

Minna, kord minna, mõista et saaks, köidikud katkeks meelet,
paisuksid pilved tuntavaks maaks, kõikuvad sõnad keelelt
oskaksid hingest lõõtsuda kõik, mida ei tõusnud kätte
siis, kui see aetav, julgustav hõik vallandas kõõluseist lätte.

Oru nõlvakul puudesalk täna polegi tuimalt kalk
nagu lootustes laisklev laip, millel varase halla vaip,
keegi pyhkis taas silmist nõe, tõkkeist päästis vulama jõe,
astun leiguvast tuulehoos vaikselt valguse rõõmsas voos.

Tunnen, et und nähes tunnistan rada: meenutavalt võõras ja tuttav
valgete vahtrate kõnelev jada, loodepuhang mõteldes ruttav,
tahtmatult pärin, mis juhtus siis mulle hääd nii hardalt vaadates
taevast?

Langedes veidrasse leebesse tulle, kauaks vastsest heldudes vaevast.

Jälle mäletan sinavat ööd tuhandete elude kestadest läbi,
mis mu sydames polnud tööd, hinges tärkas tukkuvast tuimusest häbi.
Tean, et kõigis mu muldunud päis ikka virgus nägemus valguse hyydest
ehkki tõrkudes siis keha käis, kiites laiskust lobises tobedaist myydest.
Täitis alati vaimu ja verd lummas kutse lõppeda pärides taga
miskit, ikka kui kuud nagu merd, syda jälle tunneb end saladusvaga.
Usun, järgmisel rännakul taas päästab hyve tarbetuist oskusist minu,
olen uuesti igatsev laas, mitte vihmas mädanev malakapinu.

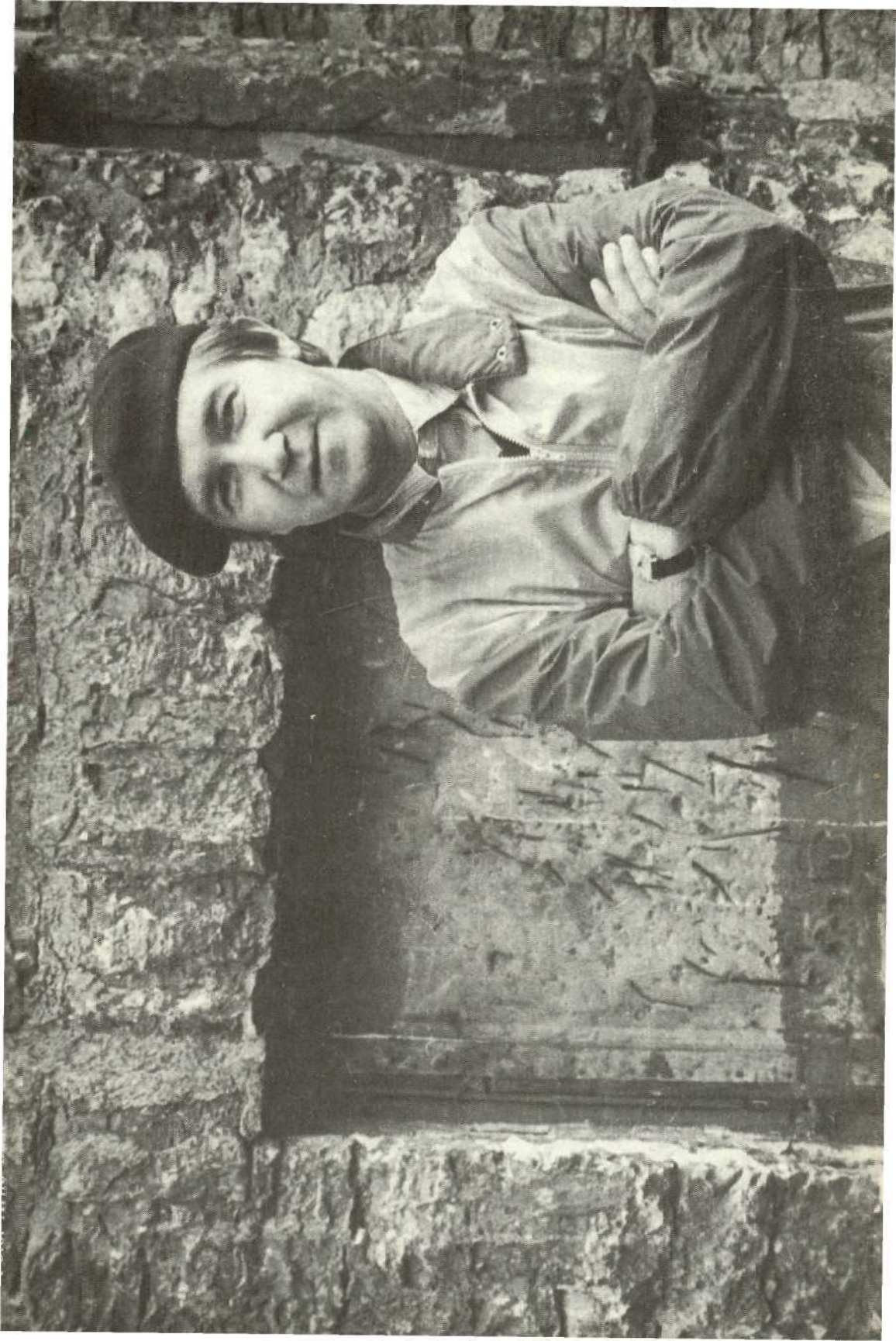
Oh, kuis tahaksin minna kyll, jälle ränduri soovid yll,
jõuda sinna, kus mingi suu ytleb tõe, mille mulle Kuu
andis pyhkides silmist nõe saarel kevade julge jõe
vihmametsade leitseloos, rohtla padriku tuulehoos!

ANDRES LANGEMETS

Tagasisadu

Ehk ongi juba nüüd
viimane aeg
veel rahulikult ja praalimata öelda
et mitte homsete pilvede pealt
vaid juba täna
mööda teadmise kitsast sihiteed
tuleb lähemale tali
et teist poolt su ilmast ja elust
enam silm ega kõrv ei vali
et nüüdsest võid olla ka kurt ja pime
sest kõigele olevale
ning arvatavasti tulevalegi
leiad olnust ja enesest eest
tema sugunime
keel ja süda on näinud ammu ära
pea iga su sõna teab
et isegi sellel päeval kui pilvist
maale mühiseb metsikuim sadu
et isegi siis
risti vastu vihmakülvide jooni
tõuseb imepisikesi piisku otse taevasse
ja et kui avasilmi veel
seal ülal paistab vaid aur ja udu
siis teadvale aistinguteta meelele juba
on see elu enese kindel ja aeglane
salakaunis tagasisadu.

Ühelt poolt muidugi
nii sügav sus endas
on looduse olelusuni
et teadmisele virgumine
võtab kõik südamevoli ja süüdimatuse jõu
võtab elu tervenisti
lõppemiseni
ja teiselt poolt ometi
just seesama uni
on virge meelemõtte
ainus päris tuttav olemispiir
siin uinuvat metsa ei tulegi ette
ega magavat merd

küll aga eluunes rahvaid
ja halliks hüübinud hingeverd
ühel pool tabab meid ikka ja alati
oleluse põhjatu paratamatus
keset nähtavat ja nähtamatut juhust
ent seal teisel seal siinsemal pool
täpselt toosama paratamatus
sunnib taas ärkvele tahet
annab inimsüdamete ainukordse voli
ja süüdlaste tõelise teadmiskõu
laseb maitsta nii elu kui vabaduse puust
mõne tükikesegi
mõistmiseni
just-just enne kuni
niikuinii jätkub
kõige algmiseni uni.

KATRIN TAMMIK

Laulud

*

Lodjapuu helmeina heledaist õitest
suvega saanud on mõrumad marjad.
Võita veel merd mõtled purjekal sõites,
aga on taevani lainete harjad.

Virvendab unedes punane puri,
kuigi jääb hääletuks keelatud kaugus.
Kutsuv sireen suikus unne või suri.
Ulmade saarele laotunud raugus.

Suudaksin linnuna läbides pilvi
laskuda metsroosisaarele meres
suudlema surmaund suikuja silmi,
virguks sireenilaul veelgi ta veres.

*

On viivu vältel süda täitsa tumm,
mil mõistad, koerad lahti lastud ajuks,
veel hetk ja kannul ongi kilav summ...

Kõik tundub puhtalt säravselge seni,
kui tajud seljal saatjasilmi häid.
Siis usud tunde heldemeelseid, keni,
tõtt kuulutades sirgepihtselt käid.

Ei päevad, aastad tõeses tõttes veni.
Need pärlikeena järele sust jäid.
Ent siis su jäljed üles võttis peni. . .
Jäid maha sõbrad, võngutades päid.

Kõik korruga kui pöörduks sinu sees.
End leiad üsna üksi mere ees,
kus vaane rahu kasvab maruks, rajuks.

Killud

Hoida ei oska
vist kunagi kõike,
mis kallis.
Päikesespektrit
vees veiklevat
vaasikristallis.
Mitte kristalligi,
õite
ja õrnuse lõhnu.
Lõikavad hingesse
killud,
kui ükskord on
õhtu.

Akord

Kõrv vastu kuumal tuikel kaelasoont
su vereviise kuulau paakil suuli.
Peopesas tunnen sinu kuivi huuli,
mis libisemas piki elujoont.

Õõ akna taga. Seinal tupes tääk.
Ei ometigi musti tuulevarje,
mis ehmataksid lendu hirmukarje.
Õõudus nurmel häälitseb vaid rääk.

Kes sähvaks läbi keeled nii, et viis
su verest mulle kõrvu kostmast lakkaks?
Must tuulevari heitlema mus hakkaks
ning hingetult mind maha paiskaks siis.

Õomuusikast meis jääks vaid üks akord:
sonetti püütud kaeblik oli kord.

Nii imelist ei ole teist

Hetk õnne keset ööd, kus kõik on kaduv.
Üks vargne viiv täis tuksatusi kuumi,
mil habras unevaikus valvab ruumi.
Oh poleks hing nii hirmul, ohtu aduv!

Su pilgud, suudlused kui tähesadu!
Kui välgusähvak silmapilgust suuni.
See fosforina läbi näitab — luuni
mind tundma saad kesk hellitusi sadu.

Nii imelist ei ole teist, ei tule
kui sina, igivalgust üles hüüdev
või põhjatusest laulvat karpi püüdev.

Ma elades end sinu eest ei sule.
Kui sinilind su öödes kuman üha
või mängin sulle meelde meremüha.

Mereöö

Su hingus hoiab nagu öine meri
mind palvlejana põlvili su ees.
Kui hiljakesi hällitavas vees
su silmapeegleis pilgub täheteri.

Üht võlulaulu laulab minus veri
kui tuul, mis peidus merekarbi sees.
Ma kummardun... Ja siis sa oled mees.
Ah, kõik mu juuksed keha ümber keril!

Neist seon sind nagu meriheintest nüüd
ja igavesti, köidan käsist-jalust
ning eal ei tunne endal surmasüüd,

kui, tajumata enam kandvat alust,
su heitlust reetvast rinnast lipsab hüüd:
ei iganes see kartusest või valust!

RANNAR SUSI

KLASS

«Värdjad,» pehme naerev pundar vajub laudade vahele laiaili. PEDAGOOG DAVE MUSTPEA tõstab pea. Sellist sõna pole ta varem nende suust kuulnud. Tema vaade läheb veidi ähmaseks. Kollasel soojal seinapinnal näeb ta, kuidas näod lähevad ähmaseks, moonduvad värdjalikuks. Mõnel on teravad jänese kõrvad, teisel hallid suled peas püsti ja teravad räksjad hambad. Laua taga seisev Dave lehvitab paberilehega tuult. Nägemus kaob, jälle seisavad tema ees tavalised lapsed. Väh, meelepete, lihtsalt õhu tihenemine — mõtleb pedagoog Dave Mustpea. See tuleb sellest, et täna on klassis lihtsalt natukene liiga soe, lisab ta mõttes juurde. Asi on vaid selles, et: «Erivärdjas,» karjub ANDU ja kisub oma kotti JUHANI käest ära. Juhan, kes istub nurga peal, on Andu kotti pannud demonstratsioonivankrikese — 3,8 kg. «Erilõust,» karjub Juhan vastu, sest on kiskumise käigus põlve vastu lauda ära löönud. «Õudsed värdjad,» pahandab ANDRE, kuna leiab, et tema kotti on pandud klaaskolb nr 139, pudelipesuhari ja kaks pulka plastiliini. Klaaskolvis loksus kollane sogane vedelik. «Täitsa värdjad ju,» laseb kuuldavale MAIT, kui avastab kotist alaldi VŠ-6 ja ühe värvimisest jäänud maalrikota. «Ei. . . no on s e a d . . .» imestab pikalt SILJA, kui võtab valgest kilekotist välja poole kilo jagu metoodilist materjali, plastikust kõrbete kaart kaasa arvatud. Need rändavad kapinurka tolmana tagasi. «Lõpp-, lõpplollakad,» käib klassiruumis ringi ÜLLE, valged juuksed lehvimas, ja otsib kotti taga. Pedagoog Dave Mustpea tahab tooli laua alla lükata, aga tool ei lähe. Ülle pruunjas ümmargune kott on peidetud õpetaja laua alla. Ülle haarab sealt koti ja läheb hoogsalt Maidu ette. «Ma näitan, kuidas daamide kotte peidetakse,» ja tõmbab Maidule kotiga kahelt poolt vastu kõrvu. «Kas mina tegin või?» jõuab Mait pärast seda vaid hädiselt hädaldada. «Lõppidiot ju täitsa.» Edasi läheb nõnda.

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA: Mait, tule õige vastama. Liigväärtus ja segarühmad.

MAIT: Ei, teate, õpetaja, ma täna ei saa vastata, teate, ma eile ei saand üldse õppida. . .

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA: Liigväärtus.

MAIT: Ma vabandasin, ma eile ei saand üldse õppida. . . Meil olid eile remondimehed. Need jorutasid seal õhtuni köögis ja. . .

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA: Liigväärtus ja segarühmade rajad.

MAIT (leebelt ja ülemeelikult naeratades): Õpetaja, teate, te olete külje pealt kriidine.

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA: Liigväärtuste ekstreemum ja segarühmade katvad ühendused.

SILJA: Teate, kus eile müüdi õudseltsil ilusaid serviise. Taldrikud olid selliste siniste kirjadega ääres ja tassidel olid hästi kihvtid sangad. Õudseltsil kihvtid olid, nii et armu või ära. Meil ema ostis. Õpetaja, kas te juhtusite ka neid nägema? Teate, seal «Avenüü» poes.

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA: Mait, liigväärtus P-kontinuumi lähenemisel segarühmade rajale.

MAIT (loiult, väsinult): Õpetaja, ma rääkisin ju, et ma ei saa täna vastata. . . (ja samas ärksalt, tõusvalt) teate, õpetaja, mul vanamees sai eile süngel põrandavärvi, oranži ja pruuni. Nagu peale tõmbad, nii läigib nagu plekk. Eile just Guido juurde jaoskonda tuli ja vanamees pani laks käpa peale. Tahate, ma võin teile ka tuua.

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA: Liigväärtus, liigväärtus, Mait! Segarühmade kattumisel ja lahknemisel.

MAIT: Ma tean küll, seal midagi oli. . . Epseeti ez nimetatakse P- ja F-kontinuumite liigväärtuseks. . . lähenemisel segarühma rajale. . . ah, seal midagi oli. . .

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA: Mille lähenemisel segarühma rajale?

MAIT: Ah, ma vastan mõni teine kord. Ärge kahte sisse pange. Ma tean, et te olete hea inimene, õpetaja, ega te kahte sisse ei pane. Seal oli mingi ilge matemaatiline rägu pool lehekülge. Milleks sellist idiootsust üldse vaja on? No hea küll, ma õpin ta pähe. Kaks sekundit on peas, siis on jälle kõik meelest läind. Sellist asja ei lähe ju mitte kuskil tarvis.

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA: No hästi, siis vastab meile Silja. Liigväärtus kvarkantiinide ja henteroonide lähenemisel segarühma rajale.

SILJA: Õpetaja, mis te kiusate mind või? Teate, me käisime eile kinos, ma ei saanud eile õppida. Õudseltsil kihvt film jookseb praegu. Kas te olete seda näinud juba või? Vaadake, kus nad lõpuks sealt kaljude pealt hakkavad alla hüppama. . . Kus mul võttis algul kohe niskese kõheduse sisse et. . . (hõõrub riidest kinni hoides halli kampsuni rinnasest). Ah see liigväärtus (paneab taas tähele vaikides seisvat õpetajat), te võite selle kahe ju sisse panna, mul ükstapuha. . . Mul mutt ei ütle kahtede kohta mitte midagi. Mutt kodus ei vaatagi sinna päevikusse.

MAIT (kõrvalt): Õpetaja, teate, ma lugesin eile ühte süngel raamatut, «Alfa» või «Alfi», mis ta oli. Vanem vend tõi ja ma hakkasin ka õhtu seda lugema. (Ja lisab siis vaiksemalt kaaslasele:) Seal mees ja naine sehkendasid autos, naise jalad jäid rooli külge kinni ja signaal hakkas üürgama. . . (Valjemini, elavamalt:) Õpetaja, kas teie olete seda raamatut lugenud?

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA: No siis päästab Andu klassi au välja. Kui Andu ka ei päästa, siis küll ei tea, kes seda teha võiks. Andu, tule õige siia klassi ette ja ütle kõva selge häälega liigväärtus kontinuumitest P, F ja K. . .

ANDU (lühikest kasvu, jässakas, seisab klassi ees ja alustab prillide

taga silmi kissitades ja nägu sünga kiskudes — soravalt vuristades): Epseeti ez nimetatakse P-, F- ja K-kontiinumite liigväärtuseks vastavate p- ja f-kvarkantiinide ning f- ja k-henteroonide lähenemisel ülalt majoreeritud ja alt minoreeritud Leng-Hobsi tüüpi segarühmade rajale, kui vastavate p-kvarkantiinide ja k-henteroonide ühenduse kaetus läheneb piiril ühele.

MAIT: Selle on ta kõik endale pähe õppinud. Tuim tume tükk.

ANDU: Sina, Mait, ole seal päris vait!

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA: Tubli, Andu. Ütle nüüd veel, mida me mõistame kvarkantiinide ja henteroonide all, võib-olla kõik veel ei tea.

ANDU (mossitab ja turritab ja nägu pingule kiskudes ütleb): Kvarkantiinid tähendavad siis ülepindu ja... henteroonid näitavad f- ja k-väljaalade lõikeid alumiste piirpindade lähedal, kus Leng-Hobsi tüüpi segarühmad on kaheleheliselt minoreeritud.

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA: Tubli poiss, Andu. Kirjuta nüüd veel see definitsioon sümbolites tahvlile. Siis ma näen, kuidas sa oled selle kirjalikult omandanud.

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA teab, et nad on võimelised rääkima ükskõik millest, ainult mitte Leng-Hobsi tüüpi segarühmade liigväärtusest.

Tahvel täitub kõverate, tumedate jõudude poolt sünnitatud sümbolitega. Klassi läbib vaikne lauluviis:

Ma loodan, et saan sellest üle,
et sa mind ei armasta...

ANNE-MAI on laskunud peaga vastu kapi nurka ja laulab vaikselt, klassi läbib vaikne lauluviis.

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA: Miks sa, Anne-Mai, niimoodi tunnis Valgret laulad?

ANNE-MAI (pea endist viisi unistavalt kapiäärel longu): Valgrel olid ilusad laulud.

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA käib klassis ringi ja pöörab käega paberilehti Anne-Mai ees laual. Ühele paberile on Anne-Mai kirjutanud: KALLIS! MIKS RÄÄGID SA ENDAST NII VÄHE? MIKS OLED NII KINNINE? Teisele paberile on Anne-Mai joonistanud suudleva paari, kusjuures kohevate juustega naisolevus on seljaga vaataja poole. (Nüüd on Anne-Mail vist juba ükstapuha, kas neid vaadatakse või mitte.)

ÜLLE (valgete juustega Ülle lööb kõrvalt käe paberile): Vaadake, õpetaja, tütarlapse unistus. Kas siis nii tohib? Kümnes klassis. Kus on kord? (Ja lisab siis —) Armunud või loll.

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA (pärib nagu tagantjärele): Kas siis need on nii ühesugused?

ÜLLE (keerutab oma valgete juustega pead): Keegi kuskil oli öelnud, et need pidid ühesugused olema.

MAIT (va Mait) räägib tumedast KARVASEST kohast ja näpust, mis. . .

Naisterahvad muidugi naeravad nii et. . . hää! ahhetusse kaob.

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA: Mait, too õige päevik siia. Märgime su karvased kohad kirjalikult ära. (Märgib midagi päevikusse ja annab selle õpilase kätte.)

MAIT (vaarub pehmel kõnnakul kohale, kõigutab päevikut nurkapiidi näpುವahel ja laulab): Ai-ai-ai, ai-ai-ai, papai-tiidu. . .

ÜLLE: Vaata, mis ta sinna kirjutas.

MAIT: (hoiab päevikut ülevas poosis silmade kõrgusel ja deklameerib paatosliku häälega): «Mait matemaatikat ei õpi. Tunnis ropendab. Palun õpilast kontrollida. D. M.» Misasja. . . D. M., palun õpilast kontrollida. Ahah.

ÜLLE (Siljale): Anna oma päevik siia. (Kirjutab, pea kummardunud päeviku kohale, siis loeb): «D. M. hambaid ei pese. Käib kollaste juustega tunnis. Palun mammal kõrvu kontrollida. T.M.B»

SILJA (käsi Andre peale pannes): Anna sina oma päevik siia, ma tahan märkust kirjutada. (Kirjutab ja loeb): «Dave! See Anne-Mai lugu lammutas kõik meie vahel. Sul on püksilukk roostes. Ma sind enam ei armasta! Vaholdi-plika.»

MÜRAKAS MEHEPOEG Andu kirjutab tahvlile valemite rägu. Siin lähevad vektorid v-d, nooled seljas, sõjakäigule skalaaride s-ide vastu. Ühel väikesel a-l võib selles sõgedas kirjus rägus päris häda olla, eriti veel, kui see a on ainuke alles jäänud nurgake sõnast «arm».

ANDU: Epzeet ez. . . kui f ja k lähenevad. . .

POISID-TÜDRUKUD, ANDRE, SILJA, MAIT, ÜLLE: Pasteet pš (puurivad näpuga oimu kohta). No Andu, kuidas pasteet siis maitseb ka? Andu, sa määri oma Orioni silmustele hästi paksult pasteeti peale, et nad sul libedamalt alla läheksid.

MAIT (vaiksemalt kaaslastele): Ükskord malevas meil lõppes hambapasta otsa ja me pasteerisime pasteediga. Lõpp, lõpp ikka küll. Päss tõuseb hommikul üles ja tal on juuksed kõik paksu pasteediga koos (segab harali sõrmedega juukseid, lühemad mustad juuksed jäävad püsti, sarri).

ANDU keerab klassi poole ja naeratab. Suu tõmbub ilusasse sügavasse kaarde, otstega peaaegu kõrvuni. Põsenukid läigivad.

Otsekohe naeratavad POISID-TÜDRUKUD kõik, naeratavad Andre, Silja, Mait ja Ülle. Ja kui hästi nad veel suud oskavad irevas naeratuses kõrvuni kiskuda. Ülle pingutab nii, et tema valge nägu värvub pingutusest roosaks, punaseks. Selle eest on ka naeratus nii irevaks kistud, et pigistab pilukil silmad peaaegu kinni. Punane nägu läheb kõrvuni kiskumisest kohati siniseks. Oi, nendest sinakas-punastest põsenukkidest tuleb alles moonutis. Andre venitab sõrmedega suunurki laiali, teeb konnanägu. Tema loomupäraselt peast eemalehoidvad kõrvad annavad talle päris lontrusenäo. Ning kui Andre veel keele suust välja ajab ja «pläbläplä» teeb, nagu konn sääski püüaks, siis

on naisterahvad nii kõveras, et varsti piss püksis. Ja PEDAGOOG DAVE MUSTPEA teab, et kõige kergem on kõhuli laua alla naermisele mängida.

ANDU naeratab virilalt punakaks tõmbunud näoga. Ja vingatab: «Teie seal olge päris vait.»

Nüüd hakkavad lapsed kõik nutust virilat nägu tegema. ÄÄÄ, ÄÄÄ, kostab siin ja seal klassis. Üllel on nägu nii ehtsalt tumepunane, et varsti pisarad tulemas. «ÄU, ÄU, sina,» vehib käega tahvli poole, «ole seal päris vait.» Näitestuudio kool pole Üllel olnud asjata. Küll oskab ta mikrofoni lauldes valgeid juukseid lennutada ja hundi-punamütsikese näidendis nutust kräunumist teha. «ÄI, ÄU, ma räägin kõik emale ära,» laseb Ülle edasi.

ANDU tammub tahvli ees jalalt jalale ja kohendab pükse, kisub laiu pükse kohmakalt ülespoole.

Kus poisid-tüdrukud ÜLLE, SILJA, MAIT ja ANDRE asuvad kohe kõik pükse kohendama. Naisterahvad ainult imiteerivad seekikutega pükse. Andre lõgistab rihma kallal ja kisub järelelastud rihmaga püksid peaaegu lõua alla. Kõik seisavad laudade vahel püsti, nagu oleks karnevaliks kottpükste jalgapanek käsil. Andrel paljastuvad jalad püksisäärte all, Andre tõmbab rihma otsa ümber kaela. Andre tammub viimse pärani ülesvenitatud pükstega mõne sammu nagu unustamatu Charley. Karvad paljastel jalarantidel annavad tooni. Tüdrukud on muidugi kõik laudadel kõveras. Põsk vastu jahedat laua-pinda, ahmib Ülle õhku nagu kala kuival.

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA: Hei, teie seal, see nelikjõuk, kaks musta, kaks valget, olge õige vaikselt. Kui te vaikselt oleksite, siis me saaksime poole paremini läbi. Ega selliseid lärmajaid ei sallita kuskil.

Nüüd istuvad kõik lärmajad pinkides ja alustavad järgmist mängu. Ülle paneb käed Silja peale ja ütleb: «Ole õige vaikselt.» Silja paneb käed üle laua Andre peale ja ütleb: «Olge õige vaikselt.» Andre paneb käe plaksuga Andre laua peale ja ütleb: «Oleme õige vaikselt.» Ise nad lähevad iga ütlemise juures nii elule, et hüppavad pingist üles.

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA sisemuses on kõueraksatused ja rajuilmlahti pääsemas. Ilm ja maa tundub üleni must ja tume, kohe peksavad märjad rajuiilid vastu meeli. Sülgi tundub suus kibe nagu must pigi. Pedagoog Dave Mustpea teab, et AHVIMINE on inimloomuse ürgsemaid algeid, kuid see praegu ei loe. . .

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA kogu viha avaldub ainult kokkupigistatud huultes ja tasases nohinas, kui ta Maidu juurde läheb ja selle välja kaasa kutsub. Kui nad tagasi tulevad ja Dave rõhutatud vaikus Ülle-Silja laua juures seisma jääb, hakkab klassis viimaks siiski vaikus pidama jääma. Ja kui teised vahetunnis Maidu peldiku nurga taga ümber piiravad ja küsivad: «Mis ta sinuga tegi?» siis vastab Mait kaunis vaikselt: «Pani lutaka ära.»

PEDAGOOG DAVE MUSTPEA lehitseb pühapäevasena tunduvas vaikusel õpikut: «Ülesanne 96». Kõigi pead kummarduvad nagu püha-

deaegses vaikuses raamatute ja vihikute kohale. Vihikud täituvad krabisedes kirjaridadega. Pärast tumedaid torme ja raskeid rajusid hinges tuleb õpetaja juurde HEA INIMENE. Tuleb naisterahvas, heledate juustega nagu tolmunud viljaväli ja nime esitähga K. Võib-olla on asi ainult juuksevärvis, mingis iseäralikus kollases helgis, mingis väikeses kollases värviteras heledate juuksekiudude vahel, et TEDA HEADUSENA näha ja vaadata — mõtleb pedagoog Dave Mustpea. Võib-olla on asi ainult juuksevärvis. Ta, lapsuke, tuleb vihikuga küsima, kuidas P-tüüpi segarühma liigväärtuse 7.1 astmestikus kahte trekki lahutada. Kas saab PEDAGOOG DAVE MUSTPEAL olla veel suuremat rõõmu, kui keegi tuleb vihikuga küsima, kuidas ülesandes kahte trekki lahutatakse, ja mitte ei hüppa kohal peal, püksirihma ots ümber kaela veetud. Dave Mustpea tahaks TEDA, HEAD INIMEST, koguni kaisutada, tahaks TEDA kaisutades kõrvuti kõhuli laua peal olla. Dave Mustpea tunneb, et kõigele vaatamata — HEADUSE POOLUS on ka koolis lõppude lõpuks olemas. Soojalt kollased seinad paistavad meeldivana. Dave Mustpea tunneb end pehmes rohelisekirjus kampsunis päris mõnusalt. Ristamisi rinnal käed lasevad tunda mõnusat kompaktsust. Sedamoodi lähedas olekus võib juba ka siin töötada — otsustab pedagoog Dave Mustpea.

KLASS on piklik kitsas vaheruim teiste ruumide vahel. Tal on kõrge lagi ja laetuledes soojalt kollased seinad. Klaasi taga seisavad statiivid, klaaskolvid, mustad ampermeetrid, ümmargused manomeetrid segiläbi torude küljes (manomeetrid näitavad mustade seieritega mõnikord väga suurt rõhku; kui niimoodi vilksti korraks nende poole vaadata, siis võib ka päevaajal näha, et rõhk oli väga suur; aga siis manomeetrid nagu häbenevad ja näit langeb kohe tolksti alla), fosfaaditootmise torni kollane-punane-roheline mudel, mustad hammasrattad, pisikese katkise vändaga üleskeeratav tirulirulii.

Õhtupimedikus sõidavad autod aknast mööda, heidavad seisvatele tumedatele, mustadele statiividele sõidutulede kohtjaid varje. Tänaval septembriõhtus keerdub sõidutuules krabisevaid lehti. Talveöös langeb sügavhalli õhuvooguse paistel lumekübemeid aknast mööda. Tumedad, mustad statiivid, läigatuste, helkidega klaaskolvid seisavad pruunikas-hallikas kohtjas valguses. Vaikus on nii sügav, nagu oleks üks vanamees endal üle pea tõmmanud pruunikas-hallika kohtja vaikuse teki. Hommikul poole kuue paiku nähtub laes väsinud-jahe hallikas üksinduse laik. Kuni siis jälle ühe esmaspäevahommiku jaheduses tõmmatakse mürtsuga lahti uks ja klassi tormavad õpilased. Muidugi hakatakse kohe tormakalt arutama, kuidas keegi eile, pühapäeval kell kaks tädi juures sünnipäeval käis ja kas sa eile seda telelavastust nägid. Mõelda, kui vähe aega on siiski KLASSIL elu sees, kui vähe aega siin elu eest käratsetakse. Lähevad jälle nemad ja klass jääb jahedasse vaikusse, külma vaikusse. See elamiskära tundub nii lühike, nii vähene.

Ja suvel, kui Andu tassib hangubarre otsas heinapalle koormasse, tuleb tal üksvahe meelde KLASS. Ilm on tume ja sinine, kohe on

tulemas vihm. Andu rassib heinapaki all, hanguvars on raske, Andu tume kogu läheb vinderdi-vänderdi. Ja siis üksvahe tuleb Andule meelde klass. Tulevad meelde klassikaaslaste hääled ja näod. Tuleb meelde see, kuidas Ülle rõõmsat nägu tegi ja valgeid juukseid keerutas. Ja see, kuidas klassi läbis Anne-Mai vaikne lauluviis. Tuleb meelde see, kuidas naerdi ja rõõmsad oldi. Ja suvepäevadel, kui Anne-Mai on lamamistoolis istumas, tuleb temal meelde see Andu rintsus-räntsus kuju ja vastamine tahvli ees. . . Ühel pilves sumedal päeval tuleb Mait nurga tagant, viskab mingi bussipileti prügikasti ja sünge näoga maha vaadates meenutab, kuidas ta peldiku nurga taga oli ümberpiiranud kaasõpilastele tasa öelnud: «Pani lutaka ära.» Ta läheb sünge näoga maha vaadates mööda tänavat edasi ja viskab veel kas õunaseemne või väikese mügeriku kivikese, mida ta on sõrmede vahel näperdanud, järsu liigutusega maha.

Ja kunagi aastate pärast ühel teispäevaõhtul bussi oodates — kui Ülle mõtleb Jürile ja Marile kodus —, kui ta näeb ühe klaasukse käimist, mäletab Ülle millegipärast, et neil klassis oli klaaskolvi suu juures pruunjas laik. See klaaskolb oli just tema laua ees, nii et ainult suue paistis üle laua serva, ja ta oli seda mitu korda lähedalt uurinud. Ja Ülle mõtleb millegipärast, mis pruunjas koeravahatilk oli klaassuudmele kukkunud.

REIN SALURI

TAUD

Nad räägivad, et me olevat teeristil kohtunud. Et ma hakanud just sileda pealt metsa vahele kaduma, aga ei. Tulnud auto ja keeranud ette. Ratas külili kraavi. Mina seisnud teetolmus. Kes seda nägi, tahan ma teada. Naine rääkinud läbi lahtise autoakna. Et kas ma ikka saan hakkama. Mis seal nii väga saada. Küll ja küll saadud. Kogemusi on rikkalikult. Kogemused ja oskused tulevad tegemisega. Niimoodi autos losutades ei tule midagi. Naine öelnud siis, et tulge ja tehke oma töö ära. Ma olevat jalgupidi teetolmus seisnud ja mütsilotut peos hoidnud. Nende rääkijate arvates olevat see pilt midagi meelde tuletanud. Ma olevat aupaklikult kuulunud justkui moonakas. Ometi pole midagi sellist juhtunud. Kes need nägijad on, tahan ma teada. Inimesed on valetama hakanud. Muidugi on vale elus vajalik. Ma ise valetanud küll. Aga ainult õige asja nimel. Ja minu kohta ei saa valet rääkida. Selle keelan ma ära. Selle tahaksin ma ära keelata. Keelamine on kerge. Ma keelanud küll. Aga kas nad mind kuulavad. Nad ei karda mind enam. See on paha.

Tegelikult oli kõik teistmoodi. Tegelikult oli just torm üle käinud. Kuidas saab pärast tormi tee tolmune olla. Kõva ülevälja tuul. Mul

maja metsa servas. Ma ütlen ikka, et ülevälja tuul. See lõõtsub mitu päeva. Murrab puid ja teeb muud. Tormil on oma kindlad tulemised. Peab traditsioonidest lugu. Mitte nagu mõned. Pärast tormi on tee saunaviha lõhna täis. Murtud oksad kuivavad päikese käes. Ma tean küll. Ma tean, mis on vale ja mis valskus.

Nad ei salli mind. Mis sest. Aga piiri peab pidama. Et mina seisin auto kõrval küürus ja müts peos. Pole olnud seesugust. Ja tõde on, nagu on. Pole parem midagi. Sõnad olid küll samad. Tulge ja tehke oma töö ära. Niimoodi ta ütles.

Tegelikult oli pealtnägijaid palju. Kuulajaid oli palju ja ikka räägib igaüks omamoodi. Sõnad ei maksa midagi. Liiga palju on rääkima hakatud.

Naised ootasid poeleti taga ei tea mida. Ootavad seal kogu aeg. Või teevad näo. Et ootavad. Peavad jutupidu. Mis mul sellest. Aga nad rääkisid minust. See on paha. Ma kuulasin pealt. Seepärast et kaupluse uks käis irvakile ja nad ei näinud. Kes trepil seisab. Kellel on head kõrvad. Naised rääkisid marutaudist. Rääkisid üht ja mõtlesid teist. Justkui segasid jälgi. Aga ma olin oma nime ära kuulnud ja panin tähele.

Et varsti ei julge enam oma maja uksest välja tulla. Muidu kartsid ikka inimest, nüüd takkaotsa metslooma. Tuleb kits või rebane ja keegi ei tea, on ta mõistuse juures või lööb sulle sarved kõhtu ja hambad kintsu. Käivad ringi lausa õue peal ja päise päeva ajal. Ei oska inimest karta ega koera karta. Koer võib lõuata keti otsas või lahtiselt ringi lipata, ükspuha. Loom tuleb ikka juurde ja koer saab nakkuse kätte. Ja kunagi ei tea, millal. Nii jäävad mustikad metsa ja seened korjamata, ei meie julge. Mehed muudkui nottigu oma koeri maha ja pole mingit väge, mis kaitseks ja hoiaks. Kas need süstid aitavad ja kes neid süste teeb. Kui tehaksegi, siis võtab aega ja ei tea julge olla midagi. Parema löö maha või kivi kaela, muidu oled ühel päeval ise kange kui pulk ja suu vahus. Hirmus valusad süstid pidid olema. Ja kas saabki enam mõistust tagasi. Kui ülepea seda oli. Kui polnud, mis siis taudist. Eks haigus taha ikka tervet. Ometi kondab mõni koer juba ammust aega küla peal ringi ja tuleb teistele juurde ja annab oma tõve edasi ja iga loll saab aru, et see koer on marutaudis. Ja õige mees oli see, kes lõpuks tõpra maha lõi. On ikka igasuguseid ja nüüd kuulasin ma eriti teraselt ja tähelepanelikult. Nüüd olid nad minuni jõudnud. Et on ikka igasuguseid, kelle peale ei hakka ükski vägi ega võim. Need teevad, mis tahavad. Küll oli hea meel seda ütlemist kuulda. Just seda kohta, et ei hakka vägi ega võim. Aga edasi läks teistmoodi. Edasi rääkisid naised niimoodi.

Pere olnud kõik koos ja istunud parajasti söögilauas ja äkki hakanud eeskojas hirmus lärm peale. Oma koer ja võõras koer päris kiljunud ja käinud verine ja vihane purelemine ja peremehel polnud muud pääsu, kui võta kirves kätte ja lõpp peale nii omale kui võõrale. See võõras koer oli ju teadagi ammu marutaudis, oli mitmes peres

käinud ja kõik teadsid ja oskasid eemale hoida. Keegi ei saanud teda niisama lihtsalt kätte, aga peremehele oli sõna jäetud, et kuule, su koer käib ringi ja on haige. Teeb niimoodi pahandust. Aga ei. Nüüd olid koerad koos ja veri lendas, midagi polnud päästa ja niimoodi sai ühe ringihulkuja pärast hea perekoer otsa. Küll oli pererahval temast kahju ja mees tahtnud ühe hooga minna ja takkaotsa see koeraomanik maha lüüa. Kurat, laseb oma marus koeral ringi kolada. Pärast oli õhtu läbi esikut nühkinud ja ennast küürinud. Kes neid pisikuid teab. Oleks veel, et metsast tulnud, oleks mõni rebane, aga oma küla loom. Ega koer süüdi olnud, aga see peremees, sellega peaks küll midagi ette võtma. Mis sa temaga võtad, ta õigel poolel olnud ja kaks korda pihta saanud.

Nüüd tulin mina uksest sisse ja kõndisin leti ette. Kõigil suud kinni. Plaksti. Tegin ennast pimedaks ja kurdiks. Ei vaadanud vasemale ega paremale. Ma kas vaatan otse silma või ei vaata üldse. Seisin seal sirge seljaga. Oli kindel ja hea tunne. Ma ilmusin nende rääkijate sekka liiga äkki. Nagu taevast. Nad ehmatasid ära. Nad kartsid. See on hea. Vanad ajad tulid meelde. Küll ainult hetkeks. Aga ikkagi. Ei julgenud mulle keegi midagi öelda. See on vale, et mis meelel, see keelel. Ei visanud mulle seal poesummas keegi ette, et kuradi kohit-seja. Või kuradi hauakaevaja. Nagu selja taga harjunud kiruma. Ükskord kästi mul ametlikule paberile kirja panna. Mis ametit pean. Põllumajandusloomade kastreerija. Minu meelest see kõlas. Nagu ametipaberile sobib. Naerdi muidugi. Aga selja taga. Ikka selja taga ja nurga taga. Kes julgeks teistmoodi. Nad teavad minust. Ma olen materialist. Nüüd on lihtsam. Nüüd ütle pensionär ja kõik. Selle vastu ei saa ma ise ka. See on tõsi. Seda võivad kõik öelda. Mina luban.

Sealt naistekarjast ta siis välja ilmus. Sihuke must ja sirge. Võõra olemisega. Kaugelt tulnud naisterahvas. Ütles, et minul olevat amet selge ja tulgu mina temale appi. Muidugi ajasin rinna ette. Ja mis töö see niisugune olgu. Ma rohkem harjunud vanade naiste vikativarsi parandama. Pensionäri asi. Tema, et tulgu löögu ma tema koer maha. Mis koeral viga. Ei hammusta enam või. Koer on haige. Kas endal mehest mahalööjat ei ole. Siis ma ei teadnud. Kellega see naine kokku elab. Pärast taipasin. Siis oli hilja. Ja ma olen harjunud sõna pidama. Aga algul ei teadnud. Mis naine ja mis mees. Ajasin rinna ette ja lõin kulpi. Saab tehtud. Kui vaja. Ma matan maha ka. Kui vaja. See ka mu amet. Ühel mehel peab palju ameteid ja oskusi olema. Ma olen kohakaaslusega hauakaevaja ka. Tema teadvat küll. Sellepärast kutsubki. Teised naised seisid wait. Aga kuulasid küll. Nii see läks.

Kui võimalik, istugu aga mina kohe autosse. Kui aega on. Mis mul ajast. Ja mis seal autos kõik räägiti. Ma sain siis aru küll. Mis mind ootab. Kuhu ma konn hüppasin. Naine muudkui kihutas edasi. Ei olnud mingit võimalust. Niipalju pärisin, et kas mees siis, kus mees siis. Naine lõi käega. Päästis käe roolirattast lahti ja vehkis. Hirm

hakkas. Et mis mees. Mis meest tänapäeval. Mehed metsas. Sabad seljas.

Ma sain tema mõistujuttudest aru küll. Kelle naine ta on. Mul on tema mehega üks asjaõidendamine pooleli. Tema mees olevat mõne mehe kohta üht-teist maininud. Ja see mõni mees on ära kuulnud need ütlemlised. Ja aru saanud. Mis ta ütelda tahtis. Ma taipan palju. Mulle meeldivad keerulised jutud. Ärgu arvaku. Inimesed räägivad liiga palju. Sõnad ei maksa midagi. Aga mõni sõna jälle maksab liiga palju. Ma saan aru küll. Ta alles noor mees ja kogemused puuduvad. Kerge vaevaga ja kaugelt maalt toodi. Ja kohe kõrgele kohale. Nii võib pea kaotada. Siis ma läksin ja ütlesin talle. Pakkusin oma teeneid. Mul on kogemusi. Seda ei saa maha salata. Aga need noored oskavad vingerdada. Paremini kui meie omal ajal. Ei ütle ei ega jaa. Ja selja taga raksatab. Siis küll. Et minusuguste ajad on möödud. Justkui allahinnatud kaup. Pole kuhugi panna ka teist. Tolkneb niisama letil. Kõigile vaadata. Uue ja parema kõrval. Ma tean küll. Mis jutt see on. Ma ei teadnud ainult kohe, et selle naise mees. Või selle mehe naine. Ega ma tema mehega kokku saada ei taha. Mul on liiga hea meelespidamine.

Selle teise mehega ka ei taha. Kes minu koera maha lõi. Nüüd peavad mind süüdlaseks. Et minu koer olnud juba ammu haige. Et ma lubasin ta küla peale käima. Ise ajasin samal ajal teisi asju. Aga pole kellegi asi. Pole keegi mu koerale diagnoosi külge pannud. Maha löid ta küll justkui marutõbise koera. Keegi ei saa vanduda, mis tõbi tal tegelikult oli või kas tal üldse midagi oli. Keegi peab ikka süüdi jääma. Sellest saan ma ka aru. Selle peal püsib kord ja asjaajamine. Aga peavad olema ka tunnistused ja tõendused. Vähemalt kolm tükki peab neid olema. Kas tunnistajaid või nägijaid või teadajaid. See ei loe, kas nad räägivad tõtt või valetavad. Kui nende sõnad on ära kuulatud ja kirja pandud, siis küll. Siis võin isegi süüdi olla. Peaasi, et on rääkinud ja allkirja andnud. Nii on see ikka olnud. Kolmest aitas küll. Aga neid praegusi seadusi ma ei tea. Ometi võiks mõni asi pühaks jääda ja edasi püsida. Kuskohast nad saavad kolm tunnistajat. Selle kohta, et just minu koer oli marutaudis ja käis ringi. Hambad vahus ja haige olemisega. Inimesed satuvad igasugustest juttudest paanikasse. Jutud ei maksa midagi. Mul pole kunagi ühtegi koera olnud, ütlen mina, mis siis saab. Pange jutt paberile ja allkiri alla. Oma käega. Kas vabal tahtel või sunniviisil, mind see ei huvita. Paber ei valeta. Mina tean. Ja minu kohta ja minu koera kohta pole olemas ühtegi paberit. On ainult jutud. Ja nad ei salli mind. Ma tean seda. Mina ei salli neid ka. Nooruse ja rumaluse võin ma veel andeks anda. Aga neil pole kusagilt kogemusi võtta. Nad pole ajalugu näinud. Mina olen. Mul on selle kohta pilt seina peal. Lehest välja lõigatud. Aja käes kollaseks läinud. Pildil on mitu meest ja mina seisän kõige ääre peal. Alguses oli pilt hall. Nüüd on kollane. Aga meestel on mundryd seljas ja noored näod ees. Kellele ma seda pilti näitan. Vaatan ise.

Kui ma seal autos naise mehest halvasti mõtlesin, tuli mulle kohe unenägu meelde. Kui mees oli mulle öelnud, nagu öelnud. Ega ta mulle ei öelnud. Ütles teistele ja teised rääkisid mulle. Ja mina nägin unes, et see ülemuseks toodud mees suri äkki ära. Mind kutsuti hauda kaevama. Nagu ikka. Keda siis veel. Kästi panna ümber haua kõrged kuused püsti. Ma imestasin. Justkui uus aasta käes. Pane küünlad külge. Kuuseokstest ei aidanud, nii suur mees oli. Mina magan ja kogu aeg on niisugune tunne, et mina olen just nagu süüdi selles surmas. Oli küll sant mees ja ütles minu kohta halvasti. Egas niimoodi ka kohe saa. Ma saan aru küll. Praegu enam nii ei saa. Et lihtsalt kohe ja lõpp. Justkui oli võidurõõmu seal unenäos. Aga natuke. Mitte palju. Et välja ei paistaks. Mehest nii kerge vaevaga lahti saadud. Mis sest, et suured kuused tuleb püsti upitada. Suured mehed, suured kuused. Kui muidu mehed surevad, puista oksad teeveerde maha. Aitab küll. Aga nagu kahju oli ka. Liiga lihtsalt läks selle mehega. Ja pärast ärkvel ka kahesugused mõtted peas. Tahaks kättemaksu ja pelgaks justkui midagi. Kuidas sa palja mõttetahmtisega teisest inimesest jagu saad. Kuigi oleks ju kena. Aga ei. Ma olen materialist.

Igatahes olin ma päris kehevil. Kui naise kõrval autos kohapeale jõudsim. Justkui saaks vastasega kokku. Võib-olla koguni et vaenlasega. Või midagi sedamoodi. Midagi tuli nagu meelde. Siis kõditas ka niimoodi. Enne möllu. Kui sai mõne mehe ees sirge seljaga seistud ja välja öeldud. Ja tehtud. Mis tegema pidi. Just sedamoodi pakitses rinde all. Justkui läheksid millegi suure peale välja. Ja nüüd võin ka öelda. Et näed, pole sinust asja. Su enda naine tõi mind kohale ja mina pean jälle selle töö ära tegema. Sõna on ka relv. Seda ei tohi ära unustada. Ja siis vaatame. Mis nägu mehed teevad. Ma ütlen talle otse välja. Et mees peab oskama kõike. Kui vaja. Kui tuleb käsk. Või tuleb tahtmine. Nüüd andis sinu naine mulle käsu siia tulla ja su koer maha lüüa. Ma ei tea täpselt, miks. Aga mul on tahtmine see käsk täita. Ja seda peab ütlema, et su naine on teistsugune.

Polnud seal meest ega ühtegi. Tuli nagu pettumus koguni peale. Ehk oligi naine tõtt rääkinud. Mehed metsas. Sabad seljas. Ometi peaksid need ajad möödama olema. Eks ta kusagil teeb juhtimise tööd. Või perutab niisama. Noored mehed. Veri käib veel kiiresti ringi. Aga küsisin ikka. Mitmendat korda juba. Kus siis peremees. Naine ei võtnud mind kuulmagi. Tegi niisuguse näo. Ei kuule ja kõik. Niisuguseid inimesi tuleb austada. Kes oskavad oma joont ajada. Teevad niisuguse näo ette, nagu sind poleks olemaski. See tõestab asja tähtsust. Ju on naisel ka tõsi taga. Ja naine ei teadnud midagi minu unenägudest või kõnelemistest. Meestel oma jutud. Ja kes siin majas minust räägiks. Siin nii kõrged toad. Siin räägitakse kõrgemaid jutte. On terve õue lilli ja igasuguseid põõsaid täis istutanud. Kuhu niimoodi kartul mahub. Egas ülemuse suu pole seinapragu. Ju nad varastavad ja võtavad, nii kaua kui jõuavad. Niikaua, kui vahele ei jää. Kas nad aga oskavad. Kes neid õpetab. Kes mind õpetas. Elu ise

õpetab. Mina tean. Kust see teistmoodi inimene tuleb. Ei saagi tulla. Olgu pisikeste asjadega, kuidas on. Üldine joon peab jääma. Millestki tuleb kinni hoida. Muidu ei saa. Varastagu aga. Ma ei sega.

Näidati koera. Koer oli saunas kinni. See saun lõhutakse nagunii maha, teadis naine. Saun oli vana ja kõvade palkidega. Koera kohta ei osanud midagi öelda. Kõrge astumisega ja pikk karv. Teistmoodi loom. Ei hakanud küsima. Milleks asja veel hullemaks ajada. Minu meelest polnud koeral midagi viga. Liputab saba ja hüppab. Noor koer. Tahab mängida. Ei hakka mina neile õpetust jagama. Maha siis maha.

«Kuidas te lõpu teete?»

On ikka küsimus. Ma tahtsin kurt olla. Küsis teist korda. Mul polevat püssi ega midagi. Oma asi. Ma pean uurima. Kas koer ikka on haige. Rebased ei loe midagi. Ennegi rebased õue peal käinud. Koerad ennegi rebaseid murdnud. Mis marutõbi. Rahvas on liiga närviline. Ise nagu marus. Iga asi kohe kõige viimane. Tuleb uurida. Kutsutagu asjatundjad kohale. Tuleb paberid muretseda. Kui tahate. Kuidas tahate. Minu asi on teie soovi täita. Ja rihma või midagi sellist oleks vaja ümber kaela.

Naine andis pika ja pununud. Pandlad küljes. Tule, tule, kutsu. Pole sul tõbe ega midagi.

«Kuhu te koera viite?»

Kuhu siis. Metsa ikka. Teistmoodi olemisega naine ja närvid väljas. Kui saaks kuidagi taanduda. Aga väarikalt. Muud naised jäid poodi. Pole väarikusest juttu. Oleks mees, siis nääkleks. Midagi on siin sassis. Sest naine jooksis juurde ja haaras koerast kinni. Ei vii teda kuhugi. Hää küll. Ei vii siis. Enne ise tahtsite. Enne tahtsite teistmoodi. Kas ma siis pean lausa õue peal. Tegelikult nägin küll. Vana kase all see koht oli. Sinnapoole naine mind vedas. Üks vana puu seal õue peal kasvas. Teised kõik uued ja noored. Justkui vitsaraod. Jänestel hea võtta. Kask oli võimas. Mitu põlve üle elanud. Teda pole keegi puutunud. Õnnelik puu või midagi sedamoodi. Nüüd oli kase alla rohu sisse kaevatud värske nelinurk. Murukamar ära kooritud. Rohkem pole jõutud. Või pole tahetud.

Naine rääkis. Koer istus kõrval ja kuulas. Mina seisin ja kuulasin. Jalad väsisid ära. Naine käis mööda muru ringi. Kiskus suitsu. Pildus sõnu välja. Vahel oli vait. Siis tahtsin ma ta mõtteid aimata. Sõnad ei maksa midagi. Räägib võhivõõrale inimesele. Aga ma ei küsinud midagi. Nagunii ei saanud kõigest aru. Nii ta rääkis. Ma räägin otse, kuigi ma võiksin ka kaudselt rääkida.

«Kui me siia kolisime, õigem oleks ehk öelda — kui meid siia saadeti justkui sundasumisele, raius mu abikaasa esimese hooga kõik suured puud maja ümbert ära. Ta tahtvat õhku ja tuult, seda kanti olevatki liiga vähe tuulutatud, kogu sinne asjaajamine ja elu kopitab nagu mahajäetud ait, haiseb hallituse ja hiiresita järele. Ta saagis vanad puud maha ja riputas kõik kohad mürki täis, sai niimoodi hiirtest

ja rottidest lahti. Koera võtsime alles hiljem, ja selleks ajaks oligi see kask ainsana püsti jäänud. Nüüd käisid tuuled üle hoovi ja puhusid iga ilmaga. Kui mu abikaasa oli tujust ära või väsinud, siis ta rääkis, et ma pean ta sinna kase alla matma. Seepärast ta seda kaske säästiski. Juba enne, kui ta käis üksinda uut elukohta vaatamas, olevat ta kohe otsustanud, et vana kase jätab ta alles, selle alla tuleb ta omal ajal puhkama, nagu vanas laulus lauldakse. Tal olevat silm märjaks läinud, kuigi ma ei usu. Kui mina siin segaseks lähen, see on mõistetav. Metsa sees ja üksinda. Paljukest see mees kodus püsib. Töö ja töö ja mis veel. Ma ei tea mis veel. Aga sellest koerast peate nüüd lahti saama. Kohe siin. Ja matate looma siia kase alla. Ma märkisin koha ära. Ei vii teda mujale. Las siis üks mees tuleb ja näeb, et vähemalt üks armas olevus on juba omal kohal.»

Päris hull jutt. Kui ma aru sain. Suurte meeste naised pidid jah. Ma mäletan ka. Omast ajast. Üks ütles aga tule ja tule. Mis mul teha. Muudkui käisin. Niikaua kui kästi. Pärast jälle suu kinni.

«Kuhu te nüüd lähete?»

Ei mina seda koera ära lõpetaks. Tehku ise, mis tahab. Aga ta tahab mehele halba teha. Paha mees muidugi. Mul võttis aega, enne kui aru sain. Mis sõnu ta minu kohta oli sõnanud. Ja halvasti. Järelikult on halb mees. Ja see koer olgu terve. Mina ütlen nii.

«Te ju lubasite. Ma ei saa haiget looma majas pidada.»

Kes käsib majas. Pidagu õues. Tahab mehele halba teha. Või ei tahagi. Kardab nagu teisedki. Notib looma igaks juhuks maha. Mina oskan ka halba teha. Ma teen sellega halba, et ei tee midagi. Katsugu ise, kuidas hakkama saavad. Ja seal nurga peal ma ei hoidnud mütsi peos, seda nad valetavad. Nad ei salli mind, seepärast.

«Olge nüüd mõistlik. Ma ju maksan teile.»

Ma tean küll. Ega ma siis ilma maksuta. Aga praegu ära topi.

«Teile kulub ära. Ma käisin teie juures kodus, teile kulub taskurahaks ära küll, vanale üksikule inimesele, kulub ju?»

Millal jõudis see naine minu majas käia. Kolistavad igasugused ringi. Varastavad paljaks. Kui saaks. Küll teeks nendega. Ära topi oma raha. Mul seda puru küll.

«Minge siis. Käi siis minema. Ma saan ise hakkama. Käi minema, vanamees.»

Ja tõnnib vist. Küll ma olin loll. Et siia tuln. Kuigi ma oskan tema tõnnist üle olla. Ma tean küll, kuidas. See naine juba ei salli mind. Seepärast, et ma ei teinud, mida ta tahtis. Kui teed, on paha. Kui ei tee, on ka. Oleneb olukorrast. Aga niimoodi on mõni mees varsti naisest ilma. See pole minu asi.

Ainult see nelinurk muru sees kase all. Justkui oleks tahetud hauda kaevata. Ta ütles, koera jaoks. Valetab mulle. Ta kaevas mehe tarvis. Kui kaevas, siis mõtles, et matab siia oma mehe maha. Tappis teda mõttes. Nagu mina unenäos. Siis ehmatas ära ja kutsus mind. Et koera kaela ajada oma tusad ja meelepahad. Hakkas mõtte

jõudu kartma. Parem halb mees elus kui hea mees kase all. Ta kaevas ikka mehe tarvis! Ma tean küll.

Ükskord oli nii. Mees juba kirstus. Laulud lauldud. Andsin kõied kätte. Saaks juba alla. Igavene sant koht oli. Liiva sees. Muudkui varises ja varises. Toppisin laudu seinatoeks. Liiga pikale läks. Pikad kõned ka. Oota lõppu nagu õnnistust. Variseb terve auk täis. Siis minu süü. Hakkasin just kõisi jagama. Et laske ometi kirst alla. Rahu majas. Lesk äkki, et tema tahab üksinda olla. Kihutas kõik surnuaia teise otsa. Kes puu varju, kes põõsa taha. Mina jäin. Seepärast, et mina tegin tööd. Ma valvasin hauda. Muidu variseb sisse. Pöörasin ka näo natuke ära. Aga vaatasin ikka. Mis teeb. Mis lemmikasja kirstu pistab. Üks pani piibli. Üks pani kaabu. Ja muud. Üks oli kena matus. Lahke pererahvas. Panid mehele pudeli kaasa. Igasugust kraami topitakse. Ja nüüd tahab see üksinda olla. Kihutab matuselised minema. Seisis seal üksinda. Justkui leinas. Siis hakkas meest peksma. Rusikatega. Kas või pea otsast. Natuke aega tagus. Siis ütles, et kutsugu ma rahvas tagasi. Küll ikka näed, kui teed.

See siin kah. Mis ta sinna kase alla looma matab. See koht mehele varutud. Ja veel minu unenägu. Kas see nii käibki. Ega ma lausa tema surma tahtnud. Ega ometi saa niimoodi. Et ainult mõtled ja kohe saad jagu. Ei ole see elu nii lihtne. Ei te minust nii lihtsalt jagu saa. Nad tahavad, et mina ka teaksin. Oleksin kaassüüdlane. Naine lõi mehe maha. Neid küll maha löödud. Lõi maha ja siis hakkas kartma ja ehmatas ära. Pole kuhugi peita. Nagunii leitakse üles. Ikka peab keegi süüdi olema. Mees kaua aega kadunud ja tullakse uurima ja päritakse. Mis värske auk sul seal kase all olgu. Mul on sinna koer maetud, kes seda usub. Tegelikult matsid sinna oma mehe. Matsid päris heal meelel ja natuke nutsid ka. Kombe pärast. Mees ise oli sulle rääkinud, et tahab selle kase all puhata. Niimoodi rikkusid sina kõiki sanitaarse elamise eeskirju ja matsid inimese elumaja õuele maha. Seda ei tohi teha. Mina tean. Ja maja pole ka päriselt teie oma. On ainult üürile antud. Niikauaks kui siinmail püsitate. Ega enam kaua ei püsi ka. Küll see naine minema läheb. Või viiakse. Kui teada saadakse. Naine võib ju minna. Aga mis mina selle teadmisega peale hakkam. Lööks selle koera ikka maha. Siis näeks. Kas seal augus on midagi. Kas maa on sügavale läbi kaevatud või ei. Nad mängivad mind ka sisse. Naine ütleb, et koer oli haige, ja mina matsin ta siia kase alla. Mehest ei tea tema midagi. Aga mina tean. Sa tahad koera oma mehe peale matta. Inimene saab kõigega hakkama. Kui vaja. Aga saagu üksinda. Saagu ise hakkama. Mina ei tea midagi. Ei löönud mina tema koera maha. Tahtis küll. Pakkus raha ja tahtis. Aga ma ei löönud. Loom võis terve ka olla. Ma sain kohe aru. Naine keerutab ja varjab midagi. Uskuge mind. Mul on kogemusi. Ja teeneid ka. Ja nendest võib kasu olla. Niimoodi ma ütlesin selle naise mehele ka. Aga ta ei kasutanud minu teadmisi ära. Ta olevat öelnud, et mõni mees on vähe pihta saanud. Ära keelata sellised jutud. Ära keelata ja vastutusele võtta.

Aga kes võtab. Kui juba kaugelt maa pealt tuuakse mehi, kes niimoodi ennast väljendavad. Ma saan aru küll. Ütlesid mis sa ütlesid. Nüüd oled ikka kase all mullas. Ükskõik, kes sind maha löi. Ja naine tahab ühiskonnale puru silma ajada. Et koer on haige. Et matke kallis kutsu kodukase alla. Nad tahavad, et mina ka teaksin. Ei lähe läbi. Ennegi üritatud. Et mina olen süüdi. Selles ja ei tea veel milles. Pole siiani läbi läinud. Ei lähe nüüd ka. Küll ma panen lauale. Kogu tõe. Oma teened ka. Näitan ajalehte. Kui vaja. Näitan näpuga. Vaata see vasakul ääre peal olen mina. Kas ei tunne ära. Ma võin pikalt rääkida. Mul on kõik meeles. Kuidas elati. Kes mida tegi. Et te võtaksite õppust. Teie, kes pole näinud ega teinud. Ma läksin selle mehe juurde ja ütlesin ka. Mul on teeneid. Mina tean. Aga tema ei näinud ega kuulnud. Vedele siis kase all.

Mul hakkas nende koerast hale. Mis muud. Minu koer oli ka terve. Minu koer võis terve olla. Kui nad ta küla peal maha löid. Nad tahavad iga süü minu kaela veeretada. Nagu omal ajal. Aga ma ravisin oma koera. Kui ta enam sööki vastu ei võtnud. Terve koer ja ei lähe lihatükk sisse. Mis jutt see olgu. Lõpuks andsin talle tablette. Pidid kõhu korda tegema. Koer sülitas välja. Muidugi kibedad. Ma ise sülitan ka. Mul oli vaba koer. Tuli ja läks. Ja teie lööte ta maha nagu marutõbise. Ma tean küll. Nad ei salli mind. Mina ei salli neid ka.

Mina saan ilma ka hakkama. Aga kes neid matab. Ole nüüd hea mees ja tule. Meil jälle üks ära läinud ja sul jälle tööd. Ja ma oskan. Inimest väärilikalt ära saata. Võtan õigel ajal mütsi maha ja kuulan. Mõni räägib ilusti. Teine valetab. Meel läheb ikka härdaks.

Aga seal teeristil oli mul müts peas. Ei hoidnud ma käes midagi. Nad valetavad.

Ja las see minu koer oligi päriselt haige. Siis nad justkui kartsid mind ka. Mina päästsin koera lahti. Ja neil hirm nahas. Nii peabki olema. Nad teadsid küll. Kelle koer. Aga ei teinud midagi. Seepärast, et teadsid. Ainult üks rumal tõstis kirve. Las minu koer käib. Olgu või mis tahes taudis. Teie hoidke eemale. Las koer oli haige. See oli minu koer.

See naine. Ja nelinurk kase all. Värskest kaevatud. Seda on lihtne teada saada. Lähen kohale. Ja uurin asja. Kas muld on läbi kaevatud. Mille vastu labidas pörkab. On alles naine. Kõige targem on peita lausa kõigi silme alla. Et keegi ei teaks otsida. Et kõigile saaks seletada. Näete, mul jäi koer marutaudi ja ma lasin ta siia maha matta. Mu mees hoidis seda koera väga. Mu abikaasa poleks mulle iialgi andestanud, kui ma oleksin koera nagu viimase marutõbise metsa alla vedelema jätnud. Aga mina ütlen teile, et kaevake sügavamale, uurijad. Kaevake sügavamale, kui tahate tõe jälile pääseda. Kui tahate kätte maksta. Või muud. Kui te üldse tahate teada saada. Kui teist on asja. Te olete rasva läinud. Te ei oska näha. Kes mida mõtleb. Kes on vastu. Mina õpetan teid. Ja teie ei tohi keerutada. Te peate mind ära kuulama ja minust lugu pidama. Ma ütlen küll,

et kogemused on kõik. Aga peaasi, et te mind kardate. Muu tuleb ise.

Ja kui teist juba nii palju asja on, siis läheme koos. Läheme sündmuspaigale ja mina näitan. Minna tuleks hiljem. Tuleks oodata pimedat. Õige oleks minna enne kukke ja koitu. Kui inimesed on kõige rahulikumad. Kõige sügavamas unes. Ei oska tahta ega karta. Teevad, mis kästakse. Nagu uimased kanad. Tulevad kaasa. Kuulavad sõna. Arvavad, et näevad und. Aga ei näe. Niimoodi peaks olema.

Kellele ma seda räägin. Kes mind kuulab. Nad on mind üksinda jätnud. Nad ei tunne mu nägu pildi peal ära. Nad ei sega mind. Aga nad ei pea lugu minu tegudest.

Ma lähen sinna üksinda. Lähen õhtuvidevikus. Maja aknad kaugelt valged. Naine kardab üksinda olla. Patud hinge peal. Koer tunneb mind ära. Ma olen ta elu päästja. Ta saab sellest aru küll. Hüppab mu najale püsti ja niutsub. Jäta see pugemine. Nii kuuleb kõik ära. Nii pean su vagaseks tegema. Ma pean seal kase all natuke kaevama. Et teada saada. Miks just nii. Et oleks selge. Ei mingit unenägudesse uskumist. Kuigi tahaks. Kõik peab olema selge. Põhjused ja tagajärjed. Faktid ja tõsiasiad. Naine võib minna. Mina jään siia ja pean teadma. Ma olen harjunud teadma ja vastutama. Ma olen oma turjal ajalugu vedanud.

Puhas liiv. Siin variseks haud kiiresti kokku. Just siis, kui labida sinna nelinurka sisse lõin, kolksatas majauks pärani. Seal nad seisid. Kaelakuti koos. Juba tundsin rõõmu, et on jõudnud uue mehe majja tuua. Aga mees oli sama. Hoidsid teineteisest kinni. Justkui poleks kaua aega näinud. Mees astus päris mitu sammu minu poole ja imestas. Mis ma siin teen. Kas ma ei olegi veel marutõves. Naine kõkutas naerda. Ütles küll aitäh koera eest. Koer olevat terve tõepoolest. Aga ta läinud rahva juttudega kaasa. Ta olevat nii rahvalik, naeris naine. Mina ei kostnud midagi. Jälle tulnud teed tagasi. Väravast välja ja metsa vahele. Jäägu seekord nii. Küll ma jõuan.

INGLISE BUKETT

JOHN DONNE

Päikesetõus

Tõlkinud Märt Väljataga

Sa vana kiuslik tobu, päike,
Ei tea, misheaks
Sa meid nii vara äratama peaks?
Kas lembeaeg peab järgima su käike?
Pedantne tüütus, mine, varem
Maast jäägrid püüa lahti lüüa,
Või kiusa laisku koolipoisse parem,
Maasipelgad sa lõikusele hüüa.
Arm ei pea miskiks aastaid, nädalaid,
Kuid, tunde ega teisi ajaräbalaid.

Miks kiirte olematu väe
Ja jõuga kelgid?
Kui sulen laud, siis kaovad nende helgid,
Kuid kahjuks armastatut siis ei näe.
Kae ringi igal ilmasõrval,
Siis homme mulle räägid
Kus India vürtside ja kulla riigid
Nüüd on, kas mitte voodis minu kõrval?
Kui nägemist sult pole jõudnud viia
Ta hurm, siis näed: kõik printsidki on koondund siia.

Tema on kõik ilma riigid koos,
Kõik printsid — mina;
Me kõrval iga prints näib petturina,
Kõik rikkus võlts, kõik au vaid tühi poos.
Et meid on kaks, me õnnel siisap
Su õnnest kaks kord suurem maht;
Et ilma soendama sa pead, siis piisab
Kui soendad, väsind vanaätt, meid kaht;
Meid paistes, kohe iga ilmaäär
Saab valgeks, voodi on su kese, seinad sfäär.

Hüvastijätt nuttes

Su ees mul luba
Kõik pisarad nüüd tuua lagedale:
Sa vermid neid ja neile jääb su pale
Ja nii neil tekib mingi väärtus juba,

Sest kandma nad
Sind hakkavad.

Nad märgid murest on, mis ees meil alles;
Kui langeb pisar, langed sa ka tolles;
Niisiis me oleme vaid nullid lahus olles.

Igaüks suudab,
Kui olemas tal on paar-kolm šablooni,
Pallile kanda mandrite piirjooni;
Sel viisil ta eimiski kõigeaks muudab.

Eks samuti
Maakera nii,
Ei, kogunisti maailm moodustu ju
Sest pisarast, mil sinu peegelkuju,
Kuni ta matab sinu — minu taeva — silmvees uju.

Rohkem kui kuu
Merd ära kergita ja silmavette
Mind ära uputa, sest merele sa ette,
Kuis seda teha, nõnda näitad ju;
Ja ohked peida,
Sest nendest leida
Võib torm eeskuju, kuis meil tuua turma,
Sest leinates koosoldud kuude hurma,
Kes rohkem ohkab, rohkem torgib tagant teise surma.

Püha sonett X

Surm, ära ole uhke! See on laim,
Kui hüütakse sind hirmsaks, vägevaks;
Ei kellestki käi üle sinu jaks
Ja pole minagi see viletsaim.
Sa oled puhkuse ja une kaim,
Veel rohkem naudinguid tood kui need kaks.
Eks õilsam mees saa rutem surijaks,
Saab keha puhkust tal ja õndsaks vaim.
Sind, saatuse ja vürstide lakeid,
Kes teotsed mürgi, sõja, noaga koos,
Võib asendada magun või hüpnos.
Miks kelgid siis? Napp uni möödab, meid
Ees ootab tõusmine ja igihurm
Ja sind ei ole siis, sa sured, Surm.

BEN JONSON

Ood iseendale

Kesk laiska alalhoidu

Miks põõnad, tõnts ja loid?

Eks siis su mõistus roidu, .

Kui rahust sa ei hoidu,

Sest puhkuses on koid,

Kel toiduks sinu luule on ja sinu oid.

Kas luulelätte säng

On sootuks kuivand siis?

On's valland nümfe äng,

Sest katkend harfimäng?

Või sumbund lauluviis

Neil sest, et harakate laterdamist täis on hiis?

Kui tollel põhjusel

Sa vaikid, siis ehk kasu

Su jaoks on ütlusel,

Et suurtel vaimudel

Ei trotsi pärast tasu

Eal loomast lakata — suur kunst on iseenda tasu.

Mis sest, et luule pähe

Söüb publik sõnavahtu,

Kus mõtet sees on vähe —

See kõik on möödud nähe.

Eks vaht ju ükskord lahtu,

Ta riismed küll ei suurenda väärtluule mahtu.

Sa kõigutamatult

Poeedipärga kanna

Ja päikse kaarikult

Kui Prometheus too tuld,

Taas ilmale see anna,

Ka sulle abiks on too Zeusi peast sündind
jumalanna.*

Kui meelsalt oleviku

Kõrv kriitikat ei kuule,

Siis ära liiderliku

Teatri teenriks tiku,

Vaid kõrgugu su luule

Püüdmatult eesli kabjale ja hundi kiskjasuule.

* Athena (tlk)

ROBERT HERRICK

Ben Jonsonist

Kui tipp-poeet Ben Jonson suri ära
Siis tumenes komöödiate sära,
Kurbmängudegi hiilgus tuhmiks jäi —
Lesena teater seisis noruspäi.
Siis lava rüvetati, kunst jäi kängu:
Seal tehti lärmi, mitte näitemängu,
Sealt kostis puhkimist ja sõnelemist
Ja piuksumist, kuid mitte kõnelemist.
Ei enam kired, tundeküllus ega
Vaim ehtind teatrisaali üllusega,
Aplausimaru ega kiidukära
Ei lõhkund müüre, ei viind katust ära.
Ja viimaks kogu pildi sootuks rikkus
Too võikaim pahe — nii suur vähiklikkus
Kui kord su võrratule näidendile
«Alkeemik» osaks saanud sõim ja vile.
Läks lõpuks vaimsus pakku, kus ka praegu
Und näeb ja ootab ilusamaid aegu,
Mil vanas uhkuses ja uues jõus ta
Koos sinuga võiks jälle üles tõusta.

GEORGE HERBERT

Lunastus

Kui rentnik Peremehe põldudel
Ma rügasin, kuid edu oli kasin;
Uus soodsam leping vana asemel
Et tehtaks, taotada siis otsustasin.
Ma seadsin sammud taevamõisa, kust
Ta leida lootsin, kuid seal keegi kostis,
Et Isand lahkus kaema omandust,
Mille ta maa peal ammu kallilt ostis.
Et tema kõrget päritolu tunti,
Siis arvasin, et külastamas on ta
Kas lossi, teatrit, parki või õukonda.
Kuid viimaks teda keset vargapunti
Ma silmasin. «Su soov,» ta ütles vaid,
«On täidetud,» ja suri sedamaid.

Hauamonumendid

Kui hardas palves viibib minu hing,
Las keha mahajääv siis ammutab
Teadmisi põrmudest, mis säilvel siin,
Sest meie kuritööde leitse ning
Tast toituv surmatuul, see lammutab
Kõik põrmuks kord. Niisiis ma keha viin
Nüüd kooli, et ta oma algeist aimu
Siin saaks ja õpiks, kes ta olnud varem
(See seisab vappide peal tolmund ridades).
On hävi nägemiseks kõige parem
Võrrelda end ja põrmu — oma kaimu,
Kes vaatab vaikselt naeru pidades,
Kuis seismas marmorsarkofaage rivid
On selle pärast ülihooolsalt valvel,
Et põrm ei kohtuks põrmuga. Miks peaks
Nii kiivalt põrme lahutama kivid?
Mu keha, õpi, kui ma olen palvel,
Siin oma päritolu, et sa teaks,
Kui pead sus tõstab himurus: kõik liha
On kell, kus minuteid ei mõõda liiv,
Vaid põrm ja põrmuks aeg kord kella teeb.
Neist säilmeist, milles vähimatki iha
Ei leidu, võta mõõtu, sest see viiv,
Mil varised, sul nii ehk kergem leeb.

Altar

Oo, Issand, ALTARI su teener rajas,
Paeks südant, mõrdiks silmavett ta vajas —
On loond need ained Sinu väed
Ja mitte vormind inimkäed,
Sest ainult SÜDA
On kivi, mida
Võib põrmuks teha
Vaid Sinu viha.
Kõik minu valjust
Südamekaljust
Siin liidetuna
Sind kiidab, kuna
Mu suu võib ükskord jääda vakka,
See rahn ent kiitmast Sind ei lakka.
Las saab Su ohver minu ohvriks ka,
Seks pühitse mu vilets ALTAR sa!

Voorus

Oi päeva ilusat ja sooja,
Kui pulma peaksid ilm ja maa,
Kuid kaste nutab — langed looja
Ja sured sa.

Oi roos, nii punane ja ilus,
Et silmisse tood pisara;
Su juur ent püsib hauavilus
Ja sured sa.

Sus, kevad, on kõik hurmad koos,
Kuid et siin lõpmatult ei saa
Eal kesta ükski päev, ei roos,
Siis sured sa.

Puit ainuke, mil igipüsi
On hing, mis vooruslik ja püha;
Kui muust maailmast jäänd on süsi,
Ta elab üha.

JÄRELMÄRKUS (17. SAJANDI INGLISE LUULE ASJUS)

Märt Väljataga

17. sajandi alguse inglise luule kaks kõige olulisemat meest olid eakaaslased Ben Jonson ja John Donne, kelle järgijate luule, üksteisest hermeetiliselt küll lahus seismata, esindab ajastu kaht poeetilist alternatiivi. Olgugi erineval moel, püüdis kummagi luuletaja loomingu vastanduda Elizabethi-aegse luule petrarkistlikule pildistikule, kujundiornamentikale ja armastusluule platoonilisusele, edustades uut jõulise-mat kompaktsemat ja intellektuaalsemat stiili. Nii et mõne luuletuse puhul on isegi vaieldud, kas autoriks on Jonson või Donne.

Seiklusliku renessansielu elamise juures oli Ben Jonson oma aja õpetatuim inglise kirjanik, kes Londoni kirjandusliku diktaatorina nõudis kaasaegete literaatide loomingu distsipliini, selgust, mõõdu ja proportsioonide arvestamist, olles seega klassitsismi eelkäijaks inglise kirjanduses. Ben Jonson võttis poeedikutsumust väga tõsiselt, hinnates seda kõrgemalt dramaturgitööstki, ehkki tema tuntuks juba eluajal, rääkimata hilisematest sajanditest, põhineb just viimasel. Suur lugemus

antiikkirjanduses lubas tal sealt vabalt laenata, kusjuures peamiste mõjuallikatena on nimetatud Martialist ja Horatiust. Esimest eeskätt epigrammilise stiili kujundajana, teise hingust on aga sügavamal Jonsoni vaadetes kirjandusele ja elule üldse: «Ei saa olla hea luuletaja, olemata hea inimene.» Jõulise isiksuse ja andega teenis ta endast nooremate, nn Kavaleride koolkonna tuumiku moodustanud luuletajate (Suckling, Carew, Herrick) imetluse, kes armastasid end tituleerida Beni poegadeks. «Kavaleride» püüdluseks oli anda luuletustele kõrge lõpetatusaste, saavutada tehniliselt siledate värsaside meloodiline sujuvus, sageli küll ohverdades selle nimel luule intellektuaalsemad väärtused. Robert Herrick on nende seast vast kõige sõnaosavam. Tema luuletused on nagu ta õpetajalgi epigrammiliselt kokku surutud, samas püüdnud neis sootuks Jonsonile omane maskuliinsus, tõsidus ja juurdlev vaim. Too poissmehest maavikaar püüdis keerulisel ajastul luua luules endale ajatut epikuurilist Arkaadiat.

Ben Jonsoni surm tähendas inglise näitekirjanduse kuldse ajastu lõppu, nii et Herricku siin toodud epigramm pole pelk liialdus, vaid kirjeldab üsnagi objektiivselt tegelikku asjadeseisu.

John Donne'i ja tema järgijaid tuntakse metafüüsiliste luuletajatena. Esimesena viis paljuski väga erinevate autorite Donne'i, Herberti, Cowley, Marvelli jt luule selle nimetuse alla 18. sajandi tooniandev kriitik Samuel Johnson: «Metafüüsiliste luuletajate mõtted on sageli uued, kuid harva loomulikud, nad ei ole ilmselged, samuti mitte ka õiged: lugeja, selle asemel et imestada, kuidas ta pole varem sellistele mõtetele tulnud, imestab hoopis, mis haiglasel moel said nad üldse tekkida.» Sajand varem oli umbes samal arvamusel ka Ben Jonson, kes küll tunnistas, et «Donne on mõnes mõttes maailma esimene luuletaja» ja pühendas talle ülistava epigrammi, kuid samas kuulutas, et «Donne tuleks värsimõõdu rikkumise pärast üles puua», ja ennustas, et «Donne kaob, sest temast ei saada aru». Vastupidise hinnangu kujundamine 20. sajandil on olnud inglise uskriitilisele voolule (Eliot, Gardner, Empson) tänuväärseks eneseteostusalaks.

Metafüüsilist luulet kõlbab hästi iseloomustama Shakespeare'i poeedist kuningas Richard II:

Ma olen mõelnud, kuidas võrrelda
Maailma vanglaga, kus praegu viibin,
Kuid, et maailm on rahvast täis, ent siin
Ei ole peale minu hingelistki,
Siis on see raske; siiski sepitsen
Need asjad sarnasteks. Veel tõestan ma,
Et minu aju on mu hinge naispool...*

Donne'i suurus seisnebki võimes «sepitseda sarnasteks» asju, mida me harilikult peame teineteisest kaugelseivaks. Näiteks luuletuses «Hüvastijätt nuttes» saavad pisarad müntideks, mureseemneteks, nullideks — armsamata maailma tühjuse võrdkujudeks —, maa-keraks ja universumiks ning sel moel veenab luuletaja, et hingelised sündmused on niisama reaalsed kui füüsilised. Donne'i metafooride juured ulatuvad (17. sajandil veel vähemalt poeetilise võtestikuna elujõulisse) keskaegsesse maailmapilti, selle kontseptsioonini füüsiliste ja vaimsete asjade ühtsusest universumis.

Peale meelevaldseks peetud metafooride oli teiseks põhjuseks Donne'i kuulsuse tuhumisele 18. ja 19. sajandil tema luule meelevaldseks peetud rütm, mille lähedust kõnekeelele ja vastavust sisule hakati taas hindama alles meie sajandi alguskümnenditel.

* Mõneti teistsugust tõlkeversiooni vt: W. Shakespeare. Teosed. I. kd. Tln, 1959, lk 247. Toim.

George Herberti luule suhe John Donne'i omasse on mõneti sarnane Herricku luule suhtega Jonsoni omasse. Nagu Herrick on Herbertki oma õpetajast märksa lihtsamemeelsem, piiratum tundeskaala ja ainealaga, vähem jõuline luuletaja. (Herrickuga sarnastab teda samuti tegevusala — ka Herbert oli maavaimulik.) Erinevalt Donne'ist ei ammuta Herbert oma kujundeid skolastilisest või teaduslikust pruugist, kuid nagu Donne'ilgi mõjuvad Herberti kujundid pigem mõistuse kui meelte kaudu. Herbert kirjutab ainult religiooset luulet, teda huvitab kristluse humanistlik külg, Kristuse ohver kui inimliku headuse ja kannatuse lugu (vt «Lunastus»). Luuletustele loogilise, iseenesel püsiva struktuuri andmine teeb nad nauditavaks ka lugejale, kel religioosend huvid puuduvad. Herberti vormiline leidlikkus võib sünnitada luuletusi nagu «Altar», kus sisu väljendamisel mängib kaasa ka tüpograafiline pilt, mistõttu meie sajandi eelmisel kümnendil laia kõlapinda leidnud nn konkreetse luule (vt ka Ain Kaalep. Lugeja kool, II. «Vikerkaar», 1986, nr 3, lk 64—65) viljelejal oli põhjust pidada teda üheks oma eelkäijaks.

BEN JONSON (1572/73—1637) kasvas müürsepa kasupojana, sai hea hariduse. Noorukina võitles Madalmaades Hispaania vastu. Tema teatritegevus on dokumenteeritud 1597. aastast. Järgmisel aastal pandi ta vangi kaasnäitleja tapmise eest, vanglas astus katoliku usku, kuid pöördus 12 aastat hiljem taas Inglise kirikusse. 1605. aastal istus vangis õukonda solvanud näidendi «Hei, itta!» eest. 1616. aastal määrati õukonnapoedi kohale. 1619. aastal sai Oxfordi ülikoolilt akadeemilise kraadi *honoris causa*, mõni aeg hiljem omandas sama tiitli Cambridge'i ülikoolilt. Lävis tihedalt väljapaistvate kaasaegsete William Shakespeare'i, John Donne'i, Francis Beaumonti, Francis Baconi ja teistega. Oli esimene inglise näitekirjanik, kes oma näidendeid trükkis avaldas. Suri halvatusena ja vaesuses. Olulisemad näidendid: «Seianus» (1603), «Volpone» (1606), S. Zweigi adaptatsioonid ka Pinna-nim rahvateatri laval 1981—1982), «Alkeemik» (1610), «Pärtlilaat» (1614).

Vt veel: Jüri Talvet. Neli sajandit Ben Jonsoni sünnist. «Looming», 1973, nr 9; A. Anikst. Shakespeare. Tln, 1972, lk 170 175, 252—256; Renessansi kirjanduse antoloogia. Tln, 1984, lk 450—458, 688—689.

ROBERT HERRICKU (1591—1674) isa oli kullassepp, poegki õppis nooruses seda ametit, kuid 1613. aastal läks Cambridge'i ülikooli. 1620. aastast elas Londonis, kus liikus palju Ben Jonsoni ringis. 1629 sai maavikaariks, 1647 tagandati vaimulikuseisusest rojalistlike vaadete pärast. 1648 avaldas

oma ainsa luulekogu «Hesperiidid/Pühad värvid». 1662. aastal taastati Herrick vaimulikuseisusse.

Vt veel: Sõna 5. LR, 1982, nr 38/39, lk 63—65 ja 72.

JOHN DONNE (1572?—1631) sündis katoliiklikus kaupmehe perekonnas, läks kolmeteistaastasena Cambridge'i ülikooli, aastail 1595—96 reisis välismaal. Võttis osa sõjakäikudest Hispaania vastu. Sajandi lõpu-aastail kirjutas suurema osa oma armastuslüürikast, neil aastail astus anglikaani kirikusse. Salajane abielu oma soosija nõoga 1601. aastal rikkus Donne'i väljavaated ilmalikule karjäärile ja viis ta isegi lühikeseks ajaks vanglasse. 1615. aastani, mil ta pühitseti vaimulikuametisse, elas peamiselt sõprade abist. Umbes sellal asus Donne kirjutama religiooset luulet. 1619—20 viibis diplo-

maatilise missiooniga Saksamaal. 1621. aastal nimetati St Pauli katedraali dekaaniks, millisele kohale jäi kuni surmani. Üksikud erandid välja arvatud, Donne ise oma luulet ega jutlusi trükkis ei avaldanud.

Vt veel: Ants Oras. John Donne. Ühe kolmesaja-aastase mälestuspäeva puhul. «Looming», 1931, nr 7, lk 735—745; Paul-Eerik Rummo. Oo, et sädemeid kiljaks mu hing. Tln, 1985, lk 116—124.

GEORGE HERBERT (1593—1633) sündis põlises Walesi aadliperekonnas, mis oli John Donne'iga sõprussidemetes. Kaotas kolmeaastaselt isa. Öppis Cambridge'i ülikoolis, hiljem töötas sealsamas õppejõuna. Pärast lootuste luhtumist õukondlikule karjäärile laskis end pühitseta vaimulikuks (1626). Herberti ainus luulekogu «Tempel» ilmus mõned kuud pärast autori surma.

JAAK ALLIK

KONGRESSI MÄRKMEID

Üleliidulise teatritöötajate loomingu- lise liidu rajanud kongress toimus Moskvas 5. ja 6. detsembril 1986. aastal. Täpselt 45 aastat tagasi anti selle linna lähistel esimene tõsine löök aastaid võitmatuna püsinud fašistlikule armeele. Pealinna langemisega silmitsi olnud ning poole aasta jooksul tohutuid kaotusi kandnud rahvas leidis endas jõudu ja mehisust pöörata vastuolevat ühingu uus lehekülj Teise maailmasõja arenguloos. Meie kongress toimus samas NSVL Ülemnõukogu istungite saalis, kus 30 aastat tagasi peeti NLKP XX kongress, millel partei juhtkond ja delegaadid leidsid endas jõudu ja mehisust anda aus ja karm hinnang riigis veerandsaja aasta vältel valitsenud isikukultuslikule terrorile. Neid kahte, meie riigi 70aastase ajaloo ilmselt kõige olulisema tähtsusega sündmust meenutati teatrikongressi kõnetoolist korduvalt. Meenutati seoses sellega, et alanud revolutsiooniliste muutuste protsess võib kujuneda oma ajalooliselt tähenduselt sama oluliseks ning konkreetselt läbiviimisel mitte vähem mehisust nõudvaks. Et tegu on tõepoolest revolutsiooniliste muutustega, sellele viitas ka kongressi ettevalmistamine ja tema käik, mis andsid tunnistust lähiminek kohati kolossaalse fars'i mõõtmed omandanud poliitilise võõrandumise kadumise vähemalt tippintelligentsi foorumi tasemel. See oli tõepoolest kongress, mis

allus kõigis oma otsustes ja valikutes delegaatide tahtele, mitte aga mingi kõrge kabineti vaikuses loodud stsenaariumile ning rituaalsele režiile. Otseselt väljendas seda kõnetoolist Armeenia Teatriühingu esimees R. Kaplanjan, kes ütles, et kongressile eelnenud kohtumisel M. Gorbatšoviga hakkas tal oma varem ettevalmistatud sõnavõtu pärast nii häbi, et ta tõmbas selle puruks ja räägib nüüd esimest korda elus tribüünilt teksti, mida keegi enne pole läbi lugenud. Tema sõnade kohaselt on kogu senine elu meid õpetanud kõnelema mitte kuulajatele, vaid neile, kes ette kantavaid kõnesid eelnevalt viseerisid.

Kujukas oli ka kogu kongressi ettevalmistuskäik. Erinevalt teistest kunstialadest on teatritöötajatel seni puudunud loomingu- line liit ja seega ka üleliiduline koordineeriv keskus. Vabariikides tegutsevad autonoomsed teatriühingud küllaltki erinevate põhikirjade, majandusliku baasi ning traditsioonide alusel. Rahvusvahelisel tasemel esindas kogu Nõukogude Liitu Ülevenemaaline Teatriühing. Selline olukord kutsus juba ammu esile rahulolematuse ning viis aastapäevad tagasi direktiivorganite otsuseni luua Üleliiduline Teatriühingute Liit seniseid ühinguid koondava ja nende tegevust ühtlustava organina, mitte aga uue loomingu- lise liiduna. Loodi orgkomitee (eesotsas

Kirill Lavroviga), kuhu kõigest vabariikidest kuulusid kultuuriministrid ja teatriühingute esimehed. NSVL Kultuuriministeeriumi poolt töötati välja ja kiideti orgkomitees heaks ühingute liidu põhikirja projekt, mida aga liiduvabariikidele avalikuks arutamiseks ei antud. Oktoobri lõpupäevil Moskvas toimunud Ülevenemaalise Teatriühingu kongressil langes see projekt terava kriitika alla, kuna uuele organisatsioonile ettenähtud funktsioonid ei erinenud selles praeguste teatriühingute funktsioonidest. Kirjanike ja kineastide üleliidulised kongressid olid aga selgelt rõhutanud vajadust anda loomingu- listele liitudele riiklike organitega võrdväärne osa kunstiprotsessi suunamisel ja juhtimisel meie maal. Ülevenemaalise Teatriühingu kongressil ühe esimesena sõna võtnud Moskva Kunstiteatri peanäitejuht Oleg Jefremov tegi kõnepuldist kongressi presiidiumiga kooskõlastamata ettepaneku Ülevenemaalise Teatriühingu reorganiseerimiseks Vene NFSV Teatritegelaste Liiduks — seega loominguks liiduks — ja pani selle ettepaneku kohe ise ka hääletusele. Kongress toetas seda ja nii muutuski Ülevenemaalise Teatriühingu XV kongress uue liidu asutamiskongressiks. Ettepanud põhikirja projekt lükati tagasi ning tehti ka ettepanek üleliidulist kongressi mitte kokku kutsuda kuni uue põhikirja valmimiseni. Selle peale siiski ei mindud ja kongress tuli kokku määratud tähtajal. Vahepeal toimunud Kasahhi Teatriühingu kongress oli kuulutanud ka Kasahstanis välja teatritegelaste loominguks liidu loomise. Nii oligi üleliidulise kongressi avapäevaks asjade seis selline, et kavatsatud ühingute liitu ei saanud juba sellepärast moodustada, et kahte ühingu, mis oleksid pidanud teistega liituma, polnud enam lihtsalt olemas. 22. novembril avaldas grupp tuntud teatritegelasi (O. Jefremov, M. Uljanov, G. Tovstonogov, M. Zahharov jt) ajalehes «Sovetskaja Kultura» programmilise artikli «Milline peaks olema liit?», kus toodi rasvases kirjas esile uue organisatsiooni põhiülesanne: «Teatriavalikkuse enda aktiivne osavõtt teatriprotsessi juhtimisel — see on liidu kompetents ja tema uus ülesannete ring.» Nii oli orgkomitee peaaegu aastasele tegevusele antud vähem kui kuu ajaga täiesti uus suund. Peab tunnustavalt ütleva, et orgkomitee juhid ning kultuurielu suunavad organid läksid sellega paindlikult kaasa ja kongressil konfliktolukorda ei kujunenud. Ühingute liidu loomise idee kajastus vaid meile kättejagatud mappide ja märkmike pealetrüki. Kongressile eelnenud kohtumisel väliapaistvate nõukogude teatritegelastega oli NLKP KK peasekretär teatanud, et kesk- komitee peab teatrirahva üleliidulise koondise organisatsiooniliste vormide loomist täiesti

kongressi enda asjaks, soovimata siin midagi dikteerida. Selles «oma asja väljamõtlemise» vabas ja loominguks vaimus kongress toimuski. Kujukalt väljendas seda vastse VNFSV Teatritegelaste Liidu esimees NLKP Keskrevisjonikomisjoni liige M. Uljanov, kes alustas oma sõnavõttu, õnnitles kongressi selle puhul, et me saame täna otsustada oma asju ise, vaatamata «täididele» ja «onudele» ministeeriumist. NLKP KK Poliitbüroo juuresolekul peetud põhiettekandes iseloomustas K. Lavrov vägagi kriitiliselt olukorda meie maa teatrielu ning formuleeris täpselt loodava loominguks liidu vajaduse ja põhiülesanded. Kongress kujuneski aruteluks tema kõnes esiletõudud põhiprobleemide üle, mistõttu refereerikingi neid K. Lavrovi ettekande struktuurist lähtudes.

Dramaturgiast

Peatudes lühidalt nõukogude dramaturgia arengulool märkis K. Lavrov, et kolmekümnendail aastail lõhuti dramaturgia ja teatri loomupärane liit ning tekkis vaheinstants ministeeriumide repertuaarikolleegiumide näol, kes võtsid endale teatritsensuuri rolli. NLKP XX kongress küll kõigutas, kuid ei suutnud purustada nii tekitatud kunstlikku seinu. 70ndatel aastatel halvenes olukord veelgi ning näitekirjanduse riiklike tellimuste temaatiline planeerimine viis selleni, et igast 100st ministeeriumide poolt tellitud ja omandatud näidendist 95 ei lavastatud üheski teatris. Ettekandjal pidas seda kõrgeimaks praagiprotsendiks kogu meie ühiskondlikus tootmises. Peeti arusaamatut võitlust näidendi teksti üksikute fraaside ja repliikidega, laienes näidendite ja lavastuste keelamine, mis kokkuvõttes viis fantastilise ülekindlustamiseni. Näiteid selle kohta tõid mitmed sõnavõtjad. G. Tovstonogov rääkis 164 parandusest, mida NSVL Kultuuriministeeriumi komisjon viis sisse L. Razumovskaja näidendi «Aed ilma mullata» teksti ja mida kroonis lõpuks ka näidendi pealkirja keelustamine ning selle asendamine väheütleva nimetusega «Õed». Ta kõneles ka raskustest ja konfliktidest tuntud klassikateoste «Häda mõistuse pärast» ja «Taretkini surm» väljatoomisel. K. Komissarov tuletas meelde näidendi «Armas õpetaja» üleliidulist keelustamist, vaatamata sellele et konkreetne lavastus Eestis leidis meie pedagoogide elava ning toetava vastuvõtu. Nõukogude Armees Keskteatri peanäitejuht J. Jerjomin nõudis, et lõpetataks nn temaatiliste tähtpäevalavastuste pealesurumine ning loominguks vabaduse ametkondlik piiramine. Vaid Gruusia Teatriühingu esimees G. Lordkipanidze väitis püsivat loominguks atmosfääri oma vabariigis viimastel aastakümnetel normaalsena, mille tulemuseks on gruusia teatri- ja filmikunsti

silmanähtav õitseng. (Kongressipäevil ajalehele «Literaturnaja Gazeta» antud intervjuus ütles R. Sturua otse, et nende vabariigi bürokraatia poolt tekitatud konfliktsituatsioonid lahenedis positiivselt vaid Gruusia KP Keskkomitee esimese sekretäri E. Ševarnadze isiklikul sekkumisel.) Kirjeldanud üsna kurvalt olukorda oma vabariigis, kus teatriühinguga olevat arvestatud seni samavõrra kui küülikukasvatatajate ühinguga, küsis Mol-daaviat kõnepuldil esindanud V. Apostol, kas siis juhtivail töötajail polegi kohustust käia vennasvabariikides positiivseid kogemusi omandamas, nagu teevad seda teiste elualade esindajad.

Ja ometi, nagu märkis K. Lavrov, leidsid ka selles olukorras kõik valusad ja teravad ühiskonnaprobleemid esmajärjekorras väljenduse just dramaturgias ja teatrilavadel. «Dramaturgia soovis kangekaelselt kajastada reaalselt elu ja reaalseid konflikte. Ent bürokraatiaaparaadi ja loomeprotsessi eba-loomuliku ühendamise tõttu pidurdus kümneks aastaks andekate noorte kirjanike tulek dramaturgiasse. Nad töid lavale inimesi nendest sotsiaalsetest kihtidest, kellel ei olnud lubatud sinna ilmuda. Me ei tahtnud kangekaelselt märgata, et sotsiaalne reaalsus oli muutunud, et meie ühiskonnas ilmnesid ohtlike sotsiaalsete haiguste sümptomid, et alkoholism, apoliitilisus, üksindus, tarbijalikkus ja palju muud on kõik meie probleemid, millest teater peab kõnelema valjul häälel. Ent arvukad instantsid seadsid uue dramaturgia teele rohkesti raskusi.» Valgevene dramaturgi A. Dudaravi arvates peaks näidendi võima ära keelata vaid teater, sest pole targemat toimetajat kui trupp. Leningradi lavastaja L. Dodin juhtis tähelepanu sellele, et vastupidine olukord on meid viinud lavastuse hindamisele vaid selle järgi, mida lavalt öeldakse ja mida mitte. Et oluliseks saaks tõeliselt esteetiline kriteerium «kuidas öeldakse», on vajalik kõige väljaütlemine lavalt täie aususega. Olemasolevad teatriühingud olid aga asjade senise käigu juures passiivsed, neil ei olnud võimalust ega ka tahtmist sekkuda administratiivorganite ebakompetentsesse otsustesse. K. Lavrovi sõnade kohaselt vajame me loomingulist liitu selleks, et midagi niisugust kunagi enam ei korduks ning et dramaturgia saatust otsustataks teatrites ja teatriinimeste poolt, otsustataks kompetentselt, avalikult ja demokraatlikult. Veelgi kujukamalt väljendas sama mõtet M. Uljanov, kes ütles, et me ei taha olla partei sõnakuulelikuks teenriks, vaid tema tegusaks abimeheks teatriasjade juhtimisel. «Meie jaoks on teater kogu meie elu ja ei tohi lubada, et seda juhivad inimesed, kelle jaoks teater pole kogu nende elu.»

Režissuurist

K. Lavrov leidis, et viimase viieteistkümne aasta jooksul on meie teatrites lavastajatena töötavate inimeste professionaalne ja inimlik kvaliteet langenud. Pedagoogi ja eetilise juhi roll, mida see kutse eeldab, on üha enam taandunud lihtsalt näidendi lavale seadja rolliks. Režissööride hulka on siginenud palju vähekuulurseid, apoliitilisi ja julmi inimesi. Saali kiiduavalduste saatel deklareeris ettekandja: «Хам не может быть режиссером.»

Sama motiiv kõlas ka kongressil esinenud tuntud näitlejannade E. Bõstritskaja ja T. Doronina sõnavõttudes. E. Bõstritskaja kurtis, et lavastajatest ei sõltu praegu mitte ainult näitlejate loomine, vaid kogu nende elu. Näitlejad on asetatud alandavasse olukorda, kus nad peavad pidevalt püüdma lavastajatele meeldida, ning kokku puuted režissööridega, kes ei tunne kultuurse käitumise elementaarseidki reegleid, võtavad ära eluisu.

Eriti halvaks hindas ettekandja peanäitejuhtide kaadri olukorda, sest seda ametit tema sõnade kohaselt õppida ei saavat, peanäitejuhiks peab sündima. Praegu on aga paljud teatrid ilma liidrita või vahetuvad juhid seal iga paari aasta tagant. Nende inimeste südametunnistusel, kes pole teatrijuhiks sündinud, aga teatreid juhivad, on palju hävinud andeid. K. Lavrov rõhutas, et ükskõik kui hea lavastus ei õigusta inimesi näitleja alandamist ega luhtunud inimsaatusi. Kurva olukorra põhjust nägi kõneleja õppetöö taseme languses teatriinstitiutides (just üliõpilaste isiksuslike omaduste kasvata-misel) ning peanäitejuhtide kohalemääramise voluntaristlik-bürokraatlikus süsteemis. J. Jerjomin leidis, et liidri paikapanev vägivaldselt ja trupi seisukohta arvestamata saabki sünnitada ainult ebanormaalseid suhteid peanäitejuhi ja kollektiivi vahel, sest viljakalt võib juhtida vaid mõttekaaslasli. Liider peaks kerkima trupist endast või tuleks see valida end juba tööga näidanud erinevate kandidaatide hulgast pärast põhjalikku tutvumist nende isiksuse- ja kunstikontseptsioonidega. Kui meil pole 630 peanäitejuhi omadustega lavastajat, võivad teatrit juhtida ka teiste alade inimesed — kriitikud, näitlejad, dramaturgid, direktorid. Tähtis on vaid see, et teatri eesotsas seisaks kunstiliselt autoriteetne inimene. Satiireatri peanäitejuht V. Plutšek palus siiski arvesse võtta, et ka peanäitejuht on inimene ning kuulub samuti mõistesse «inimfaktor». Süsteem, kus trupp või kunstinõukogu võivad peanäitejuhti valida, toob endaga kaasa olulisi komplikatsioone, eriti suurtes kollektiivides, kus salajase hääletuse teel loodavasse kunstinõukogusse ei pruugi sugugi sattuda näitle-

jaskonna parim osa. Ka G. Lordkipanidze juhtis tähelepanu sellele, et peanäitejuht on tihti õigusteta inimene, kes peab oma eelkäijate poolt kokkukeedetud pudru ära sööma. Kui ta aga tahab truppi puhastama hakata, võivad vallandamist kartvad näitlejad ta lihtsalt minema lüüa või välja süüa. Taolises vastuolulises situatsioonis pidas K. Lavrov loodava liidu ülesandeks koos kultuuriorganitega sisse seada uus süsteem selge ideelise ja kunstilise hoiakuga näitejuhtide kasvatamisel ja ametisse määramisel. Liit peab välja töötama teatrijuhtide tegevuse esteetilise ja eetilise kontrolli tõhusa mehhanismi, mida tuleb hakata rakendama kollegiaalselt, avalikustatuse ja demokraatliku tingimustes.

Näitlejatest

Kongressi 890 delegaadist olid üle poole (476) näitlejad. Nende ühtseid hoiakuid oli ka selgesti tunda saali reaktsioonides ja aplausis. Paljudes sõnavõttudes kritiseeriti teravalt NSVL Kultuuriministeriumi poolt alates möödunud hooajast üleliiduliselt rakendatavat süsteemi, mille alusel 20 protsenti trupi loomingulisest koosseisust kuulub igal aastal kunstinõukogu salajase hääletuse teel ümbervalimisele. See olevat teatrite moraalsel ja psühholoogilisel kliimat vaid halvendanud. Sellise korra vähest praktilist efektiivsust pidi tunnustama ka NSVL kultuuriminister V. Zahharov, kes teatas, et 430 teatrist lahkus ümbervalimiste käigus vaid 500 inimest, kellest 100 andsid avaldused ise. Valus küsimus on see eelkõige meie maa juhtivates teatrites, kus trupid on aegapidi paisunud ülisuurteks. Nii kuulub aastas 3—4 uuslavastust väljatoova Kunstiteatri truppi 170 näitlejat, mis tähendab, et tööta ei olda mitte enam aastaid, vaid juba aastakümneid. K. Lavrov julges oma ettekandes mainida, et paljudesse truppidesse on kogunenud asjatult ballasti, ja sai selle eest kohe vastulöögi Valgevene Teatriühingu esimehelt N. Jerjomenkolt, kes protesteeris inimese ballastiks nimetamise vastu. Ka teised näitlejatest kõnelejad nõudsid erakordselt hoolikat suhtumist iga üksikinimese saatusse. E. Bõstritskaja toetus bulgaaria sotsioloogide andmeile, mille kohaselt kümme aastat näitlejana töötanud inimene on oma närvisüsteemi poolest muutunud juba ükskõik milliseks teiseks elukutses kõlbmatuks. Ta rääkis näitlejatest, kes paluvad tööd nagu näljane leiba. N. Jerjomenko nõudis juhtivale näitlejale õigust üks kord kolme aasta jooksul saada roll vastavalt oma soovile ning ka ammuse «tuluõhtute» traditsiooni taastamist. Teravalt kerkisid üles näitlejate olme- ja palgamured. Näitleja keskmine palk meie maal on 146 rubla, mis tõukabki teda võidujooksule televisiooni,

raadio ja kino «sutsude» järele. A. Dudarav väitis end mitte aru saavat, miks isegi kolmanda liiga jalgpallureil, kelle mängu enam ammu keegi ei vaata, on nii baasid, adidased, korterid kui koguni mineraalveevannidki, aga pallimeeste eakaaslased kõrgema haridusega näitlejad oblastlinna ainsast teatrist peavad virelema sajarublaise palgaga ning elama ühiselamuis. Ta naeris välja loosungi, et kunstnik peab olema näljane, sest näljased mõtlevad vaid leivale. Heakskiiduga võttis kongress vastu kultuuriministri informatsiooni ettevalmistamisel olevast otsusest loominguliste töötajate materiaalsete ja olme-tingimuste parandamise kohta ning ka välja teenitud aastate eest saadava pensioniõiguse laiendamise draamanäitlejatele (praegu kehtib see vaid muusikateatrites). Tõsisaid etteheiteid tegi K. Lavrov ka teatripedagoogikale. Tema sõnade kohaselt laseme välja palju näitlejadiplomiga mittenäitlejaid. Noorte näitlejate enamikku iseloomustab ülima praktitsismi liit täieliku sotsiaalse infantilismiga, mille näitajaks on nende võimetus mängida publitsistlikes lavastustes, kus tuleb selgelt väljendada mingeid südamelähedasi ühiskondlikke ideid. Ka Läti Teatriühingu esinaine V. Artmane rõhutas, et instituutides tuleks õpetada inimesi teatris töötama, just nimelt töötama igasugustele ajapiiranguile ja tööseadusandlikele reglementidele vaatamata, sest ainult nii — higi ja südameverega, mitte aga pidevalt oma õigust nõudes — on sündinud tõeline kunst. Ja kongress suhtuski üpris negatiivselt noore Leningradi näitleja M. Dolginini esinemisse, kes põhiliselt rääkis õigustest ja väitis noorte loomingulise passiivsuse olevat nende materiaal-olmelise olukorra ning teatrites valitseva kliima tagajärjeks. Kui ta jõudis süüdistuseni, et noor ja andekas näitleja on jäänud ilma ka pressi tähelepanust, kuna põhiliselt reklaamitakse vanu ja teenekaid, ei jäänudki tal saali rahulolematuse tõttu muud üle kui puldist lahkuda. Kuigi sõnavõtt oli üsna demagoogiline, peegeldas saali reaktsioon pisut ka seda, et kuni 40aastaseid delegaate oli kongressil vaid 24. V. Artmane avaldas lootust, et uues liidus õpetatakse ka noori ühiskondlikust tegevusest osa võtma. K. Lavrov formuleeris liidu eesmärgina hoolitsuse näitleja eest, tema loomingu, tema saatusse, tema kasvatamise eest.

* * *

Teatrilaste probleemide elava arutelu kõrval määrasid kongressi vaimsuse ning ka tema otsuste ja juhtivate organite valimise suuna need mõtteavaldused, mis laiemalt ning sügavamalt käsitlesid sotsiaalpoliitilist olukorda meie ühiskonnas. Teiste hulgast tõusid siin eriti esile Leningradi Väikese Draamateatri peanäitejuhi L. Dodini ning NSVL Kirjanike Liidu juhatuse sekretäri dramaturg M. Šatrovi

esinemised. L. Dodin leidis, et alanud teadvuse ümberkujundamise protsessi oluliseks koostisosaks peab saama arusaamade muutumine rolli ja funktsiooni kohta, mida ühiskonna elus täidab kunst ja ka konkreetselt teatrikunst. Kunst pole tema sõnade kohaselt mitte direktiivorganite otsuste või lähenevate juubelite kajastamise vahend, vaid tegelikkuse tunnetamise vahend, inimhinges toimuva uurimise vahend. Kunstil on vaid üks teema — see on inimhing ja igasugune väline temaatiline planeerimine on kunsti jaoks hukatuslik. Kunst on ühiskonna valutunnetusvahend. Kunst on raske asi sellepärast, et seal, kus kõik on hästi, on kunst vait. Ta kõneleb sellest, mis on halb ja valus, ning see on alati ebameeldiv, kuid peab vaid ennast harjutama kunsti kuulama. Anne ei ole rahva vara mitte sellepärast, et andekad inimesed oskavad teha ilusaid asju, vaid sellepärast, et andekad inimesed on võimelised ühiskonda hoiatama, talle valupunktid kätte juhatama, eelseisvaid ohte valgustama. Seepärast peame me harjuma ootama teatrit ebameeldivat. A. Dudarav arvas, et need ülemused, kes käivad teatris selleks, et austada etendust oma osavõttuga, tuleks saata pensionile seoses hinge terviskolu seisundiga. Asi aga pole lihtsalt heades või halbades ülemustes, vaid väga tugevate eelarvamuste ning kunsti funktsiooni puudutava ametkondliku mõttelaadi olemuslikus muutmises. L. Dodin küsis kongressi kõnetoolist, millised on garantiid, et me ka homme võime sama vabalt rääkida kui täna. Ta meenutas oma nooruspäevil toimunud partei XX kongressi ja seda, et kõik seal väljaõeldu hakkas aegapidi ununema. Pike-malt peatus just sellel probleemil M. Šatrov, kes oma kõne algul tõi rea kurbi näiteid uutmispraktikast. Ta jutustas kõrgkooli ühiskonnateaduse seminarilt tulnud naabritüdrukust, kes näitas talle seminarikava XXVII kongressi materjalide tundmaõppimiseks, kus viie aasta vanuses tiraažis oli arvule XXVI lihtsalt üks kriips pliitsiga juurde tõmmatud. Teine näide puudutas Moskva ühe rajoonikomitee töötajaid, keda pahandas naiivsus, millega Kirjanike Liit oli ühe hiljaegu mahavõetud peatoimetaja iseloomustuses ära märkinud tema ametialase ebakompetentsuse. M. Šatrov meenutas ka Vene NFSV Teatritegelaste Liidu sekretariaadi kongressieelset tulist ja õõndunud veninud koosolekut, mida kohalviibinud kõrge ja vaikiv kultuuri-juht oli jälginud pilguga: «Möllake aga, poisid, pealegi, asja otsustame niikuinii meie. . .». Peatuses Nõukogudemaa ajaloolisel arenguteel avaldas kõneleja imetlust Oktoobrirevolutsiooni gigantse energiapotentsiaali üle, sest ajalugu on olnud saavutusterohke isegi vaatamata miljonitele süütutele ohvritele ja orjaliku psühholoogia levikule, mille

tõi kaasa isikukultus. Selle paise avanud XX kongressile järgnenud aastakümnetel tulid aga samm-sammult tagasi antidemokraatlikud ning antisotsialistlikud tendentsid. Uueks pöördepunktiks meie ühiskonna ajaloos pidas M. Šatrov NLKP Keskkomitee 1985. a märtsipleenumit, mis tõi partei etteotsa uute arenguideedega inimesed, kel leidis mehisust võtta vastutuse olukorra ja selle muutmise eest enda peale. Ajaloo õppetundide palge ees on praegu aga meie kõigi ülesanne muuta demokratiseerumisprotsess pöördumatuks, kasutada täielikult ära see šanss, mille ajalugu meile veel kord on andnud. Selleks on aga vajalik tekitada inimeste teadvuses immuniteet vaimse orjuse retsidiivide vastu. Ainsaks garantiiks on vabalt mõtlevate, oma kodumaad armastavate ja loominguiliselt initsiatiivikate inimeste hulga suurendamine, mis juba Herzeni sõnade kohaselt on kunsti põhimissioon. Hauavaikusel kuulatud esinemise lõpetas kõneleja kirgliku sooviga, et meist kellegi käest ei peaks mitte kunagi enam küsitama, kus sa olid ja mida tegid siis, kui su silme all toimusid sotsiaalsed kuriteod. Ja siis juhtus saalis midagi sellist, mille kohta võib tõesti öelda «tormilised, kauakestvad kiiduavaldused».

Kahjuks võis aga kongressil näha ja kuulda ka vastupidist Šatrovi esinemise põhipaatoole. Nimelt taastärkavat kiidulaulude laulmist parteijuhile, vaatamata isegi otsesele vastulöögile, mille M. Gorbatšov ise andis XXVII kongressil oma kõnet puge-misega alustanud endisele Kinoliidu juhile L. Kulidžanovile. Kui Aserbaidžaanis või mõne Kesk-Aasia liiduvabariigi esindajad rääkisid «elu õnnelikemaist hetkedest», mida oli neile toonud kohtumine peasekretäriaga, siis võib seda ehk pidada kauaaegselt feodaalpärandist tulenevaks rahvuslikuks traditsiooniks, kuid ka siis traditsiooniks, millega sotsialismi tingimustes tuleks teravalt võidelda. Kui aga nii ei kõnele mitte ametnikud, vaid meie intelligenti suurvaimud G. Tovstonogov ja M. Uljanov, kelle silme all on toimunud Stalini kuulutamine keeleteaduse korüfeeiks ja Brežnevile kirjandusalse Lenini preemia andmine, siis kas see on rumalus, kahjurus, harjumus? Antud hetkel on see muidugi veel ausus, sest kui M. Uljanov teatas, et me saame nüüd vabamalt hingata, ja pööras seejärel kõnepuldus saali poole selja, tänamaks peasekretäri hapnikukraani avamise eest, plaksutas ka allakirjutanu sellele siiralt kaasa. Vähene aga tundus olevat arusaamine seadusandlike garantiide vajalikkusest, mis väldiksid edaspidiseks selle, et peame aeg-ajalt kedagi tänama hapnikukraani lahtitegemise ja teinekord konkreetselt isikut jälle manama selle kraani kinnikeeramise eest. Demokratiseerumise tagasipöördumatuks muutmine aga tä-

hendabki ühiskondlike protsesside väljavii-
mist hea või halva ülemuse meelevallast.
Selle tagamiseks vähemalt meie teatri-
töötajate liidu raames tegi K. Komissarov
oma sõnavõtus ettepaneku määrata liidu
juhtival kohal töötamise ajaks ainult ühe
volituste tähtaja, sest see looks kindla põhi-
kirjalise tagatise juhtkonna normaalseks uue-
nemiseks ning hoiaks ära hukutava võimaluse
tema ees pugemiseks ja lipitsemiseks.

Kongressi otsuse vastuvõtmine toimus
erakordse aktiivsusega. Üksteise järel läksid
pulti üha uued delegaadid, esitamaks
täiendusi ja parandusi otsuse projektile.
Tähtsaima mõttena sätestati nõue uue liidu

vetoõigusest teatriasjandusse puutuvate eba-
kompetentsete administratiivotsuste suhtes.
Juhatusel valimisel nõudis M. Uljanov
kategoriliselt varem ettevalmistatud nime-
kirjadest loobumist, kandidaadid esitati
juhatusse, kelle esimene ülesanne on välja
töötada liidu põhikiri, iga delegatsiooni
koosoleku poolt. Juhatus moodustati põhi-
mõttel: 5 esindajat igast liiduvabariigist pluss
üks esindaja iga tuhande senise teatriühingu
liikme kohta. Eestit esindavad NSVL Teat-
ritegelaste Liidu juhatuses J. Järvet (ase-
esimehena), T. Randviir, A. Mikk, M. Miki-
ver, A.-E. Kerge ja J. Allik ning revisjoni-
komisjonis R. Allabert ja I. Normet.

PIRET KRUUSPERE

MERLE KARUSOO DRAMATURGINA

Tänapäeva noorte elu käsitlevaid draama-
teoseid ei kohta meie vabariigi teatrite
repertuaaripildis kuigi sageli. Vähemalt on
nende nappuse üle ikka kurdetud. Samuti
nagu on omamoodi aksiomaatiliseks muutun-
ud kaasaegse algupärase näitekirjanduse
mahajäämuse tees. Viimast seisukohta on
küll selle põhiliigi suveräänsust kaitsta püü-
des vaidlustatud, ometigi tuli ka viimasel
ENSV Kirjanike Liidu kongressil draama-
ülevaate esitajal nentida, et näitekirjanduse
resonants luule ja proosa omale alla jääb.

Ikka ja jälle on algupärandite taseme
kohta kriitiliselt sõna võtnud teatripraktikud,
teiste seas pole olukorraga rahule jäänud
ka Merle Karusoo. Tema jaoks sai ainsaks
väljapääsuks luua enesele vajalik drama-
turgiline algmaterjal ise — «rahulolematusest
sündinud nõudmine on tegelikult nõudmine
meile enestele. Selle olematu dramaturgia
peame me ise looma» («Teater. Muusika.
Kino» 1982, nr 7). Meie teatri- ja drama-
turgiasituatsioonis on Karusoo fenomen
tavatu — dramaturgi ja lavastaja sünteesi
tema loojaisikus võib lugeda teatri ning
kirjanduse igaveseks peetud opositsiooni
üheks võimalikuks lahendusvariandiks.

Ebaharilik on ka Karusoo näidendite
saamisluu. Kirjanduslik materjal, etenduse
lõplik tekst on sündinud paralleelselt lavas-
tusega, lavastusprotsessis («Olen 13-aastane»,
«Meie elulood», «Kui ruumid on täis»).
Eelöeldust tingitult on nii lavastuse kui teksti

lõppredaktsiooni valmimisel erakordselt tähtis
näitlejatepoolne loomepanus. «Olen 13-aas-
tase» puhul, mille sünnilugu Karusoo ise
mitmel pool lähemalt valgustanud on, väidab
ta isegi, et ei pretendeeri teksti autori-
õigusele. Selle näidendi lõpliku tekstivariandi
algtõukeks oli improvisatsioon, tegevus, mis
sünnitas sõna; improvisatsiooni lähtealuseks
aga omakorda 500 Tallinna koolide VII klas-
side õpilaste kirjanekut oma igapäevaelust.
«Meie elulugude» ja «Kui ruumid on täis»
monoloogid on valik näitlejate endi poolt
magnetofonilindile räägitust, kõneldu taas-
loomine. «Uka-uka» loomeprintsip on eel-
nimetatutega võrreldes traditsiooniline, au-
torikeskem, kuid seegi näidend on Karusool
kirjutatud kahasse näitlejaga — K. Sau-
kasega.

Näitlejate kaasautorsus näidendite ja la-
vastuste valmimisel annab põhjust kõnelda
kollektiivsest loomeprotsessist (ehk kollekti-
tiivsest dramaturgiast?). Ja ometigi jääb
Karusoole üldsunnaja ja -häälestaja, terviku
komponeerija roll. Tema dramaturgiat ise-
loomustab tuntuvalt aktiivne autorihoiak.

Juba oma spetsiifikalt asub draamakir-
jandus nii kirjandus- kui ka teatriprotsessi
mõjusfääris. Karusoo dramaturgia eriti or-
gaaniline seos teatriga muudab ehk mõneti
riskantseks katse läheneda sellele ilu-
kirjanduslikust aspektist, kuigi seda külge on
samuti hinnatud ja tunnustatud (J. Smuuli
nimeline kirjanduse aastapreemia «Olen

13-aastasele» 1981. a). Just tänase päeva, meie argielu kajastamisest ning mõtestamisest hoiduv näitekirjandus on saanud lavastaja Karusoo kriitiliste reageeringute objektiks. «Miks püüavad dramaturgid /- - / oma sõnumit kinni püüda muinasjutu või «ulmeka» vormi? /- - / Aga meie ja tänane päev? Mis ja kes takistab sellest kunstilise üldistuse ni tõukumast?» («Teater. Muusika. Kino» 1982, nr 7). Tema enese näidendis tõusebki suurde plaanri ning saab kunstilise võimenduse seesama igapäevaelu. Minevikusündmuse laval ei kujutata; kui neist räägitaksegi, projitseeruvad mälestused ja meenutused kaasaega («Meie elulood», «Kui ruumid on täis», «Uka-uka»).

Lavastajana on Karusoo nii omaenda näidendite kui muu materjali põhjal arendanud üht kindlat teemat, uurinud «ühiskonna mudelit ja selles toimivaid seaduspärasusi, ühiskonna vaimse atmosfääri toimet inimesele, üksikisiku saatuse seostatust oma rahva ja isamaa saatusega», nagu väidab S. Endre («Teatrielu 1982.» Tln, 1985). Teda on huvitanud inimene oma konkreetse ajas, sotsiaalses kontekstis. Näitekirjanikuna vaatleb Karusoo eelistatult noort kujunevat inimest suhetes sootsiumiga, tema eneseotsingute, eneseteadvustamise, eneseloome lugu. Eetilise väärtusena jääb domineerima isikliku vastutustunde tajumise ja mõistamise vajadus.

M. Karusoo 80ndate aastate dramaturgia eeltaktideks võib pidada nii tema 1964. a näidendivõistlusel ergutuspreemia saanud näidendit «Kõik oleneb meist» (lavastati 1966. a «Ugalas») kui 1979. a valminud TRK lavakunstikateedri IX lennu diplomilavastust «Makarenko koloonia», samuti L. Petruševskaja «Cinzano» esmalavastust 1978. a (mõlemad Noorsooteatris), kuna M. Karusoo ise on väitnud, et tõuke draamaloomike andis suuresti ka kaasaegne nõukogude dramaturgia.

Merle Karusoo mittetraditsioonilisi, omannäolisi näidendeid iseloomustab dokumentaalsus selle mõiste avaramas tähenduses, nn sotsioloogilise dramaturgia taotlusena. M. Lauristini sõnustis on autor instseneerinud elu ennast, jutustusi elust, kasutades materjali hankimisel sotsioloogilisi meetodeid.

«Olen 13-aastase» huvikeskmes on VII klassi koolipoiss oma murede, komplekside, unistuste ja salasoovide segapuntras. Kool, tema igapäevane keskkond esindab ühiskonna võimalikku vähendatud mudelit. «Olen 13-aastase» kõrval analüüsib noorte mõjutajana funktsioneerivat kultuuri- ja haridussuhete kompleksi ka «Meie elulood». Valdavamalt isiklikke, inimestevahelisi suhteid käsitlevad «Kui ruumid on täis» ja «Uka-uka»,

kuigi sotsiaalsed tausta siingi ei ignoreerita. Sage on Karusoo dramaturgias inimüksinduse motiiv («Olen 13-aastases» algab iga poisi päev üksinduses ja suubub üksindusse, «Kui ruumid on täis» kõneleb inimsuhete väärdumisest ja mõranemisest). Teisalt võimendab «Kui ruumid on täis» iga inimese jaoks vajaliku psüühilise ruumi probleemi ning jaatab usku hingerahu ja harmoonia leidmise võimalikkusesse. Ankeediandmete järgi tehtud dramatiseeringutes «Meie elulood» ja «Kui ruumid on täis» valitseb eepiline printsip — kuusteist noort inimest kõnelevad oma senisest elust. Räägitust kujuneb ühelt poolt pihimuslik põlvkonna-monoloog, teisalt mosaiikne tegelikkusepiltil kaasajal toimivaist sotsiaalseist mõjureist.

Varasemate näidendite probleemistikku arendab edasi «Uka-uka». Teos esitab täiskasvanute-lastel maailma vahelisel murrangupiiril asujate hetke seisut poetilise fikseeringu, kuna tegelasteks on tütarlapsed. 80ndate kirjandussituatsioonile omaselt arendatakse identiteedi ja mälu teemat; vastavaid motiive leidub ka «Meie elulugudes». Aine ja probleemiasetusega Karusoo «Uka-ukas» enam ei üllata, näidend ei tõuse võrdväärseks varasema, tugevama publitsistliku laenguga dramaturgia kõrvale. Iseväärtsena tuleb mainida «Uka-uka» lüürilist maailmapilti.

Viimasest johtuvalt puudub «Uka-ukas» otsene konflikt, nagu see on iseloomulik «Olen 13-aastasele», kus kokku põrkavad keskastme koolipoiss ja teda mõjutavkujundav, pahatihti formalistlik keskkond (kool pluss massikommunikatsioon). Näidendi põhikonflikt avaneb koolipäevasisesest kollisioonides poiste ja pedagoogide vahel. Enamasti esinevad need humoristlike pihupahanduste, ulakuste, vastastikuse mittemõistmise pinnal, ent aimub ka tõsisemaid ning valulisi noote (nt õppealajuhataja solvang Guido aadressil sööklastseenis). Analoogiline konfrontatsioon paljastub ka «Meie elulugudes», kus tegelased teadvustavad endale üldisemate kitsaskohtade olemasolu nii haridus- kui kultuurielus («...ja see on tõepoolest kohutav, mismoodi... kui vähe inimese maksab ja mismoodi... ja kuidas inimesed tegelevad täiesti absurdsete nõudmistega... Vahest küsin, et kas pole siis kedagi, kes ütleks bürokraadile, et ta on bürokraat, et ta on rumal»; «...mul on väga valus, kui ei osata seda keelt ja paraku — ma olen seda väga palju kohanud — et ei osata emakeeles kirjutada...»; «Pärast lõpukirjandit tuli minu juurde komsomolisekretär õpetajate poolt, /- - / ütles mulle, et teie, kes te lähete kõrgkooli, ärge iialgi kirjutage sellest, mida ise arvate, kirjutage, nagu tahetakse, kirjutage ideo-

loogiliselt õiget, poliitiliselt õiget — palun väga! Kas ma tõesti olen sündinud siia selleks, et kolm aastat õppida rääkima ja ülejäänud — vaikima!»).

«Uka-uka» keskne vastuolu — lapsepõlveideaalid *contra* tegelikkus — esineb rohkem emotsionaalsel pinnal. Samas kannab aga iga tegelane eneses tuntavat sisekonflikti. See on nende kujunemise tingitult omane peaaegu kõigile Karusoo kesksetele tegelastele (nt tajutakse eriti teravalt ebakõlasid suhetes kaaslastega või põrkuvad kokku nooruslik maksimalism ja reaalsuse nivelleerunud arusaamad).

Osutatud probleemidele Karusoo näidendeis lahendust ei pakuta. Autor ise on arvanud järgmist: ««Sotsioloogiline teater» aga peaks püüdma avastada tegelikkuses probleeme, mille lahendust ei pruugigi veel näha olla. Püstitada hüpoteese või koguda alles materjali täpsemate hüpoteesidegi püstitamiseks» («Kirjanduse jaosmaa '81». Tln, 1983). Lahendusvõimalused sisekonfliktidele on pigem aimatavad. Tegelasid on alles teel oma «mina» ja maailma suhtestamise poole. «Uka-ukas» ütleb Kita oma lõpumonoloogis: «Ma ei karda kaotust. Ma kardan rõõmutut mängu.»

Aine- ja probleemivalikust tingitult on enamik näidendeid tegelasi täiskasvanuks murdumise komplitseeritud eas («Olen 13-aastases» neli keskastme koolipoissi, «Uka-ukas» neli keskkoolitüdrukut ja üks poiss). «Meie elulugudes» ja «Kui ruumid on täis» esinevad tegelastena kuusteist lavakunstiliõpilast, kõnelda võib tegelaste ja näitlejate üksühesest samastumisest. Neis näidendeis iseloomustab erinevaid tegelastüüpe nende endi poolt jutustatu («Meie elulugudes» nt tüdruk, kes tahtis eesti naisi esindada; poiss, kes avastas jänesed; poiss, kes punastab praegugi; Wunderkind; poiss, kes polnud kunagi tõrjutud), tegelaskõne funktsioneerib siin tegelase ainsa esindaja-kujutajana. Kuigi «Kui ruumid on täis» tegelasteks on samad kuusteist noort «Meie elulugudest», muutub iga kõneleja enesetutvustus, pakkudes nõnda kõnekaid metamorfoose (nt poisist, kes polnud kunagi tõrjutud, on saanud poiss, kes kardab, et tal on tõised suhtlemishäired). Selle näidendi tegelaskoosseisu kuuluvad veel poiss, kes ei julge üle öla tagasi vaadata; tüdruk, kes kardab, et ta on ainult iseendale vajalik; tüdruk, kes mõtleb valule; poiss, kes ongi üks; poiss, kes kardab alandatuks saamist; poiss, kes kardab sõda jt.

Tegelastes on tasakaalukalt ühendatud individuaalsus ja tüpiseeriv üldistus, eriti ilmekalt avaldub see «Olen 13-aastases» koolipoisikujudes. Ka «Uka-ukas» on igale tegelaskujule antud elav, nüansseeritud karakterijoonis, kuid siin on süntees nõrgem.

Täiskasvanute (õpetajad, õppealajuhataja, klassijuhataja, praktikant, komsomolifunktsionäär) episoodiliste kujude galerii on «Olen 13-aastases» esitatud nappide, ent värvikate, valdavalt karkeeritud tüüpidenäidendeis kõlab üldse ehe kõnekeel, mis neile elulisust lisab ning karakterikujunduse vahendina toimib (koolipoisiargoo ning 1980. a raadiotekstid «Olen 13-aastases», Mi argoo ja Atsi «las ma räägin» «Uka-ukas», muutmata jäetud kõneviis — elliptilised laused, sõnakordused jms «Meie elulugudes» ja «Kui ruumid on täis»).

Reaaleluliste kõrval esineb ka üksikuid sümbolväärtusega tegelasi — personifitseeritud tehiskeskonna esindaja Massikommunikatsioon (MC) «Olen 13-aastases» ning mälu ja juurte teemat võimendav Ruudanooriku kuhu «Uka-ukas».

«Olen 13-aastases» avanevad tegelased peamiselt dünaamiliselt arenevas tegevustikus. Sündmustevaesemas «Uka-ukas» kannavad põhilist informatsiooni tegelaste kohta dialoogid ja meenutused. «Meie elulugudes» ja «Kui ruumid on täis» täidab seda funktsiooni, nagu juba märgitud, ainult isikukõne.

Näidendite poeetika käsitlust tuleks ehk alustada teoste pealkirjadest, mis samuti draama ekspositsioonina, s.o kompositsiooni osana funktsioneerida võivad. Karusool on pealkiri kas informatiivset laadi («Olen 13-aastane», «Meie elulood») või sümboolsust taotlev («Kui ruumid on täis», «Uka-uka»).

Nii tunnetuslikul kui kompositsioonitasandil võib Karusoo dramaturgiat iseloomustada märksõnaga *avatus*. Autori sisulisi taotlusi astuda dialoogi publikuga, teda aktiveerida, mõtte- ja analüüsi-protsessi kaasata toetab teoste nn avatud kompositsioon. Viimase väljendusvormiks on ka valmis lõpplahenduse puudumine. Tuntav on dramaturgi orienteeritus sõnumile, teislalt kannab näidendeid pihituslik hoovus (eriti «Meie elulugudes» ja «Kui ruumid on täis»), lisades neile omakorda uude värvingu.

«Olen 13-aastane» koosneb kolmest ühevaatuselisest lühinäidendist, igaüks neist esitamas kronoloogilist lühiloiget ühe VII klassi poisi päevast. Kuid tegelaste, probleemistiku, tegevuskohtade samasus liidab need kolm osa ühtseks tervikuks. Vaatepunkti muutus — iga näidendis tõuseb peategelaseks üks poistest — võimendab keskset konflikti. Ka dramaturgiline arendus on lühinäidendeis «Andruse päev», «Toomase päev» ja «Guido päev» sarnane: üksindus-hetkedest raamitud koolipäeva mahuvad peale tundide veel kas klassiõhtu, komsomolikoosolek ja rahvatantsutrenn või pikem kodune stseen. Huvipakkuv on autori enese

seletus teose struktuuri kujunemise kohta: «struktuuri aluseks on ööpäeva kakskümmend neli tundi, s.t mitte kunstiline struktuur, vaid sotsioloogiline ajabüdzeti jaotus. Lähteandmed võtsin noorte vaba aja uurijatelt, kes on täpselt fikseerinud, milline on koolilapse tööpäeva jaotus.» («Kirjanduse jaosmaa '81». Tln, 1983). Igas lühinäidendis järgneb humoristlikule ja naerutavale ekspositsioonile (koolitundide aineparoodiad) sõlmituse ootamatu meeleolumuutus — paljastuvad iga poisi probleemid ja kompleksid, tõdetakse seltskondlikku (Andrus) või erinevast elumõistmisest tingitud (Toomas) üksindust. «Andruse päevas» saab see arusaam teravalt tajutavaks klassiõhtu ning «Toomase päevas» komsomolikoosoleku stseenis, mõjudes konsentreeritumalt kui «Guido päevas», kus koduses lõputseenis dramaturgiline pinge lõtvub.

«Olen 13-aastase» ülesehitust iseloomustab eelkõige etüüdlikkus. Paljudes erinevais tegevuspaikades toimuva kiire vaheldumine muudab näidendi tegevuslikult dünaamiliseks, teisalt johtub sellest lavaruumi tinglikkus. Näidendi vormile avaldas vaieldamatult suurt mõju selle esialgne esituspaik Klooga-Rannas. «Olen 13-aastase» lavalise aja tihendatuse avaldub draamale omane kontsentratsiooniprintsiip, igasse lühinäidendisse on koondatud ühe poisi päev kogu ulatuses. (Sellest aspektist on huvipakkuv fakt, et algses loomeprotsessis mõõdeti näiteks koolitundide pikkust stopperiga.)

«Meie elulood» ja «Kui ruumid on täis» kujutavad endast monoloogide jada, milles üksikud fragmendid sulanduvad tervikuks, võimendudes polüfooniliseks põlvkonnapihtimuseks. Pidetailidki tõusevad üldistuse tasemele. «Meie elulugudes» struktureerivad teksti tähenduslike märksõnadena mõjuvad kuupäevad. Tekstid sidestuvad omavahel grupimonoloogi osadena, puudub otsene omavaheline suhtlemine (nagu see on omane häälele M. Undi teoses «Räägivad», mida on põhimõtteliselt lavastatavaks, s.o näidendiks peetud). Seega muutub räägitu-pihitu tuntavalt publikule orienteerituks, kuigi tekstis pole ühtki otsest sellekohast pöörumist. Puudub läbiv süžee ning intriigi, iga üksikmonoloog on valdavalt enesekeskne minajutustus.

Kolmevaatuselises «Uka-ukas» areneb tegevustik ajalis-põhjuslik järgnevuses, koondues lühikesse ajalõiku — ühte õhtu-poolikuisse-õhtusse. Muutumatuks tegevuspaigaks on lapsepõlveaegne mängupaik — onn metsas. Juba võte iseenesest — eakaaslaste tagasipöördumine ühiste mälestuste juurde — tingib näidendi pihtimusliku atmosfääri, meenutuste liini prevaleerimise.

Teose süžeealine areng on staatiline. Draama-uuriija M. Peet on rõhutanud atmosfääri kui sündmusvähest süžeed kandva kihi osatähtsust avatud kompositsiooniga näidendis. Väide peab eriti paika «Uka-uka» puhul, mille lugemisel väga poeetiliselt mõjunud remarkidest sündinud õhustik siinkirjutaja arvates 1986. a lavastuses ei teostunud.

Konkreetset tänast päeva (teose sünniaega) kajastades mõjuvad Karusoo näidendid ajastudokumentidena. Tekstis avaldub see nii tegelaste kõnekasutuses kui otsustes (aastarvulistest) vihjetes. «Meie elulugude» monoloogid on enamasti tagasivaatelised, «Kui ruumid on täis» pakub rohkem hetkeseisu sedastusi. Neis näidendis samastub lavaline aeg konkreetse esitusajaga, mille taustale projitseeruvad lapsepõlve- ja kooliaastad, elatud eluetapp. «Uka-uka» poeetiliselt maailmapilti täiendavad teise, lüürilise ajatasandina lapsepõlve «ühismälu», logiraamatu katkendid (tekstis esitatud remarkides). Nende kaudu muutub tajutavaks aja kulg. Aeg kui selline tõuseb üldse «Uka-ukas» kujundi tasandile (Kita: «Mõnikord ma tahan, et aeg läheks aeglasemalt! Lähme vikerkaare peale kiikuma»; Ats: «Vanasti, kui meie lapsed olime, oli nii palju hirve vähem»; logiraamatust: «Aeg läheb liiga kiiresti. Tinn. Läheks ta juba rutem. Kita. Mul on vaja ruttu suureks saada. Ats»). Korduvaks sümboliks muutub vikerkaar lapsepõlve ja igatsuse võrdkujuna.

Kõnestruktuurilt pakuvad Karusoo näidendid kas tegevuse arenguga paralleelselt kulgevat elavat, lühikestest repliikidest koosnevat dialoogi («Olen 13-aastane», «Uka-uka») või teise äärmusena läbinisti monoloogilise ülesehitusega teatritekste, milles primaarsena väärtustub sõna («Meie elulood», «Kui ruumid on täis»). Remarke on napilt. «Olen 13-aastases» markeerivad need minimaalselt välist tegevust, «Meie elulugudes» ja «Kui ruumid on täis» puuduvad sootuks, «Uka-ukas» kannavad eelkõige atmosfääri kujundamise funktsiooni (nt «Vaikus. Linnud. Päike. Nimetu rõõm. Nimetu nukrus.»).

Karusoo draamaloomes on veel üks suund, mida esindab lastenäidend «Sünnipäev. Näärpäev». Tavapäraselt lapsi naerutada või didaktiliselt suunata püüdvate näidendite taustal mõjub «Sünnipäev. Näärpäev» meeldiva kontrastina oma mõtliku ja poeetilise atmosfääriga. Sünnipäeva või näärpäeva eelses tagasivaatelises meeleolus omandab aeg jälle kujundi väärtuse, seda eelkõige Sünnipäevapoisi/Nääripoisi kuju läbi. Näidendi huumorigi mõjub n-õ sordiini alt, teenides mänguloomadest tegelaste erinevate iseloomude avamise huve (Punso

vigane kõneviis ja lõppematu energia, Karu kohmakas aeglus, Siisikese kestev unisus). Hea lastenäidendi tunnuseks olevat kõita ka täiskasvanud lugejat-vaatajat, mida lüüriliste tagamaadega «Sünnipäev. Näärpäev» suudab.

Žanriliselt on Karusoo dramaturgia küllalt raskesti defineeritav. Autor ise on kasutanud termineid «sotsioloogiline teater», «ankeetendused». «Meie elulood» ja «Kui ruumid on täis» kujutavad endast eelkõige teatritekste. Neid on nimetatud kõneõhtuteks ja viidatud esseistliku alge olemasolule (J. Viiding), peetud teatripublitsistikaks (H. Liimets), leitud sarnasust sotsiaalse *happening*'iga (P. Pii). «Olen 13-aastase» puhul on L. Vellerand kasutanud kujundlikku žanrimääratlust «uue sorti moralitee». «Uka-ukat» on autorid nimetanud noorsoonäidendiks.

Ehk sobiks Karusoo draamaloomingu ühisnimetajaks sotsioloogilis-publitsistlik dramaturgia? Tegemist pole aga pelga päevakajalisusega. Dokumentaalsele ainele ja publitsistlikule suunitlusele lisandub veenvat kunstilist mõdet.

Näidendite pihtimuslikkus seostub ilmselt autori arusaamaga kaasaja teatri mõeldavatest suundumustest-ülesannetest: «Tundub,

et praeguse kümnendi teatrisiht võiks olla kokkusaamine. Rääkimine. L ä b i v a l u t a t u d teade (minu sõrendus — P.K.) selle sõnamüra vastu, mis meid ümbritseb» («Kultuur ja Elu», 1985, nr 1). Taotluslikult väärtustavad ühistunnet eelkõige «Meie elulood» ja «Kui ruumid on täis», avardudes lavastustena psühholoogilis-sotsiaalseks nähtuseks.

Karusoo näendid pakuvad ausa ning võltsimatu ajastupildi 70—80ndate aastate vahetuse noorest põlvkonnast, tema maailmanägemisest, kujunemiskäigust, eneseteostusest. Imponeerib kujutamise ausus ja siirus, seda eriti näidendite sünniajale iseloomuliku massikommunikatsiooni konventsionaalse võltsi ja formaalsuse taustal. Karusoo dramaturgiale kui kujuneva noore inimese vaatepunktist kaasaega mõtestavale nähtusele puudub analoog 80ndate aastate proosapildis. Tema puhul võib kõnelda režissööri konstruktiivsest rahulolematusest alapärase näitekirjandusega. Taoline autoriteatril omane loomeprintsip on end igati õigustanud — sündinud on vaieldamatult omanäoline lehekülj eesti teatriloo.

Lõpetuseks ei tohiks ehk olla liiast soov Karusoo näidendeid kunagi ühiste kaante vahel avaldatuna lugeda, et nad ka meie kirjandusteadvusse kinnistuda võiksid.

REIN RUUTSOO

INIMESENA OLEMISE PARATAMATUSEST

Kõlblus nii indiviidi kui ka terve ühiskonna arengu allikana ja mõõdupuuna ei tekita kelleski põhimõttelisi vastuväiteid. Kuid praktilises elus on uute edenemisallikate otsijate pilk seni langenud esmajoones niisuguste ressurside peale nagu energiarikkamad maa-avad, täpsemad insenerlikud teadmised jne. Niisuguste eelistuste põhjused on üsna argised. Kõlbluse «eeskavakohane» kasutamine «varana» eeldab kahte üpris olulist põhimõttelist tõdemust. Kõigepealt tuleb tunnistada maailma (ja inimühiskonna elu) olemuslikku j u h u s l i k k u s t ükskõik milliste reeglendamise katsete suhtes. Seega pole mõeldav luua lõplikku, viimistletud, voolujoonelist sipelgäühiskonda. Kõlbluse tekkimise põhjuseks ongi just keskkonna «karedus», valikuid pealesundiv maailma vältimatu juhuslikkus. «Siledas» maailmas toimetule-

miseks piisaks koolifüüsikast. Teiseks tuleb tõdeda, et õppimise, keskkonnast teabe «õngitsemise» alus pole tõdede omandamine, vaid nende loomine (avastamine). Kõlblusega seonduv on aluseks olemuslikule loovale suhtele keskkonna ja indiviidi vahel.

Nii indiviidi olemusliku loovuse kui ka keskkonna vääramatu juhuslikkuse tunnistamine on «korraarmastajale» (olgu ta siis bürokraat, «inimhingede insener» vms), sündmuste absoluutses prognoosimiskindluses ideaali nägevale tegelasele väljakannatamatu või vähemalt raskesti üleelatatav. Tema jaoks pole situatsioone, mille suhtes ei saaks «abinõusid tarvitusele võtta», kõnelemata sellest, et kellegi «sisemine äratundmine» (mitte eeskiri!) võiks otsustavalt mõjutada asjade käiku. (Pidulikkus, millega räägitakse mingi ülesande «usaldamisest»

kellelegi, kõneleb tegelikult üldtunnustatud usaldamatuses.)

Dialogis, mille üheks pooleks on «korra-armastaja» ja teiseks pooleks kõlbluse juhusliku maailma esindaja, jääb viimane seni ilmselt alla. Seda niikaua, kuni ta piirdub moraliseerimisega kõlbluse üle laadis «hea on olla hea». Moraliseerimisest järeldeb, et kõlblus on ja võib olla üksnes asjalike ja kasulike suhete õilistaja, kuid mis kindel, see (olgu) kindel.

Kuid maailma ja indiviidi mainitud kahest fundamentaalsest omadusest järeldeb, et kõlbelisus on ainult näiliselt kõlbelisuse probleem. Käituda «hästi» tähendab samal ajal tegelikult käituda äärmiselt otstarbekalt, olla «hea» on erakordselt kasulik suhtlemisstrateegia. «Kõlbeline vara» pole mitte ainult moraali allikas, vaid eksistentsiaalne kategooria selles tähenduses, et indiviidi kõlbeline suhe oma ümbruskonnaga on tema arenemise ja inimühiskonna edasikestmise vältimatu tingimus. (Ebakõlbeline ühiskond ei saa lõppkokkuvõttes olla edukas).

Taoline järeldeb tuleneb tõsiasjast, et kõik probleemid, sealhulgas ka õppimise seos juhusliku maailmaga ilmnevad ka kommunikatsiooniprobleemidena. Kõlblus vahendab õppivat inimest ja juhuslikku maailma. Indiviidi kõlbelised omadused kas hõlbustavad või keerustavad (seavad suhtlemisbarjääre) tema suhteid teistega. Kõlbeline hoiak väljendub suhtlemises indiviidi «avatuse» või «suletusena» ehk teiste sõnadega valmisolekuna või keeldumisenähtena vastu võtta teavet (õigemini ümbrusest tulevate signaalide alusel luua teavet). Ainult teavet omades suudab indiviid ette näha keskkonna muutumise tõenäolisi «süžeesid», kujutledes oma «mina» nende võimaliku osalisena.

Inimestevahelistes suhetes tähendab kõlbelisus seega indiviidi olemusliku võime, õppimisvõime jaatamist. Sotsiaalses plaanis mõõdab see ühiskonna dünaamilisust, sest ühiskondlike muutuste kulgemise kiirus on põhimõtteliselt määratud teabeliste protsesside kiirusega. Kõlbelisus on kujunemas kogu ühiskonna teisenemise «pudelikaelaks».

Asja tuum on selles, et niipea kui individid eristab ennast oma tegutsemise vahetutest tingimustest, keskkonnast, muutuvad maailm ja teised inimesed talle *p r o b l e e m i k s*. Probleemiks olemine on eriline teadmiste liik (teadmine mitteteadmistest). Maailm osutub millekski, mis vajab n-ö «omaks muutmist». Teabe hankimine (õppimine) on püüdlumine tasakaalu poole keskkonnaga. Tasakaalu puudumine, teabeline defitsiit toob kaasa ka inimese sisemise psüühilise tasakaalu horjumuse. Teatavasti võib näiteks hirmu (pessimismi) iseloomustada kui keskkonna ja inimese teabelise

kontakti (tasakaalu) olulist lõdvenemist. Hirm on teadmatus (vrd näiteks hirm pimedas ruumi ees). Paraku on inimene igavesti määratud tegutsema kroonilise teabevaeguse tingimustes (vt N. Wiener. Küberneetika ja ühiskond. Tallinn, 1969).

Teabevaegus jääb põhimõtteliselt alati probleemiks ja koos sellega osutub indiviidile eluliselt tähtsaks kujundada niisugune suhte laad keskkonnaga, mis võimaldaks teavet hankida. Tegutseda kõlbeliselt tähendab tegutseda informeeritult. Viimane aga tähendab tegutseda ka tõhusalt. Kõlbelise hoiaku, moraalse suhte uurimisel ilmnebki, et märgatav osa moraaliteooria mõisteid (nagu kohusetunne, aukartus, siirus jne) või moraalselt väärtustatavaid käitumistüüpe («mängur», «väikekodanlane», «boheemlane» jne) erinevad oma «töötamise» mehhanismilt — suhte laadilt teabe hankimise oma elukeskkonnast.

Kõlbelisuse nagu kõigi sotsiaalsete nähtuste suhtes võib järeldeb, et kui neis on midagi korrast ära, siis peavad ühiskonna kommunikatsioonilised seosed olema mingil moel häiritud. Sotsiaalsete suhete üldine laad on hakanud «avatusele» seadma märgatavaid takistusi.

Kõlbelisuse kommunikatsioonilist loomust arvestades on hästi mõistetav, miks väärtustatakse eetikas kõrgelt niisuguseid omadusi nagu siirus, otsekoheus, kaastunne, avameelsus jne. Need omadused osutavad indiviidi suhtlemisviisi «avatusele», n-ö tema hingelisele ühtsusele keskkonnaga. Ka palju üldisemad mõisted nagu kohusetunne, vastutus jt viitavad oma algse tähenduses välisest sunnist vaba inimese valmisolekule «vastu astuda» juhuslikkuse maailmale, tema valmisolekule «vastamiseks kellelegi» (vt E. Fromm. The Art of Loving. London, 1956). Kohuse- ja vastutustundlik inimene on maailmaga samal lainel, kuna ta «võtab selle vastu», selekteerib juhuslikkusest kogu võimaliku teabe ja toimib vastavalt sellele.

Albert Schweitzeri kõlbelise printsiibi «aukartus elu ees» kogu eotud seisnebki tõsiasjas, et see ühendab eetikute muidu keerulised arutlused terviklikuks avatuse, õppimise mentaliteediks. Seetõttu näib olevat üsna kitsas ja printsiibi olemust üpris kiiresti absurdi viiv tõlgendus, mille kohaselt aukartus tähendavat eelkõige keeldu tappa elavat. Praktiline elu seab sellisele käitumisjuhisele üsna kiiresti omad piirangud. Aukartus kuulub oma loomult ühte selliste mõistetega nagu kohus, vastutus jt. Tema siuks on toetada vaimulaadi, mille kohaselt inimene oma lõplikkuses ja piiratuses tegutseb alati teabevaeguse tingimustes. Aukartus on seega äärmiselt vajalik kaitseriiv volunta-

ristliku kõiketeadva vulgaaroptimismi vastu. Aukartus märgib valmisolekut uurida inimest ennast ja ümbritsevat keskkonda. Pole ju vabadus mitte võimalus teha, mida tahetakse, vaid oskus vastu võtta asjatundlikke otsuseid. Kuivõrd ohtlik võib olla teabelise sideme lõdvenemine, aukartuse kaotamine, sellele osutavad kõigi nende tegevuse tulemused, kes «pole oodanud looduselt armuande». Lisaks ökokatastroofidele on minetatud aukartus ka inimese enda suhtes. Viimast kaotust on raskemgi korvata kui hävinud loodusressursse.

Kui elada ja tegutseda kõlbeliselt tähendab sama, mis elada teabega ja tõhusalt, siis tekib paratamatult küsimus, kuidas on üldse võimalik ja millest tuleb inimese kaugeltki mitte haruldane oma edu vastane hoiak. Asja lähemalt uurimata (see oleks eraldi teema) märkigem, et teadvus võib pingeid inimese ja maailma (s.o tema tegevuse keskkonna) vahel õige mitmel viisil vähendada. Õppimisvõime nimelt töötab tavaliselt senikaua, kuni ei teki n-õ käitumuslikku abitust, praktilist võimetust juhinduda keskkonnaga signaalidest. Signaalid, millele ei saa vastata, millest ei saa õppida, muudavad teadvuse sisepinged sellele väljakannatamatuks. Sel juhul suudab teadvus tasakaalustada oma vahekorda maailmaga üksnes selle probleemsust vähendades. Selleks leiutab ta võimalusi ja ettekäändeid signaale mitte vastu võtta. Sulgunud teadvusele muutub keskkond «siledaks» ja «voolujooneliseks». Edaspidi esineb selles vaid üksikuid puudusi ja tuleb ette mõningaid vigu, mille allikas on näiteks mõne üksikisiku küündimatus.

Taalist sotsiaalselt olulist teavet summutavat, «valuvaigistavat» eesmärki teenivad kõik seletusskeemid, mis ei jäta ruumi juhusele, valikule ja muutumisele, st kõrvaldavad õppimisvajaduse. Nende valgusel (õigemini pimeduses) tundub maailm täiuslikuna, ta on ammendavalt seletatud ja muutused toimuvad «hea» asendamise suunas «veel paremaga». (Meenutagem, et igasuguse käitumise, sealhulgas ka kõlbelise käitumise kohendamiseks on väärtuslik eelkõige n e g a t i i v n e tagasiside.)

«Alandatud moraalne teadvus» muutub paratamatult õigustavaks, apologetiliseks (selle tekkimise psüühilist külge on selgitanud nn kognitiivse dissonantsi uurijad).

Apologetiliste seletusskeemide klassikaliseks näiteks on Hegeli ja mõnede tema järelkäijate teesi «kõik tegelik on mõistlik ja kõik mõistlik on tegelik» ühiskonnale kohandatud arendus. (Ei ole sugugi juhus, et eetikal on Hegeli süsteemis tühine osa.) Kõik on loogiliselt (teaduslikult) seletatav, põhjendatav ja seega ka õigustatav. (Üldse tundub, et kui tekib mingi teooria, mis

üritab kõiki nähtusi vastuoludeta ära seletada, siis peab selle õpetuse suhtes muutuma ülimalt ettevaatlikuks.)

Fatalistliku, s.o ilma vabaduse ja järelikult ka vastutuseta maailma konstrueerimine on võimalik ka Hegelist palju vähenõudlikumal viisil. Üsna tõhus on olnud sotsiaaldarvinism («nõrgad süüakse ära»), vulgaarsotsioloogiline arenguskeem («progress nõuab alati ohvreid», «kus metsa raiutakse, seal laastud lendavad»). Koos mõttearendustega nagu «kes pole meie poolt, see on meie vastu» vabastavad taolised põhjendused kõiketeadva, informeeritud inimese kiiresti «intelligentlikest kõhklustest» ja «väikekodanlikest sentimentaalsustest» ning asendavad selle «proletaarse otsustavusega» (vrd nt Hiina «kultuurirevolutsioon»). Teabesuluna toimiv «teaduslikkus» ja «printsipiaalsus» pakuvad juhtudel, kui segavast inimesest, nähtusest jne on vaja lahti saada, ettekäänat loobuda täiendava pooltkõneleva teabe otsimisest.

Veelgi lihtsam viis loobuda õppimisest ja maailma üle arutlemisest, seega ka kõlbelisest valikust, on samastada sellega, kelle valduses arvatakse olevat ülim tarkus ja seega vastutus. Tuleb vaid selle (võimu) järgi joonduda ja kõlbeline problemaatika lahendub iseenesest. Meenutagem kas või SSlaste rihmale vermitud kirja «Meie au on truudus». Fatalismi «jumalad» nõuavad, et neisse usutaks tingimusteta (milleks siis veel isiklik mõistus ja au).

Niisugusel illusooril viisil saavutatud «mina» ja maailma ühtsuse tulemuseks on kõlbluse alge — isikliku vastutuse — tunnistamine pseudoprobleemiks («eksi kollektiivselt»). Kujuneb välja see, mida nimetatakse «õpitud abituseks» — väljaarenevad sooviks ise mitte midagi ostutada.

Taalise mõtteviisi laiem levik ei saa olla üllatuseks — selle pooldajail on palju rohkem väljavaateid ellu jääda (ja nii oma mõtteviisi edasi kanda). Selle rakendajad on kindlalt ära õppinud vähemalt ühe asja: teatud tingimustes on õppimine väga kahjulik, nii kahjulik, et õppimise jätkumisel pole varsti enam seda, kes õpiks. Kui inimkonna ühe vaimse taassünni künnisel kinnitas Descartes, et «mõtlen, järelikult olen», siis sama õigusega võib väita: «ei mõtle, järelikult olen».

Hoopis paindlikumad on keskkonnast tuleva info vastuvõtu suhtes õppimistaktikad, mida võiks iseloomustada kui mängurlust, boheemlust, väikekodanlust jne.

Mängurliku suhtlemistaktika aluseks on käitumusliku abituse kõrval ka veendumus, et kogemusest pole võimalik hankida usaldusväärset teavet maailma olemuse kohta. Seetõttu suurendab mängur veelgi enda ja

Mari Kurismaa,
«Maja mere ääres»,
õli, lõuend, 1986

Mari Kurismaa,
«Valgus»,
õli, lõuend, 1984

keskkonna vahelist teabelist barjääri, valides niisuguse suhtlemisviisi, mis võimaldab muuta elus ettetulevat teabeks valikuliselt. Inimesele olemuslik vajadus kontakti järele maailmaga saab teoks võõrandatud kujul, st viisil, mis on vastuolus inimese tervikolemuse arendamisega. (Mängurlusega üsna sarnane on N. Wieneri poolt osutatud salapolitseiniku mõtteviisi.)

Mängurliku suhte radikaalne erinevus partnerlikust ja dialoogsest vahekorra-
st seisneb mänguri nihkumises kujuteldavasse mängurirõlli. Mängur käitub nagu väike jumal, kes teab, kuidas maailma asjad tegelikult on. Vahekord keskkonnaga kujuneb aegamööda manipulaatorlikuks, suhe sellesse on alistav, keskeks mõõtmeks võim. Kujuteldava võimu illusioon aitab tegelikult ületada hirmu reaalsuse ees, mida ei usaldata. Mänguri tegutsemisstrateegia aluseks on toimida nii, et tema enda tegevus ei moodustaks mingit vähegi kindlat süžeed, käituda nii, et eelmise käigu alusel oleks võimatu ennustada mänguri järgmist sammu. Võit on seda kindlam, mida vähem on kavatsustest antud vastasele teavet. Sellisel taktikal on üsna selge analoogia sportmängudega, kus otsustav edu, värv, matt, nokauteeriv löök jne on seda kindlam, mida osavamalt on selleks valmistumist suudetud varjata. Sotsiaalses plaanis on mängurliku suhtlemis- ja käitumistaktika olemuseks passiivsus, äraootavus. Liiga aktiivne tegutsemine võiks reeta eluliselt olulist teavet oma kavatsustest. Mänguri käitumine on sotsiaalselt orienteeritud püsivusele — kiiresti muutuvas maailmas oleks puuduliku teabega keeruline edukalt toime tulla. Mängur simuleerib tegevust, aktiivsust. Temale on kasulik muuta nii, et tegelikult midagi ei muutuks.

Mänguri maailma (kommunikatsioonilisele) jagunemisele «nende» ja «minu» maailmaks ei teeni mitte ainult teabe äravoolu, väljajumbumise takistamist, vaid teabe vastuvõtu piiramist. Keskkonna signaale ei võeta vastu mitte nii, et need jaotuksid heaks ja halvaks, vaid kasulikuks ja mittekasulikuks. Vastavalt sellele osutub kõik (ka inimesed) kasulikuks või mittekasulikuks. Niisugune jaotamine on vastuolus kas- või juba Kanti klassikalise kategoorilise imperatiiviga, mis nõudis, et kaasinimeses ei nähtaks kunagi vahendit, vaid üksnes eesmärki.

On üpris seaduspärane, et mängurit iseloomustavad niisugused isiksuslikud omadused nagu isekus, hoolimatus, pealiskaudsus, kõrkus, pinnalisus jne. Nad osutavad indiviidi suhtlemismaneeri suletusele, neis väljenduv kõlbeline hoiak saab teabeliseks barjääriks kontaktis maailmaga.

Mõnes kitsas spetsialiseeritud inimtegevuse lõigus võib mängurlik taktika tuua isegi

ajutist edu (eeldusel, et taoline suhtlemiskood on saanud küllalt laia tunnustuse, võib mängur nautida isegi suhteliselt püsivat formaalset edu, näiteks teha karjääri). Kuid nagu igas suletud süsteemis kipub ka mänguri (sise)maailmas entroopia iseenesest kasvama. Ta võõrdub reaalsest maailmast. Piiratud teabevoos kujuneb mänguri sise-
maailm osutub aegamisi tema jaoks olulisemaks kui tõeline reaalsus. Samapalju kui mänguri suhtumine keskkonda on alavääristav, samavõrra kasvab ta nartsissistlik suhtumine iseendasse (end tajutakse tõelise elu peremehena). Paradoksaalsel kombel juhtub aga nii, et mida vähem tõeliseks peetakse välismaailma, seda vähem tõelisena tajutakse lõpuks ka iseennast. Õppimisest keeldunud indiviidi isiksuslik degradatsioon on vältimatu. Madalate vahenditega ei saa saavutada kõrgeid eesmärke.

Mänguri erinevus nn väikekoodanlasest seisneb teistsuguses viisis teavet valikuliselt vastu võtta. Kui mängur kohaneb teavet valides, siis väikekoodanlane kohaneb valides positsiooni, kust vaadates maailm poleks liiga probleemne ja otsuseid nõudev. Väikekoodanlase silmis tähendab edu oma isoleeritud, võimalikult vähese ulatuvusega maailma loomist, prognoosimiskindla keskkonna, juhusevaba niši leidmist. Minu kindla ja nende eluoluliku maailma vahele tõmmatakse kriips. Väikekoodanlane ei usu maailma ulatuslikumasse korra-
statavusse. Tema lähtekohaks on vaikne tõdemus (mida võib kinnitada ka mõningane kogemus), et «me jätame selle maailma maha sama rumala ja kurjana, nagu me ta kord eest leidsime». Väikekoodanlikkus kui (subjektiivne) tegelikuse tajumise viis erineb põhimõtteliselt sellest subjektiivsest elamise viisist, mida kannab moraalne teadvus.

Päritolult erineb väikekoodanlik reaalsustaju mängurlikust keskkonnasuhtest selles, et kui mängurlus on silmanähtavalt teatavate sotsiaalsete suhete sünnitsin, siis väikekoodanlik niisõ vastab igas olukorras nn nõrgale psüühilisele tüübile. Iga inimene ei tegutse ainult piiratud teaberessursside, vaid ka piiratud energeetiliste ressursside varal. Juhuslikkuse märgatav kasv on igaühele äärmiselt ebameeldiv seisund. See nõuab väga suurt pingutust, tohutut psüühilist energiat. Ollakse ju sel juhul otsekui värvavaht, kelle värvavale võivad takistamatult peale lüüa kõik vastasmeeskonna mängijad, kusjuures neil on kasutada piiramatu hulk palle. Situatsioon, mida dünaamiline natuur võib tajuda kui tõelist elu, sünnitab nõrgas üksnes abitust. Väikekoodanliku maailmataju muutumine massiliseks käitumisstrateegiaks on üks kohanemisreaktsioon ähvardavaks

muutunud juhuslikkusele (võõrandunud keskkonnale). Maailm jagatakse aktiivsuse tsoonideks printsiiбил «kas kõik või mitte midagi». Selles plaanis on väikekodanlus sotsiaalne neuroos. Väikekodanlasele meeldib vabadsu eelkõige ainult kui nn tunnetatud paratamatus.

Kokkuvõttes viib taolise positsiooni valik loobumisele maailma uurimisest, õppimise asendamisele rutaka, aga näiliselt lolli-kindla ja lõpliku must-valge otsustusega à la: «poliitika on üldse üks must värk», «kõik mehed on ühesugused» jne. Niisugusel vägivaldsel viisil silutud maailmas suudetakse tõepoolest paljuski vältida soovimatut juhuslikkust, vabanetakse mõnedest vaevarikastest valikutest. Kuid probleemideta maailmas lakkab ka isiksuse areng. Enda juhtimiskujundamist asendavad automatismid. Tulemuseks on «uhke üksildus», mida esindavad siseemigrant, vanapoiss/vanatüdruk ja muud taolised viljatud (ehkki vahel paratamatudki) loobujad. Siiski on tõdemus, et selles ebatäiuslikus maailmas on kord tõeliselt elatud, kaugelt väärtuslikum ükskõik millistest võimalikest kaotustest.

Boheemluse vastandamine väikekodanlikkusele on üksnes väliselt efektn. Boheemlus on oma loomult väikekodanlusele üsna lähedane nišš. Ainult väikekodanlasele on boheemlus igatsetava, «ohutu» juhuslikkuse, meeldivaid ootamatusi täis maailma kehastus. Kuid sama palju kui väikekodanlase maailmas kohtab vägivaldselt «voolujoonestatust», sama palju tuleb boheemlase maailmas ette vägivaldselt korduvat juhuslikkust (halba lõpmatust). Boheemlik vastutamatus on üks õppimise loobumise taktikaid.

Kui kõlblust tahetakse siiski säilitada, on üheks eetilise teadvuse väljapääsuks talle väljakannatamatuks muutunud maailmas teadvuse võõrandamine (muutmine) iseiservaks jõuks. Laiemalt on see tuntud Jumala ideena. Teologiseeritud eetika muudetakse omalaadseks suhtlemise regulaatoriks tasakaalu otsimisel maailmaga. Headuse kehastus võimaldab inimesel näiteks pragmaatilises või kurjas maailmas lakata ajutiselt õppimast (s.o kohanemast), kuid samal ajal ei lase tal unustada. Jumal on kollektiivne eetiline mälu. Näib olevat nii, et moraaliprintsiipide jumalikustamine on üsna otstarbekas viis eetikat institutsionaliseerida, esitada teda individuaalsest eetilisest teadvusest võõrandatud, kuid sellega orgaaniliselt seotud ületamatu äraostmatu jne jõuna.

Kui mängurliku, väikekodanliku, boheemliku jne teadvuse vahendusel saavutatakse (säilitatakse) tasakaal keskkonnaga individuaalse eetilise teadvuse lagunemise või kärbumise arvel, siis üleloomuliku eetilise

substantsi vahendusel see «konserveeritakse». Indiviidi teadvuses toimub jälle paratamatult maailma kahestumine «nende» ja «minu» maailmaks. Kuid nüüd ei atrofeeru eetiline teadvus eelkirjeldatud viisidel. Ka siis, kui praktilises käitumises (kas või et ellu jääda) seistakse maailmast kõrval (valitakse näiteks väikekodanluse-lähedane nišš), siis üleloomuliku teadvusega ühendatud subjekti teadvus säilitab enda jaoks maailma «avatus», s.o probleemseuse ja osaleb selles vähemalt subjektiivselt.

Taalises kahestumises ei osutu üleloomulik eetiline substants mitte ainult «südameetu maailma südameks» (Marx), vaid ka veendumuseks harmoonia võimalikkusest irratsionaalses reaalsuses. Üleloomulikus teadvuses kinnistub inimkonna kogemuses kujunenud eetiliste tõekspidamiste maailm. Indiviidi eetilise teadvuse autokommunikatsioon (suhe iseendaga) otsib ja leiab selles auto-noomses õilsas maailmas tuge ka ebasoodsais oludes. Sellisena on Jumal ajalooliselt inimkonna kõlbelse arengu tasakaalustaja (see muidugi ei välista, et nn kognitiivne dissonants ei suudaks ka Jumala ideed moonutada).

Üleajalise eetika väärtusteadvust stabiliseeriva rolliga on hästi seletatav Jumala otsimine, Jumalaga seotud probleemide oluliseks muutumine murrangulistel aegadel (revolutsioonide ja reaktsioonide perioodid), kui juhuslikkusest küllastunud maailmas tekib arvukalt võimalusi konstrueerida mitmesuguseid «otstarbekas» (kasuliku) käitumise reegleid (st demoraliseeruda).

Väikekodanliku, mängurliku, religioosse jne teadvuse katsed teavet valikuliselt vastu võtta rajanevad kõik maailma kujuteldaval kahestamisel. Psüühiliselt on see paratamatu — kõlbelse teadvuse ja reaalsuse konflikti teatavast astmest alates seaks moraaliseaduste tingimatu järgimine ohtu ka indiviidi füüsilise olemasolu või peaks indiviidi täielikult loobuma oma kõlbelisest minast. Kahestumine on kompromiss: kui ta just ei hävita kõlbelist teadvust, siis vähemalt aeglustab oluliselt selle arengut, lõikab selle ära reaalseist probleemidest.

Kõlbelse ressursi vallandamiseks on tarvis taastada individuaalse teadvusmaailma ühtsus. Tegelikult peaks olema aga niisugune, et selles ei oleks võimalikud, st eelkõige otstarbekad, ükskõik millised kommunikatsioonilised barjäärid. Kõlbelse teadvuse jaatamine eeldab seega maailma tegeliku ühtsuse jaatamist (pole «nende» ja «minu», ülemuste ja alamate, juhtide ja juhitavate maailmu). Kõlbluse kui vara kasutusele-

Mari Kurismaa,
«Etüüd»,
õli, lõuend, 1985

Mari Kurismaa,
«Peegeldus»,
õli, lõuend, 1985

võtmise raskus seisneb selles, et kõlbla teadvuse vallandumise tulemused pole bürookraatlik-harjumuslikul viisil prognoositavad. See on ainus ressurss, mida ülemused ei saa jao pärast jagada «oma varudest». Erinevalt rikkamate maardlate kasutuselevõtmisest, veelgi täpsemate eeskirjade koostamisest, isegi uute teaduslike teadmiste rakendamisest jne ei saa selle ressursi evitamine olla usaldusväärse väljavalitud isikuteriingi privileeg. See eeldab inim-suhete märgatavat ümberkorraldamist kõigi jaoks ja igal pool. Kommunikatsiooniliste barjääride alanemine tähendab sotsiaalses plaanis üleminekut valitsemisel juhtimisele, kamandamiselt dialoogile.

Kõlbelisus kui kommunikatsiooniline avatus seondub iseenesest avalikustamise probleemiga. Olla kõlbeline tähendas (nagu nägime) olla informeeritud. Elada kõlbeliselt oli põhimõtteliselt sama, mis elada teabega. Avalikustamisega kaasneb kommunikatsiooniliste takistuste järsk vähenemine. Uutes tingimustes ei saa mängurlik taktika enam olla nii edukas ega väikekodanliku niši valik sotsiaalselt paratamatu.

Tõeline kõlbelise teadvuse kindlustumine eeldab avalikul arvamusel — avalikustunud individuaalsel kõlbelisel teadvusel — rajaneva kõlbelise ühisteadvuse teket. Selle vahendusel iseendaga takistusteta suheldes kindlustub ka individuaalne kõlbeline teadvus. Ühiskonna poolt ükskõik kelle tunnistamine ükskõik millise probleemi arutamise õigus-tatud osapooleks (teiste sõnadega õppimisvõimeliseks) on ainus lähtekoht «inimeste inimlikule kasutamisele». Osainimene muutub selle läbi jälle subjektiks selle sõna sügavamas mõttes.

Muidugi kaotab ühiskond oma probleemide tunnistamisega, nende avalikustamisega palju oma näilistest turvalisusest (seal harkavad jälle juhtuma õnnetused ja maa-värinad) ning bürokraatia minetab oma võimu ühe olulisema tingimuse (juba Marxi tähelepanek «võim on saladus» tõdes selle kommunikatiivset päritolu). Kuid ühiskond kui igavesti teabenäljas, loomult «avatud» subjektide iseorganiseeruv tervik saab juhuslikkudel põhinevas ja kaose poole kalduvas maailmas kõlbluse näol tagasi oma ainsa tõelise jõu allika.

EDITH SALU

NEIUST JA NOORIKUST EMAKS RAHVATRADITSIOONIS

Tänapäeva kasvatus ja haridus on eelkõige orienteeritud sotsiaalselt aktiivsele naisele. Seetõttu on tagaplaanile jäänud tütarlastest tulevaste emade kujundamine. Esmase kõlbelise ja seksuaalkasvatuse saavad noored kodunt, hilisema kooli ja kirjanduse kaudu. Üheks üldtuntumaks käsiraamatuks neidudele on «Tütarlastest sirgub naine»¹. Raamatu autor Ene Kook nendib: «Just kodu ja perekond peaksid olema kohaks, kus niisuguseid teadmisi emalt tütrele edasi antakse, kuid paraku ilmnevad siin küllalt suured puudu-

sed...» Olid ju kaksikümend-kolmkümend aastat tagasi seksuaalkasvatustlikud probleemid põlu all — neist asjust ei räägitud ega kirjutatud.

Viimastel aastatel on täheldatav muutus suhtumises perekonna- ja seksuaalküsimustesse. Räägitakse või kirjutatakse kaasaja probleemidest, kuid side vanema rahvatraditsiooniga on katkenud. Kuidas toimus tütarlastest tulevase ema ja kodupere-naise kasvatamine rahvatraditsioonis, sellest teatakse väga vähe. Traditsioonilises külas said tüdrukud esimesed õpetused kodunt — talust, kus elasid kõrvuti eri põlvkonnad. Tütarlaste kõrval olid tavaliselt vanaema, ema, sageli õed. Külades olid veel ämmamoorid, mõnel pool ka nn targad või teadjanaised, kelle poole nõu ja abi saamiseks pöörduti. Põlvest põlve kandusid edasi ja täienesid kombed, mille täitmist küla-

¹ E. Kooi «Tütarlastest sirgub naine» ilmus 1978. aastal. Hilisemad väljaanded on kordustrüki. 1986. a ilmus lastele mõeldud raamat: M. Johanson «Kuidas ma maailma tuln». Raamatus esitatakse lastepäraselt ja toredasti illustreeritud ka mõningaid teadmisi naise anatoomiast.

rahvas jälgis. Millised need rahvapärased käitumisnormid ja õpetused olid, seda püütaksegi järgnevas käsitleda.

Artikkel tugineb peamiselt ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonna kogudele, kuid on kasutatud ka I. Mannineni, J. Grünthali ja A. O. Väisäneni vastavaid uurimusi. (Nimetatud tööd põhinevad autorite poolt 1920ndate aastate algul kogutud materjalidel.)

Kuukorrad

Märgiks, et tütarlaps on saavutanud sugulise küpsuse, peeti esimese kuukorra ilmumist. Sageli oli neiu esimese kuukorra ilmudes ehmunud ja nõutu, ta ei mõistnud, mis temaga toimub. Üldiselt suhtuti kuukorda kui kindlasse loodusseadusse, «jumalast seatud nähtusesse, millest ei pääse ükski naine» (Karksi). Samas peeti esimest kuukorda oluliseks, kuna see võis mõjutada neiu tulevikku, naiseiga. Esimese kuukorra ilmumisest sai teada tavaliselt vaid ema. A. O. Väisäneni andmetel tulnud Setus esimese kuukorra aegne särk alles hoida ja õmmelda sellele niidiga tunnusmärk. Särk pandi selga pidulikel puhkudel. Pärast meheleminekut ei olnud sel enam erilist tähtsust.

Kuukorra kohta on kasutatud mitmeid nimetusi. Näiteks *kuuriided*, *kuurõiva*, *säädüse*, *kuuasjad*, *külalised*, *õied juures*, *uma kotuzõ*. Sageli kasutati ka eufemistlikke ütlusi: «minu asjad hakkasid jooksuma», «temal on omad ümber», «ta punased jooksvad» jt.

Kuukorra ajal kandsid naised tavaliselt seelikule lisaks teist, paksust villasest riidest seelikut või tahapoole rippuvat «põllealust». Muhust on üks huvitav kirjeldus. «Ennumastvanamuiste, kui pikad särgid olid, pidan siilikud, ümrikud üll olema... Ümrik oli must, seoke üleni volditud nagust nüüd plisserit leidid. All olid kirjad, kaheksat kanti männad. Pikk nagu siilik, aga kitsam, ka et parajasti astuda sai. (Sidemeid vanasti ei olnud.)»

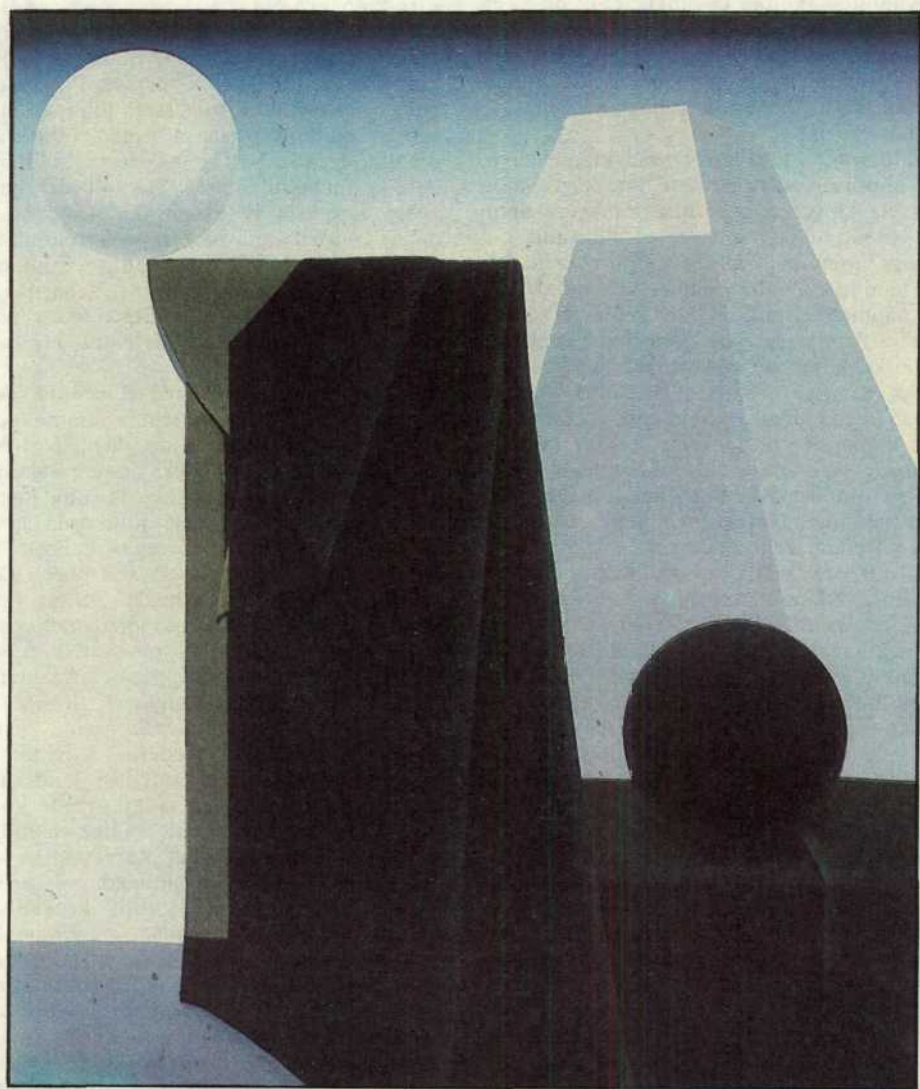
Tähtsaks peeti seda, kuidas esimese kuukorra verega määratud särki pesta. See mõjutas järgmisi kuukordi ja ka mehelemineku õnne. «Edimese kuurõiva ei tohi suure vee sehen mõsta, siis on neid õige pallu» (Karksi). Pesuvesi tuli valada niisugusesse kohta, kust inimesed üle ei käi, sest «muidu võidakse selle neiu peale tühja juttu teha ning ta ise võiks kasuks [rasedaks] minna» (Võnnu). «Kui tütrele on esimest korda kuupuhastus, peseb ema rõivad, viib sealauta ja valab kolme hirre [palgi] pääle, et kuupuhastus oleks kergelt kolm päeva. Nii tasa peab seda toimetama, et sead ei kuuleks. Järgmiste kuukordade ajal pesti särk «poganoi pangih» /mustas ämbris/» (Lutsi). «Edimene must ame pidanu äste nätväl kottel kujume, siis saanu ruttu mehele» (Karksi).

Sealjuures ei pruukinud nägijad teada selle hame tähendust.

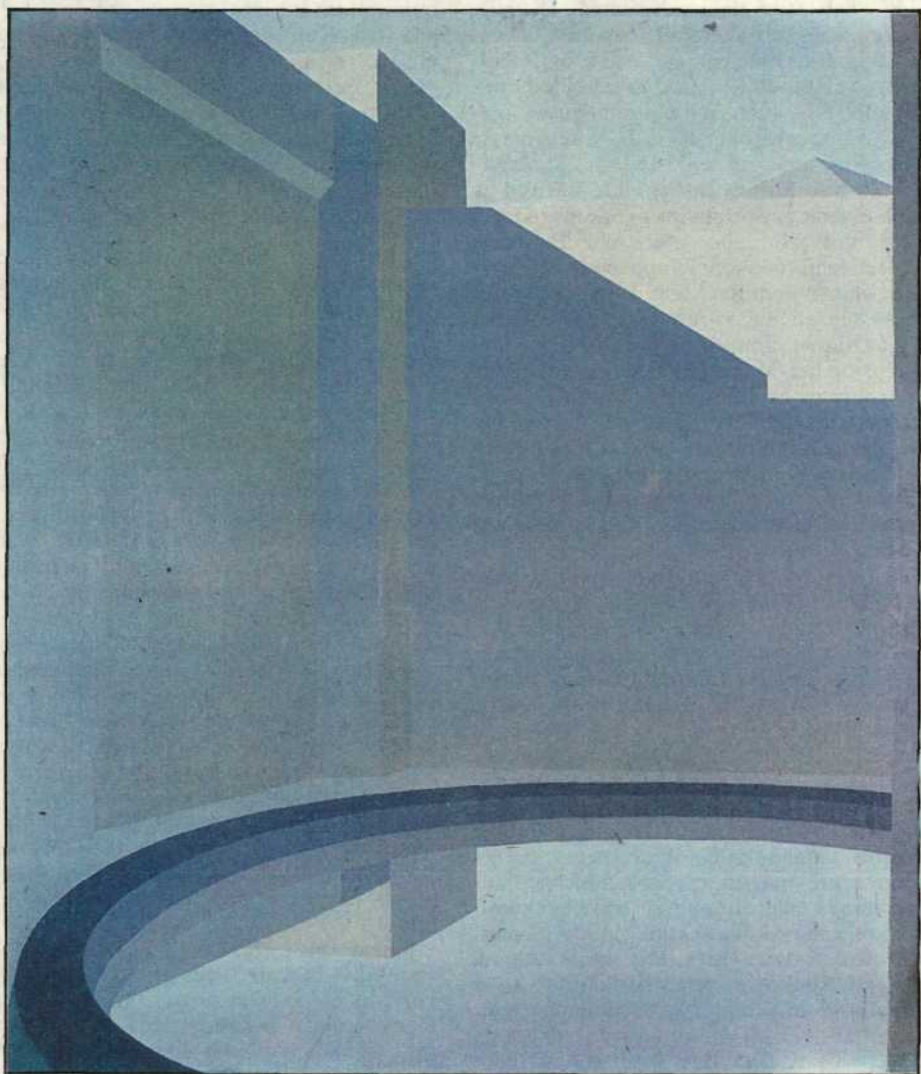
Erilisi nõudeid tuli A. O. Väisäneni andmetel täita setudel. Treieli Ode (80aastase ämmamoori) selgituse kohaselt tuli särk laupäeva õhtul astjasse panna ja kolmel korral pisut vett kallata (palju vett põhjustanuks suure verejooksu), nõusse visata ka hõbe- või kuldmiint või sõrmus. Pühapäeval enne päikesetõusu tuli särk toa tagumises nurgas puhtaks pesta ja rahad välja võtta ning piserdada vett pühasele, ukse hingedele ja õunapuu okstele. Siis tuli särk puhta veega loputada ja panna õuna-, kirsi- või mõne muu viljapuu päikesepoolsetele okstele kuivama. Seda toimingut on veelgi üksikasjalikumalt kirjeldanud Anne Vabarna, kes lisab juurde ka loitsud. Eesti teiste paikondade kohta taolised kirjeldused puuduvad.

Mitmete teadete põhjal ei peetud nädal aega kestvat kuukorda enam loomulikuks. Pika kuukorra võis põhjustada kellegi halb sõna. Sellest vabanemiseks lastud «teadjal» naisel viina peale sõnad lugeda ning joodud viin ära (Setu). Rohket kuukorda arvati saavat ka «suure kuukorraga» naistelt, kui nende istme peal istuda, saunas ühest nõust pesta või ühe vihaga vihelda. Sellest vabanemiseks tuli võtta kolm vihalehte, visata voolavasse vette, valida nendest keerlema hakanud leht ning öelda: «Kaks jalga mingu, ühest saab küllalt» (Sangaste). Rohket ja valulist kuukorda on püütud ravimtaimedest keedetud teedega. Levinumaid oli lihtnaistepuna ja kummelitee, kuid kasutatud on mitmeid teisigi taimi (nende kohta on üksikuid teateid): keedeti valge emanõgese teed, pihlakamarjateed, kõrvenõgese lehtede keedist ja kirburohuteed, veriheina- ja rukkililleõite teed. Rohtu keedeti ka meest, viinast, püssirohust ja kummelist. Kuukorra valud võisid tekkida ka sellest, et verd mingil kombel tulle sattus. Selle arstamiseks pidi võtma paar sötükikest, need vette panema ning vee ära jooma (Muhu). Ägedat kuukorda loodeti seisma panna, kui siduda mõlemad jalad ülevältpoolt kederluud või põlve alt kõvasti kinni. Mõnel pool nõutud käte sidumist randmetest, nimetissõrme või siis vastava varba sidumist. Seda tuli teha punast värvi villase lõngaga (Setu, Äksi, Kursi). Mitmete teistegi rahvaste, sealhulgas meie sugularahvaste usundis on punase värvi maagiline mõju üldtuntud.

Harvem on pandud tähele kuukorra puudulikust. Ravimiseks on kasutatud tihti lihtnaistepunateed, köömneteed, pihlakamarjateed, sibulakooreteed, kadakamarjaõli, peedikduvett, loorberileheteed, humalatest ja kummelist keedetud teed jm.

Mari Kurismaa,
«Natüürmort musta ja valge keraga»,
õli, lõuend, 1986

Mari Kurismaa,
«Siseõu»,
õli, lõuend, 1985

Mõnede teadete järgi võib arvata, et naist peeti kuukorra ajal roojaseks. Sel ajal ei tohtinud kirikusse ega ühes teistega sauna minna, ka mitte leiba sötkuda. Kuukorra ajal ei olnud lubatud vaderiks olla, sest muidu saab laps punased silmad (Kursi). Leivategemine oli keelatud seepärast, et siis võis kergesti teistele roojust sisse sööta (Kullamaa). Samuti oli keelatud astuda üle hobuseriistade, «siis tulevad ta kuuhaigused iga-ülele nähtavaks ja teevad talle omale vaeva. Kui lugu nii on, siis võeti hobuserangi kaeluse küljest linase riide narusid ja suitsetati seda naisterahvast nende narudega. Siis saadud jälle abi» (Koeru). Huvitava paralleeli võib siinkohal tuua meie sugulasraha mansi kombestikust. Erinevast soost lastesse suhtuti kui võrdsetesse, ent päevast, mil tütarlapsel ilmus esimene kuukord, oli ta nn roojane. Mansid uskusid, et neiu või naise roojasus avaldub vastavalt ajale erinevalt, näiteks kuukorra ajal oli ta roojane kuni kaelani, sõltumata sellest, kuidas ta hoolitses oma keha puhtuse eest...²

Kuukorral arvati olevat haigusi tekitav mõju. Esimese kuukorra ajal tuli kõik ühised tööd ära teha, et tulevikus, kui keegi juhtus selle inimese kuuriideid nägema või temaga ühest nõust sööma või pesema, ei jääks ta haigeks (Järvamaa). Kuukorra verrega määratud rõiva nägemine võis põhjustada silmahaigusi (Laiuse). Arstimiseks tuli silmi kolmel neljapäeva õhtul hõberaha pealt pesta. Kuukorra pesu pesemise vett ei tohtinud allika või kaevu lähedale maha valada, see võis haigusi tekitada (Kullamaa). Mansid näiteks uskusid, et mees, kes juhtub neiu või naise kuukorra «musta» nägema, kaotab jahi- või kalaõnne. Üksikud teated on ka kuukorravere haigusi ravivast mõjust. Kuukorra verega määratud pesu soovitati roosihaige koha peale kõvasti kinni siduda (Tartumaa). Kui loomal oli tallaja peale tulnud, siis visati kuukorra pesuveisi loomal kolm korda üle selja. See pidi kohe mõjuma (Kullamaa). Tuntud oli ka kuukorra armastama panemise võim. Enamasti kasutati seda koos teiste armumaagia toimingutega.

Sigmatuse põhjuseks arvati, et naine on ennast ära rikkunud: tütarlapsena enne kuukorra ilmumist meesterahvaga läbi käinud või lasknud ennem endale abordi teha. Sigimatuse vastu loodeti abi eelkõige targa käest. Selle kohta on huvitav teade Viljandi- maalt. «Sigimatuse arstimiseks õpetanud küla targad mitmesuguseid arstimise kombeid. Küll uisa mõtsa matraga löömist, küll

karu sängi toomist ja kaksiti surnu kirstu pääl surnuaeda söitmist ning emise piima joomist. Ja et sigimata naine peab sööma laua pealt, mille alla teise naise «tõse poole» [platsenta] on ära peidetud. Ka vitsaga löömine pidavat «ära tehtut» nõidusest lahti päästma. Kuid see vits peab kas valge kibuvits või selle puudumisel ka pihelgane vits olema, sest niisuguse vitsaga pääseda kõik nõidusepaelad lahti ja naine võida oma sigivuse jälle tagasi saada, mida nõid oli kinni pannud. Ka vihelnud naine kadakase vihaga oma suguoasa, seegi pidi aitama» (Tarvastu).

Rasedus

Kui noor vallaline naine jäi rasedaks, siis peeti seda häbiväärseks. See oli vastuolus külas kehtivate kõlblusnormidega. Ka mitmetes rahvalauludes jutustatakse, kuidas tüdruk püüdis keelust üleastumist varjata ning peita või surmata vastsündinud last. Abielunaise puhul oli rasedus oodatud. Juba pulmades sooviti noorikule lasteõnne. Raseduse tunnuseks peeti harilikult kuukorra ärajäämist, kuid võis ilmnedda ka muid märke. Näiteks kui tissinapid lähevad mustaks, siis on raske inime (Reigi). Juba vanasti arvati raseduse kestuseks nelikümmend nädalat, sellest kaksikümmend nädalat on loode elutu, kahekümmendast nädalast «saab hinge» (Muhu). Eriti õhtlikuks lootele peeti esimest raseduspoolt, sest sel ajal mõjuvat ärritused, ehmatused ja negatiivsed emotsioonid kõige tugevamalt ja kanduvat lapsele üle. Selle kohta on mitmeid teateid üle Eesti. Raseduse kohta on samuti kasutatud palju erinevaid nimetusi ja eufemistlikke väljendeid nagu: *raskejalgne, teise teepääl jäänü, tal oleva loota, teistmoodi, käima peal, tiine, kahekordne, nelja silmaga naine, sääne inimene, är jo külbet, topelt naene, jämme kabõhõne* jt.

Erinevalt nurganaisest peeti rasedat naist «puhtaks» (Lutsi). Teda arvati vastuvõtlikuks kurjade jõudude ja surnute hingede mõjule. Kurja vastu pidi kandja ema alati enda juures hoidma «tiivisriiki» e «juuda sitta» (Vändra). Rasedal oli keelatud matustele ja hua äärele minna (Kihelkonna). Väga üldtuntud ja laialt levinud oli keeld, et rase ei tohi suremist või surnut vaadata, sellest sünnib kollane, kahvatu või nõrkade närvidega laps. Abi saamiseks tuli last pesta surnu seebiga (seep, millega on surnut pestud). Üks teade on selle kohta, et raske naine ei tohi ilma «puupäata nuata» kuhugi (võõrasse kohta) minna. «Puupäaga nuaga» tõmbab ta alati risti ette, et kuri kallale ei tuleks (Halliste). Üksikuid teateid on ka lamba-raudade kaasaskandmisest kaitseks kurja vastu. Teine väga laialt levinud keeld käis looma tapmise või selle juures viibimise

² E. J. Rombandejeva. Einige Sitten und Bräuche der Mansen (Wogulen) bei der Geburt der Kinder. In: Glauben und Folklore der sibirischen Völker. Budapest, 1963.

kohta. Selle tõttu võis laps «tigeda südamega», «tapahimuline», «verejäänuline», isegi «mõrtsukas» tulla. Võisid üle kanduda ka vastava looma omadused: «pööratab silmi», «saab harjased», «iniseb», «kiljub», või on laps kahvatu, oksendab palju. Siingi on paralleele teiste läänemeresoome rahvastega. Ka nende rahvatraditsioonis pidi rase naine vältima kõike, mis oli seotud haiguse, looma tapmise või surmaga.³

Raseda erilist seisundit iseloomustavad veel temaga suhtlevatele inimestele seatud nõuded. Kui rase midagi palus või soovis laenata, siis ei tohtinud keelduda, muidu võisid sellest keeldujale halvad tagajärjed tulla. Näiteks kui tegemist oli rõivastega, siis hakkasid hiired rõivaid järama või sõid koid villased riided puruks. Kui rasedale ei antud villa, mune või mett, tuli õnnetus lammastele, kanadele või mesilastele. Vilja puhul läks keeldujal järgmise aasta vili hukka. Üksikuid teateid on ka selle kohta, et rase ei tohi iga tühja asja teiste käest küsima minna. Kuid nagu mitmetes teisteski nõuetes, ilmneb siingi vastakust. «... Rassõ olõvate kabõsisele ei pia mitte villu vaeldama — lõpõsõ lamba ärä... Rassõ olijalõ ka ei tohe midägi keeldä, mis ta iäle küsüs: sandu-sele andmine on eluõnne kasvatamine ja sigitamine. Kis tiid, kuis õigõmb piäs olõma?» (Vastseliina).

Raseda käitumist reglementeerivad nõuded on kahesugused: otsesed või didaktilise eesmärgiga. Üks esmaseid on puhtuse ja korralikkuse nõue. Samuti on arvukalt esindatud varastamise, valetamise, lobisemise ja tülitamise keelud. Näiteks: «Oida näpud puhtad ja suu puhas, seksel ajal, nagu vargusest ja lobisemisest. Kui lapsel see viga külge tull, see panti ikka ema patuks» (Häädemeeste). «Kui raske naine on riikas, siis saab lapsest riikas, tülinorija ning muude pahade omadustega inimene» (Saarde). Positiivsete elamuste saamiseks soovitati naisele laulda, lugeda, lilli ja kauneid pilte vaadata, ilusatele inimestele mõelda, siis võis lapsesti saada lauluarmastaja, tark inimene jm. Töötegemise ja magamise suhtes kehtis mõõdukuse nõue. Ilmselt oles palju ka pererahva jõukusest ja suhtumisest. Üheltpoolt soovitati: mida raskem keheline töö, seda kergem sünnitus, teisalt: raseduse ajal ei tohi rasket tööd teha. On ka öeldud, et tuleb jõudu mõõda tööd teha.

Ühe suurima nähtuste rühma moodustavad raseda ehmumise tagajärjel lapsele ülekanud märgid. Rasedat naist hoiatati tulekahju vaatamise eest. «Tulekahju nähes,

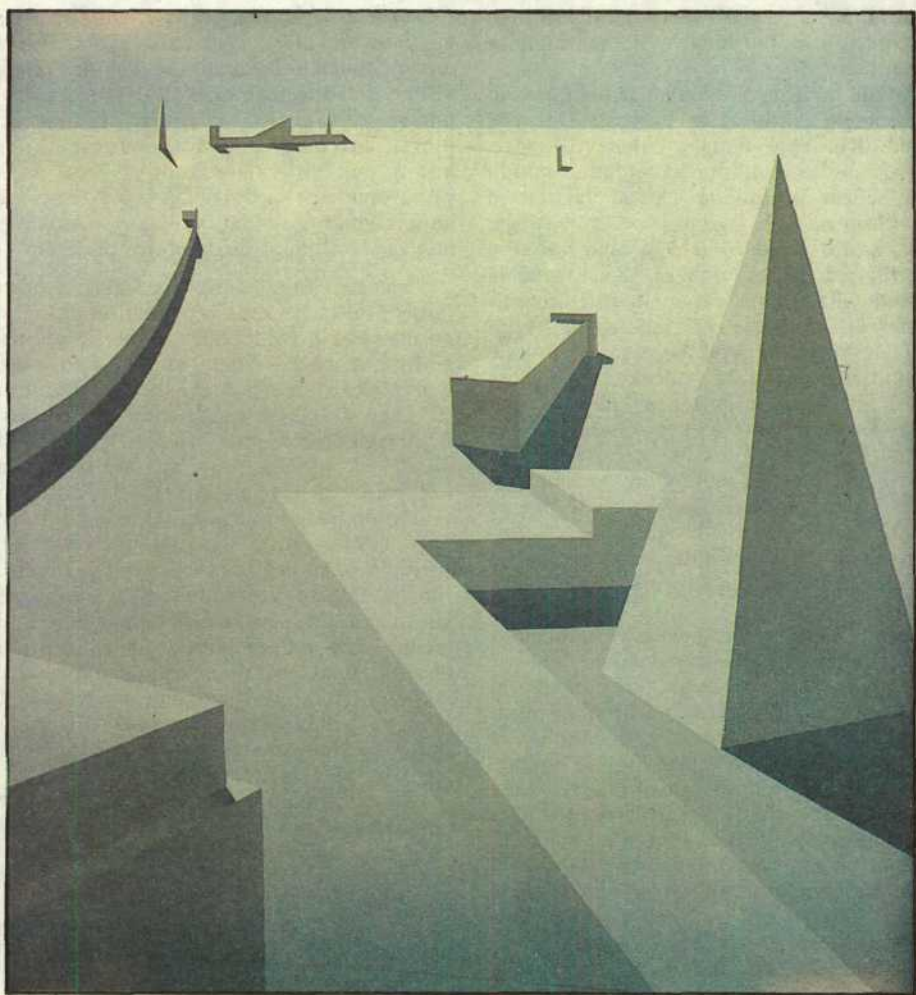
kus siis ema käega katsub, sinna tuleb lapsele tuleeide». Enne poolt kandmisega hakkasid igasugused vead. Kui raske inimene kangesti ehmatas, siis tuleb viga, kui ei ehmata, siis ei tule» (Lääne-Nigula). Mõnes teates on lisatud, et ehmatas ei mõju, kui käsi panna riidele, puule, juustele või kor-raks vette või mulla peale. Enamasti arvati, et tulekahju märk jääb eluks ajaks. Harvad on nõuanded selle arstimise kohta. Näiteks: «Enne ristimist peab tulekahju-sütega ümber piirme, siis ei kasva enam suures. Aja ütessa sütt elgis, tulekahju mant ja ku na kistun om, sis vajuta kaduhal kuul ja vii sinna tagasi» (Karksi). Üksikuid teateid on ka piksemärgi kohta: kui rase piksekärgatuse peale ehmub, siis tuleb nn piksetäht.

Vastava kuju ja värviga märgid jäävad lapsele sellest, et ema on raseduse ajal mõne asjaga visatud või löödud. «Raskejalget naist ei tohi marjaga visata, muidu jääb lapsele marja plekk /marja märk/ külge» (Koeru). Et jälge ei jääks: «peab selle asjaga viskajale tagasi viskama» (Koeru); «muljuma nende järeldistega, mis sünnitamisel peale last tulevad» (Emmaste); (kirsi puhul) «suitsetama kirsi marjade, lehtede või koorega» (Põltsamaa); «pigistama vaskrahaga surnu vasaku käe nimetissõrme, siis selle rahaga üheksa korda haiget kohta ja seejärel raha surnu juurde kirstu panema. Pigistatagu jälle haiget kohta surnu risti nelja otsaga, toodagu nõmmest punane mari, visatagu vana kuu neljapäeval hauda. Ise ei tohi tules tagasi vaadata. Pigistatagu üheksa korda marjaga, mari vanasse kohta tagasi viia» (Häädemeeste).

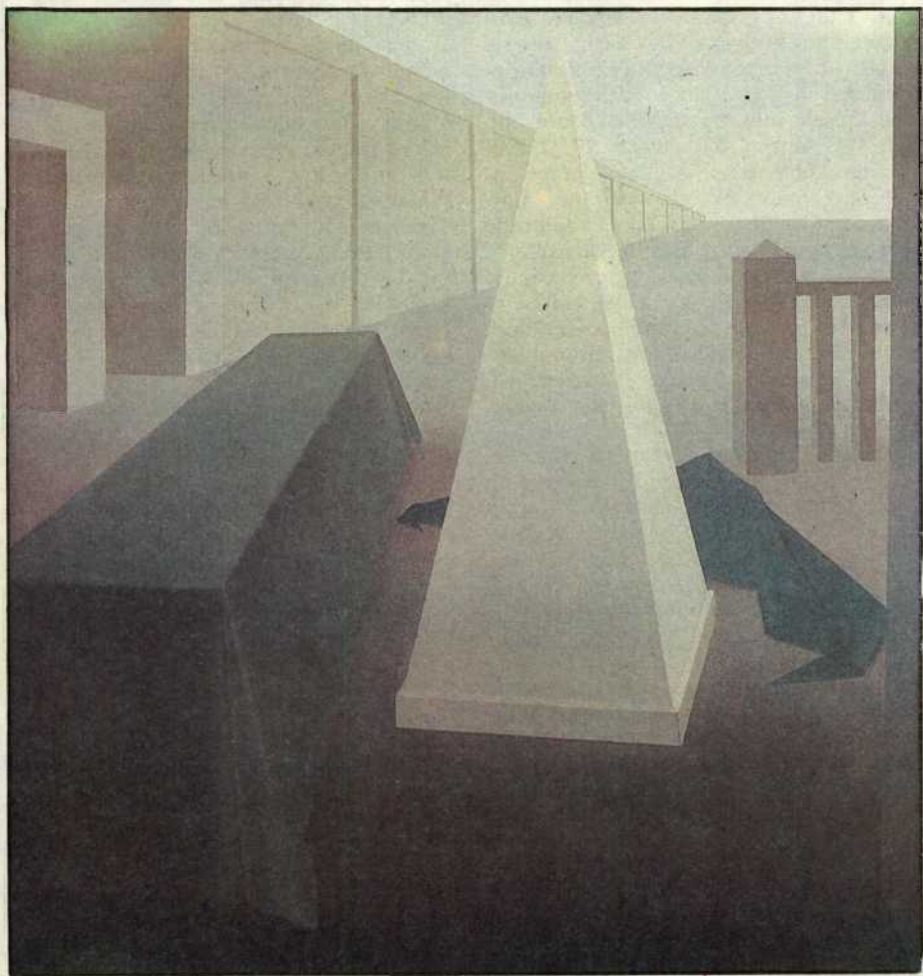
Juba varakult võis hoolitseda, et lapsele ehmumise tagajärjed üle ei kanduks. Näiteks pidi ema palja kõhu ümber paela siduma ja kandma seda kuni lapse sündimiseni. Siis tuli panna see pael lapse pesuvette, sellega olevat kõik vead lapsest ära hoitud (Rapla). Kui raskejalgne naine kukkus või haiget sai, pidi ta võtma, selleks et «midagi paha või halba järeldust ei sünniks, 3. terve leeva pealt tükikest, mis leeva kasuks ooltase. Neid on igast ühest 3, kokku 9. Siis sööb haige naisterahvas need suutäied 3tahulise nõela otsaga lähkre põhja pealt ära» (Põltsamaa).

Teine üldlevinud uskumus oli, et kui ema raseduse ajal teatud looma nägi või tema peale ehmus, võisid lapsele üle kanduda vastava looma vead või märgid. Kõige kardetum oli uss. Ussiga kokkupuutumise võimalus suvisel heinateol või sügisel marjakorjamisel oli üsna suur. Ussi nägemisest või tema peale ehmumisest võis tekkida nn ussiviga, mis väljendus mitmel moel: «keerlevad silmad, pea väriseb», «õerub, vähkreb, ajab keelt suust välja», «vingerdab», «nilpsab

³ I. Talve. Suomen kansankulttuuri. Helsinki, 1979, lk 174.

Mari Kurismaa,
«Maastik»,
õli, lõuend, 1985

Mari Kurismaa,
«Maastik laua ja püramiidiga»,
õli, lõuend, 1986

keelt» jne. Simunast, Vastseliinast, Jõhvist ja Noarrootsist saadud teadete põhjal võis lapsele ussiviga tekkida ka mehe kokkupuutest ussiga naise raseduse ajal. Kõige sagedamini kasutati ussiveast arstimiseks järgmist moodust: kui last pesti, pandi kõis vanni alla ussi moodi keerdu. Kui see ei aidanud, viidi laps sauna ja viheldi. Kõis pandi kerisele keerdu. Siis visati leili ja öeldi: «Uss, korja oma silmad!» Teiseks kardetud loomaks oli hunt. Tema peale ehmumisest võis lapsele tulla nn soetõbi või soetäht. Jäneselt võis laps saada lõhkise või jänese-moka, tema keha võis olla hahku jooni täis. Roti peale kohkumisest või tema puutumise-st tekkis rotikarune hall märk. Ei tohtinud ka kassi või koera jalaga lüüa, sellest tulevat lapsele nn kassi- või koeraviga. Üksikuid hoiatusi esines teistegi loomade osas.

Vead võisid lapsele üle kanduda ka sellest, kui ema raseduse ajal koduloomi halvasti kohtles. Näiteks sea jalaga löömisest või hooletust talitamisest võis laps saada «harjased».

Enamasti tähendasid «harjased» vistrikke, vinne, harvemini arvati, et laps nutab, rõhib kui siga, nühib õlgadega. Loomade talitamisel tuli jälgida teisigi nõudeid. Näiteks ühte looma söötes ei võinud teist ilma jätta, muidu saavat lapsele kõõrdsilmad. Samuti ei tohtinud looma eest toitu ära võtta.

Teatavad käitumisnormid olid seotud koduse majapidamise ja talutöödega. Ühe rühma moodustavad mingi koha või eseme peal istumise keelud, siin ilmneb taas analoogiaprintsipi. Raskejalgne naine ei tohtinud kunagi istuda mingile nõule, kus oli vett, et ta laps ei upuks. Uksepakul istumine oli keelatud, et lapse kohta tühje jutte ei tuleks või ei peaks «siis laps kõige alatunimene olema, kust kõik üle tallavad». Naine ei tohtinud leivaküna peal istuda, sellest võisid nälgised lapsed tulla. Kui rase istub raiepakul, siis tekitavad lapsed hiljem endale kehavigastusi. Istuda ei tohtinud veel jahukoti, viljakoti, külimitu, vaka, luua, kummuli-keeratut anuma peal. Sellest võis lapsele mitmeid hädasid tulla: *ihu kõõmama minna; on visa käitma hakkama; hakkab võlgu võtma; kõigist vihatud saama; on raske pääga jm.*

Teise rühma moodustavad mingist esimest üleastumise keelud. Üks levinum oli üle luua astumise keeld, et laps lohakas ei tuleks või «tüdär pordikuks ei läheks». Keelatud oli üle aiste, looga ja vehmrite astuda, et lastel kõverad jalad ei tuleks. Ei lubatud üle leivalabida varre, piitsa või kõie astuda. Kuid tekkinud vigadest saadi mitmel kombel ka lahti. Näiteks: «Raske naine ei tohi üle kõie astuda, lapsel tuleb kõie viga. On lapsel kõie viga, siis väänab oma keha, ei seisa magadeski rahul. Kõie viga arstitakse nõnda:

pannakse kõie-sebi kerisele, kui ahi on enne soojaks kōetud. Redel pannakse ahju najale ja laps pistetakse redeli pulkade vahelt keerutades läbi. Alt otsast peale hakates ülesse otsa välja, iga pulga vahelt, ühelt poolt teise pistes. On kõigi pulkade vahelt läbi, pannakse laps kõie-sebi peale ja viheldakse seal. Siis saab laps terveks» (Märjamaa).

Kolmanda arvukalt esindatud rühma moodustavad urineerimiskohaga seotud keelud. «Eriti lapse sünni eelpäevil peab naine hoiduma halbade tundidest. Iste- ja seisukohad peavad olema valitud. Isegi kuseda ei tohi enne, kui 3 korda pole sinna kohale sülitatud, samuti ka «asjatoimetuse» korral» (Helme). Keelatud olid järgmised kohad: «mõsilaua ees pesedes ei tohtinud iial kusta, siis laps kusevat alla», samal põhjusel oli keelatud ka räästaalune; kui rase tee peale kuseb, hakatakse last pilkama; «ei tohi asuuniku /risuhunniku/ pääle vett laske, latse saavat täiet» jne.

Teatavad nõudmised kehtisid veevõtmise ja majast väljaviskamise osas. Vett võttes ei tohtinud seda kaevu tagasi kallata, sest tulevat laps ilase suuga, oksendavat või kusevat alla. Rase ei tohtinud vett üle ukse läve välja visata, muidu laps oksendavat, tütar minevat kasuks või on lapsel pissimisega paha lugu. Peale leivategu tuli leivaküna ja teised nõud hoolikalt puhastada, siis ei hakkavat lapse suu ila jooksma. Raskejalgne naine ei tohtinud kangast kududa, muidu laps lobisevat palju. Kui raskejalgsed naised võrku kudusid, siis toonud see hea saagi. Puude kandmise ja ahju kütmisega seotud hoiatused seostati järgneva sünnitusega. Näiteks kui «osse tagaspidi tulesse ajap sis sünnitavat suure vaevaga tagaspidi latsi» (Tarvastu), «kui raske naine ahju puhub siis puhub rammu ära» (Simuna).

Söögi osas soovitati rasedale rohkem lahjat toitu. Eriti oluliseks on peetud söömise kohta. Raskejalgne ei tohtinud süüa kapi ukse vahel, siis sünnib laps nälgasena. Sellest veast lahtisaamiseks tuli laps panna hetkeks kirstu või kappi ja ema pidi ukse taga sööma 3 suutäit. Siis jäävat lapse söögiisu jälle loomulikuks (Pilistvere). Samuti ei tohtinud süüa pajast või katlast, sellest tulevat mustade juustega lapsed. Joogi osas oli hoiatus: «viina ja õlut es tohi juua, siis saab latsest joodik» (Karksi). Soovitavad olid hapu kali ja taar. Paljud keelud olid seotud jooginõuga. Ei tohtinud juua lassist, ämbri servast, kaevupangest või suurest nõust, sest muidu tulevat lapsel punnis, suur või lai suu. Raseda naise rõivastuses on kõige tähtsamaks peetud põlle. «Põll pidi alati ees olema, siis ei hakka lapsele kuri külge» (Torma). Raskejalgne ei tohtinud olla ilma põlleta, sest «muidu saab haige

lapse» (Põltsamaa). Põllega oli seotud teisi-ge keelde: põllesse ei tohtinud käsi pühkida; põllest ei tohtinud süüa, muidu tulevad lapsele täid; «ei tohi marju ja õunu mitte oma põlle sisse võtta, vaid peab põlle eest ära võtma. Siis ei hakka lapsele paised ja muhud külge» (Võnnu). Põlles ei tohtinud veel puid tuua, sellest õlla lapsel sündides soolikas ümber kaela; pühkmeid kanda — lapsele tekivad sügelised; teri kanda — tulevad vistrikud jm. Nagu neist näidetest selgub, omistasid eestlased nagu teisedki läänemere-soome rahvad põllele peale tavapärase (tööprotsessis avalduva) otstarbe veel teise, kaitsva funktsiooni.

Mitmete teadete järgi kandnud naised raseduse ajal meeste särki. Üheks põhjuseks oli, et kui tüdruk sünnib, siis saab ruttu mehele. Kuid on ka teisiti põhjendatud: «Mehe särk selga — jälle kunsti pärast või sünnitusabiks, ei tää. Mehe särk pandi küll vanasti selga, aga mispärast? Naistel jakuga, kondamendiga särgid olid pikad ja kõvad, toored. Alused olid ju jämedast takusest, ta olli pikk, sai märjaks ja olli väga toores vasta ihu. Meestesärgid ollid õhemad ja pehmemad, nemad tehti ju linasest, peenemast riidest. Ja egas uut pantu, vanem pehmeks kulunu. Vaat sellepärast panti mehe särk selga, kõik nõõbid lahti, kuskil ühte kinni ei jäeta» (Märjamaa). Raskejalgne naine ei tohtinud katmata peaga üle ukse õue astuda, muidu lõhkeda maa 7 või 9

sülda tema jalgade all (Tartu, Kolga-Jaani). «Kandjad naised ei tohi palja peaga süüa . . .» (Pilistvere). «Rasse naane ei tohi palla pääga saunagi minna. Naane võtt sõle sanna manu. Ja õbõsõlega jõi, kui olli palla pääga astnu» (Kursi).

Lõpetuseks võib öelda, et esimene menst-ruatsioon kui sugulise küpsuse märk ja üle-minek tütarlastest neiuikka oli eestlaste kombestikuküllalt oluline. Selle kaudu püüti kindlustada neiu tulevikku, järgnevaid kuukordi, meheleminekut, lasteõnne. Käitu-misnormides ilmneb sageli väga vajalik hügieeninõue, mis oli vastavuses omaaegse sotsiaalmajandusliku olukorraga. Mitmed normid väljenduvad analoogiaprintsiibil. Sama esineb ka vanemast usundist pärit arvu-maagiast ja loitsudega seotud uskumusi.

Rasedust on juba traditsiooniliselt peetud naise elus väga tähtsaks. Esmane rasedus oli naisele üleminek uude, ema rolli. Rase-dusaja 40st nädalast peeti eriti ohtlikuks esi-mest poolt. Naist hoiti sel ajal tugevate nega-tiivsete emotsioonide eest. Raskejalgne naine oli omas keskkonnas kehtivate kommete kohaselt teda ümbritsevate inimeste üldise hoole all. Samas tuli tal loomulikult edasi täita argipäevakohustusi. Mitmetes raseda naise käitumisnormides peegelduvad peale lapse ja ema tervise kaitse veel rahva eetilised tõekspidamised: puhtuse, korralikkuse, au-suse, leiva pühaks pidamise jm nõuded.

ANNE LÕUGAS

MARI KURISMAA MAALID

Esineb hüsteeriku tundlikkust, mis väl-jastpoolt paistab täiesti loomunguna, kuid tõelise loomingu taga seisab individuaalne jõud, mis on hoopis midagi muud.

G. Stein

Umbes nelja viimase aasta jooksul on kunsti-näitustel huvi äratanud noore kunstniku Mari Kurismaa pildid. Esimene oli «Hommik» 1983. aastal, millele järgnes 8—10 teost. Noortekunsti praeguses segase- ja häguse-võitu üldpildis, milles ei puudu ka lootus-rikkamad tendentsid maalilises, tundelises suunas, eralduvad Mari Kurismaa pildid jõulisema ja enesekindlama väljenduslaadiga. Nappide vahenditega — ühtlased, väheste toonierinevustega jahedates värvivarjundi-

tes pinnad, geomeetrilistele põhikujunditele taandatud arhitektuurimotiivid, kuskil pildi-ruumist väljaspool asuvad salapärased valgus-allikad — loob kunstnik suurejoonelisi ruumi-nägemusi. Ei olegi määratletav, kas need kujutavad siseruumi või maastikku, viima-sele viitavad vaid mitme töö allkirjad. Kuris-maa pilte vaadates tundub, et nende loojat on vaevanud asjad, mis on tähtsamad kui kunst — kas või sünd, surm, olemus. Teiste sõnadega — esteetiliste väärtuste kõrval on tema jaoks väga tähtsad eksistentsiaalsed probleemid. Võime abstraktseteks üldistus-teks, sümboli loomiseks on tunnustatav, sellejuures on M. Kurismaa otsestest loeta-vatest sümbolitest ja tsitaatidest hoidunud. Olulised elemendid on värv ja valgus, kuid

peamine on ruumimõju, milles on metafüüsilist maali meenutavat teispoolust.

* * *

Mari Kurismaa on erialalt sisearhitekt. ERKI lõpetas ta 1979. aastal. Instituudist saadud, suuresti funktsionaalsele internatsionaalsele stiilile rajanevat ettevalmistust hindab ta kõrgelt. Praktilises töös sisekujundajana otsis ta teed siiski erinevas laadis. Juba instituudi ajal sai alguse koostöö arhitekt Vilen Künnapuga, mis on küllalt tulemusrikkalt tänaseni jätkunud. Tuntud on lillepood Väike-Karja tänavas (valmis 1983. a), mille interjöörid ja õuevärava lahendas Mari Kurismaa. 1984. aastal valmis teine objekt — «Oktoobri» kolhoosi keskusehoone Paide rajoonis. V. Künnapu sõltumatu vaimuga arhitektuursetele kavalistele on M. Kurismaa karged, samas mitmekihiliste ja pingsatena mõjuvad sisekujundused partnerlikud. Noored sisearhitektid, kellega M. Kurismaa vaateid jagab, erinevad vanemate kujundajate põlvkonnast vormivõtete taotlusliku mitmekesisuse ja keerulisuse poolest. Väga oluliseks peetakse konteksti. Pooleliolevatest Mari Kurismaa sisekujundustest võib nimetada Väike-Karja tänavas lillepoe kõrval ehitamisel olevat väikest maja, kuhu tuleb baar. Töös on ka Blumenfeldti eramu Tallinnas.

Loominguline suhtlemine, koostöö kunstipõlvkonna jagu endast vanemate isiksustega on noorele kunstnikule kindlasti suureks toeks, kuid varjab ka ohtu sattuda kunstilises mõttes sõltuvusse. Näiteks V. Künnapu esseed absurdist seostuvad tõesti mingitpidi Mari Kurismaa maaliloominguga. Siin ei saa siiski juttu olla illustratsioonidest, kuna Kurismaa piltides on küllalt iseseisvat võlu — esile tõusevad näiteks «Maastik laua ja püramiidiga», «Monument» (mõlemad 1986. a) jt. Tasapisi on ta muutunud üheks vaimsust kiirgavamaks autoriks meie nooremas kunstis. Imselt on see vaimsus tihedalt seotud eesti 1970. aastate arhitektuuri, just postmodernistliku arhitektuuri vaimsusega ja ammutab sealtkaudu oma jõu.

Küsimusele, kas tahvelmaali poole pöördumine kujutab endast varuväljapääsu, kuna erialal — kujunduses — on looming ja tehnika suhe liialt ebavõrdne ning teostus sageli ebarahuldav, vastab kunstnik eitavalt. Tal on kaks väikest poega ja ta on oma maalidega esinenud just sama kaua, kui ta on ema. See ei ole juhus. Temas on tekkinud

uus suhe eluga, tahe eneseväljenduseks traditsiooniliseimate kunstivahenditega. Kuigi otsese tõukejõuna nimetab kunstnik sellist isiklikku seika, on selge, et loomingut mõjutavad paljud tegurid, alates sotsiaalsest miljööst ja lõpetades kunstiteoreetiliste sõlmküsimumustega. Peale instituudi lõpetamist tegeles Mari palju otsingutega avangardses kunstilaadis. Ta tegi kontseptuaalselt graafikat, joonistusi. Huvitas keel, sõna kui kunstiteose iseseisev komponent. Laadis, milles ta töötas, taandub teose esteetiline väärtus eetiliste ja sotsiaalsete momentide ees. See on looja suhtes karm kunstilaad, mis nõuab idee nimel lõpunimekut. Kõik need kontseptuaalses laadis lahendused on jäänud avalikustamata. Imselt ei leidunud nende jaoks sobivat kohta ja aega, kuid kunstniku enda jaoks on läbikäidud etapp kogemusterikas. Mari Kurismaa ütleb, et tunnetab avangardismi kriisi oma nahal teravalt — mitu tasandit oleks nagu läbitud, professionaalsust oleks juba ammu jätkunud, kuid kunstisituatsiooni staatilisus põhjustab loidust ja segasust. Suur arengutakistus on see, et maailmakunsti tunneme peaaegu ainult rep-
rode kaudu.

Maal ja ruumikujundus on loomingualad, mis Mari Kurismaa puhul eksisteerivad praegu edukalt kõrvuti. Maalis püüab ta oma kunstitõde väljendada kvintessentsina. Kujutavad ju tema maalid keskkonda, millel on tihed sidemed postmodernistliku arhitektuuriga. Postmodernism, mis on oma olemuselt kokkuleplik ja inimsõbralik, võib olla isegi eklektiline, kuid lõtv ei tohiks ta olla. Mari Kurismaa maalid kujutavad keskkonda, millel on väga vähe ühist reaalse keskkonnaga, ka ei kujuta need ideaalset. Pigem on need ruumid mingi vaimse püüdluse võrdkujud. Inimesel ei ole neis praegu kohta, aga ehk ilmub ta sinna ühel päeval.

Mari Kurismaa: «Väline kaos sunnib sisemisele korrastatusele ja selgusele. Aeg muutub ruumiks, lineaarne kronoloogia kaotab oma tähtsuse — kogu ajalugu muutub teadvuses samaaegselt eksisteerivaks häämsatavaks maastikuks. Tähtsus on ainult ruumilistel, mitte ajalistel tähistel. Progressi pole olemas.

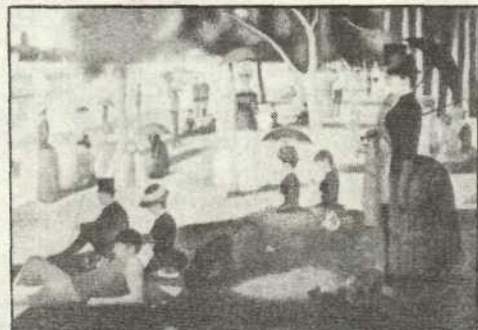
Töötan hetkenägemuste ajal, püüdes neid hiljem korrastatuna võimalikult adekvaatselt materialiseerida. Tunnen end kõige vabamalt just arhitektuurse ruumis. Geomeetria tähendab mulle suurt selgust ja üldistust asjade nägemisel.»

MOODSA KUNSTI AJALOOST

ANTS JUSKE Neoimpressionism

Viimasele impressionistide näitusele 1886. aasta mais oli Pissarro pealekäämisel kutsutud noored maalijad Georges Seurat ja Paul Signac, kelle tööd koos Pissarro ja tema poja Lucieni omadega olid koondatud eraldi väikesesse saali. Just siin tungles kõige rohkem publikut, kelle tähelepanu keskmes oli Seurat' tavatult suur lõuend (205×308 cm) pealkirjaga «Pühapäeva pärastlõuna Grand-Jatte'i saarel» (1). Märkamatuks ei jäänud ka omapärane, impressionistidest erinev maalimisviis väikeste punktitaoliste pintsli-löökidega, mida peagi hakati kutsuma puäntillismiks (prantsuskeelsest sõnast *point* — punkt). Sama aasta septembris avaldas liikumise üks ideologe noor kunstikriitik Félix Fénéon (2) rühmituse «Les Ving» häälekandjas «L'Art Moderne» artikli, kus ta ristas uue nähtuse neoimpressionismiks, mis Pariisis lühendati lihtsalt «neo'ks».

Neoimpressionismi puhul tuleb alustada ja lõpetada liikumise teoreetilise põhjendusega, mis etendas määravat osa kogu selle üsna raskesti mõistetava kunstinähtuse sünnis. Neoimpressionismi põhiliseks teoreetikuks oli Seurat. Liikumise hingeks loeti Signaci, mõistuseks aga Seurat'd, voolu sisulist autorit. Seurat sai eeskujuliku kunsti-hariduse — Kaunite Kunstide Koolis oli ta Ingres'i enda õpilase H. Lemaini õpilane. Nii Seurat kui ka Signac jälgisid huviga impressionistide arengut, olles oma varases loomingus tugevalt mõjustatud Monet' sädelevast pintslikäsitlusest. Seurat' analüütiline mõistus aga ei rahuldunud laadiga, milles töötas Monet, kelle kohta öeldi, et ta maalib,

1) G. Seurat. Pühapäeva pärastlõuna Grand-Jatte'i saarel, 1883—86

2) P. Signac. Félix Fénéoni portree, 1890.

nagu lind laulab. Impressionistid olid oma paletilt koristanud tumedad värvid. Maalides vabas looduses asetasi nad puhtaid värve üksteise kõrvale skitseerivate pintsli-löökidega. Seurat' jaoks oli kõiges selles palju juhuslikku, millele ta püüdis hakata andma kindlamat süsteemi ning sellega ületada impressionistide stiihiline empirism. Tormiliselt arenevad teadused olid 1880. aastateks toonud moodi positivistliku esteetika. Oma romaanis «Looming» ütleb Zola ühe ajakirjaniku-kriitiku suu läbi: «Praegu on ainult üks allikas, millest peavad ammutama kõik — nii romanistid kui poeedid, see ainus allikas on teadus.»

Seurat asubki impressioniste revideerima moodsa teaduse saavutuste abil. Teadlastest, kelle uurimused teda eriti mõjustasid, nimetab Seurat kõigepealt E. Chevreuli 1839. aastal ilmunud raamatut «Värvide ühe-aegse kontrasti seadusest». Nimetatud uurimus oli mõeldud puhtpraktiliseks otstarbeks — abiks dekoratiivsete vaipade värvikompositsiooni loomisele. Pole juhuslik, et vaibakudumise tehnika ei pakkunud suurt huvi mitte ainult neoimpressionistidele (Fénéon võrdles «Grand-Jatte'i» hoolikalt kootud vaibaga), vaid ka näiteks Cézanne'ile. Vaibakudumisel on puht-tehniliselt võimatu sujuvalt modelleerida hele-tumedusega. Mulje loob siin erivärviliste niitude värvikooslus. Olulist mõju avaldasid Seurat'le ka Ch. Blanci teoreetilised tööd, eriti täiendvärvide harmoonia seadustest, ning muidugi ka Delacroix' pärand, mis maalipraktikas oli ennetanud mitmeid hilisemaid avastusi. Otsustava tähtsusega neoimpressionismi kujunemisele oli aga 1881. aastal prantsuse keel-

de tõlgitud ameerika professori O. N. Roodi värviteooria. Rood, lähtudes inglise füüsiku Maxwelli katsetest pöörlevate ketastega, demonstreeris oma rohkem kunstnikele kui füüsikutele adresseeritud uurimuses, kuidas spektrivärvidega pöörleval kettal värvid segunevad. Sellega näitas ta, milline vahe on värvide optilisel ja materiaalsel segamisel. Roodi katsetest inspireerituna ehitasidki Seurat ja tema järel Signac oma maalide värvimulje värvide optilisele segule. Impressionistid olid küll loobunud tuhmidest maavärvidest, jättes alles ainult puhtad spektrivärvid, kuid erinevate toonide saamiseks segasid nad neid paletil. Neoimpressionistid loobusid otsustavalt igasugusest värvipigmentide segamisest ning asetasid valgele krundile väikeste punktitaoliste pintsililöökidega üksteise kõrvale puhtaid värve. Mingit värvitooni, näiteks halli, said impressionistid kahe peaaegu täiendvärvi — roheline ja violetse segamisel paletil. Neoimpressionistid soovustasid asetada roheline ja violetse värvi segamata kujul väikeste täppidena teineteise kõrvale. Värvide segunemine tekkis siin optilisel teel, st teatud kaugusel segunesid värvitäpid vaataja silmas, andes halli värvi. Saadud halli toon on mahedam kui vastavate värvipigmentide segu, kuna igasugune värvide materiaalne segamine ei põhjusta mitte ainult värvide tumenemist, vaid ka värvisära kadumist. Just värvide optilise segamise nägid neoimpressionistid oma peamiselt erinevust impressionistidest.

Olgu lisatud, et neoimpressionistid ise eelistasid oma meetodit nimetada divisionismiks (*diviser* — prantsuse keeles jagama). Signac, defineerides oma traktaadis «Eugène Delaroix'ist neoimpressionismini» (pärast

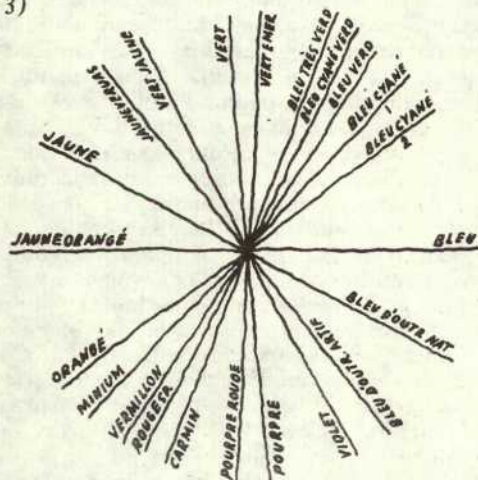

4) G. Seurat. Tsirkus, 1891

Seurat' varajast surma 1891. aastal kirjutas Signac mitmed voolu kogemust üldistavad artiklid) neoimpressionismi põhimeetodit, rõhutab, et «neoimpressionist ei puantilleeri, vaid jagab». Divisionism tähendab värvide valgusjõu, küllastatuse ja harmoonia kindlustamist järgmiste vahenditega: 1) eranditult puhaste värvide optiline segu (kõik värvid ja nende toonid); 2) värvide jagamine elementideks (lokaalvärv, valgustatud osa värv, nende vastastikune mõju jms); 3) nende elementide tasakaal ja proportsioonid (kontrasti, gradatsiooni ja irradatsiooni seaduse järgi); 4) pintsililöögi valik vastavalt pildi suurusele. Nendest neljast punktist on kahtlematult olulisemad esimene ja viimane. Divisionism on seega puhaste spektrivärvide materiaalne eraldamine ning nende ühendamine optilise seguna vaataja silmas, puantillism aga maali-tehnika, mille järgi puhtaid värve kantakse punktikujuliste pintsililöökidega maali tasapinnale.

Neoimpressionistidel on suuri teeneid ka impressionistide puht vaatluskogemusel avastatud valguse ja varju käsitluse süstematiseerimisel. Impressionistid teatavasti avastasid, et vari pole lihtsalt tumedam lokaalvärv toon, veel vähem lihtsalt must. Vari sisaldab reflekse, mida impressionistid uurisid empiiriliste vahenditega, st peamiselt hoolikalt natuuri vaadeldes. «Kui impressionistid ka neid seadusi teadsid, kasutasid nad neid ebajärjekindlalt,» kritiseerib Signac. «Nende lõuenditel on ühte kontrasti jälgitud, teine on jäänud märkamata, üks värvireaktsioon on õige, teine küsitav.» Signaci arva-

3)

tes impressionistid lihtsalt ei teadnud elementaarset seaduspärasust: vari on valgusallika värvi suhtes alati kergelt täiendvärvi tooni. Ühes oma kirjas analüüsib Signac päikesevalguse ja varju vahetõrka, tuues väikese tabeli:

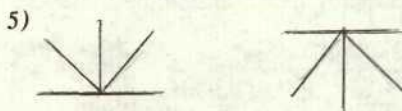
	valguse värv	varju värv
Hommik:	kollane	lilla
Keskpäev:	kollakas-valge oranžikas-kollane	hallikas-sinine
Kl 5:	oranž	sinine
Loojang:	punane	roheline

Seurat koostas endale spetsiaalse värviringi, mille järgi ehitas üles ka värvide paigutuse oma paletil (3). Ringile asetati järjekorras kõik spektrivärvid koos üleminekutoonidega. Nii võis ta kergelt leida igale värvile ja toonile nende täiendvärvid. Ainus värv, millega ta ringis leiduvaid puhtaid värve segas, oli valge.

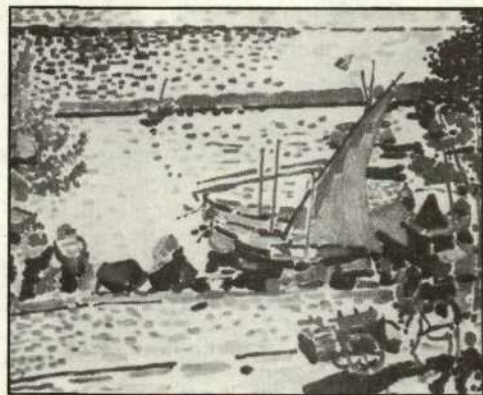
Olulise uuenduse tegid neoimpressionistid ka raamidega. Juba impressionistid olid hüljanud traditsioonilise kuldraami. Kasutama hakati tagasihoidlikumat, vähem profileeritud valgeks värvitud raami. Kuldne raam heitis maalile tarbetuid oranžikaid varje, mis segasid puhtaid toone. Valge raam oli selles suhtes neutraalne. Ühtlasi tähendas see loobumist renessansist pärinevast raamikäsitusest, mille eesmärgiks oli tuua pildi raam vaataja ruumi, kus ta mõjaks täpselt samuti nagu aknaraam, läbi mille avaneb vaade loodusse.

Seurat ja neoimpressionistid arendasid oma maaliteooriat pidevalt edasi eesmärgiga pühkida üldse minema kunsti ja teaduse vahelised piirid. See, mida impressionistid ja algul paljuski ka neoimpressionistid olid saavutanud intuiitiivselt, suruti järjest rangematesse raamidesse. Impressionistid olid püüdnud lõuendile looduse muutuvaid hetki. Maal pidi valmima kiiresti, mulje jäädvastatati vabas looduses ühe seansi jooksul. Neoimpressionistid soovisid püüdnud loodusest saadud muljeid sünteesida, leida kindlaid valguse ja värvi seaduspärasusi. Fénéoni sõnade järgi «oli objektiivne reaalsus neile lihtsalt teema, et luua kõrgemad ja suursugusamad reaalsused, millega sulavad ühte loojate individuaalsused». 1886. aastal pärast impressionistide näitust kohtusid kunstnikud Charles Henryga, kes eelmisel aastal oli välja andnud raamatu «Sissejuhatus teaduslikku esteetikasse». Nimetatud töös arendas Henry oma «ekspressioonide geomeetriselise kujutamise» teooriat. Vastavalt sellele analüüsiti ja joonte liikumise seoseid emotsioonidega: vasakult paremale, alt üles ja sügavusest esi-

plaanile suunatud jooned tekitavad positiivseid, stimuleerivaid emotsioone, vastupidise suunaga jooned — paremalt vasakule, ülalt alla ja sügavusse — mõjuvad depressiivselt. Analoogilisi uurimusi tegi ta ka värvi mõju kohta. Seurat, innustatuna Henry teaduslikust esteetikast, katsetas mitmeid värvi ja joone seaduspärasusi oma maalide ülesehituses («Paraad», «Kankaan», «Tsirkus» (4) jt) ning formuleeris Henry eeskujul mõned «igavese harmoonia seadused». «Harmoonia», kirjutab Seurat, «on vastandlike ja sarnaste elementide — tooni, värvi ja joone — analoogia». Toonis on sellisteks vastanditeks heledus ja tumedus, värvis täiendvärvid, joones täisnurga all asetsevad jooned. Nagu tema suurt eeskujugi huvitas ka Seurat'd formaalsete elementide emotsionaalne mõju. Nii on rõõmsad toonid kõik heledad ja rõõmsad värvid kõik soojad värvid. Rõõmsad jooned on need, mis tõusevad horisondilt, nukrad need, mis langevad horisondist alla poole (5).

Kahtlematult oli Ch. Henry ja neoimpressionistide «teaduslik esteetika» koos «objektiivsete harmoonia seadustega» utoopiline, sest praktikas hakkas absoluutsete ilu seaduspärasuste otsimine lõpuks töötama sellesama ilu ja harmoonia enda vastu. Nii kurtis Pissarro, kes oma uute sõprade mõjul katsetas innukalt divisionismiga, Fénéonile, et tal on raskusi maalitehnikaga, «mis seob mind ega luba mul töötada vahetute aistingutega». Ohtu, et puäntillistlik tehnika muudab maali kuivaks ja tuimaks, tajus ka Signac: «Õnnetuseks näib mulle, et me üsna varsti langeme monotoonsusse, kui me ei suuda värskendada

6) A. Derain. Collioure, 1905

oma muljeid loodusest.» Juba esimesel näitusel hämmastas vaatajad erinevate autorite sarnasus — mitmed vaatajad arvasidki, et tegemist on ühe autori töödega. Impressionismi kogemuste sünteesimine hävitas kokkuvõttes nii elava natuurikäsitluse kui ka subjektiivse muljelisuse.

Samas muutus maal loodusest eemaldudes üha dekoratiivsemaks — tendents, mis, nagu järgnevas peatükis näeme, on ühine kogu postimpressionismile. Neopressionismil oli suur mõju belgia rühmituse «Les Vingt» liikmetele, kes kutsusid Seurat'd ja tema kaaslasi nitmeid kordi oma näitustele. Kaitses ründava kriitika eest astus välja É. Verhaeren. Liikumise apogee mõõdus 1890. aastate algul. 1891. aastal suri Seurat, ja kuigi Signac töötas aktiivselt kõrge vanusenä, jäi neopressionismi kui liikumise kõrgperioodiks 1880. aastate teine pool.

Neopressionismi tähtsus moodsa kunsti arengule seisneb eelkõige värviteoorias ja puäntillistlikus maalitehnikas. Eriti arendati viimast: esialgsed väikesed värvipunktid muutusid suuremaks, eraldusid üksteisest,

kuni omandasid iseseisva pildiüksuse tähenduse (6). Juba Signac oli tajunud reaalse loodusemotiivi muutumist üleauruseks ja segavaks: «Väiksemgi rütm, pisemgi mõõt näib mulle hulga tähtsam kui nähtav reaalsus.» Loodus oli neopressionistidele nagu sõnaraamat, kust võeti üksikuid motive juba eelnevalt kavandatud maali värvi ülesehituse komponeerimiseks. Siit oli vaja astuda vaid paar sammu, et vabaneda üldse objekti kirjeldamisest. Just seepärast pakkus neopressionism suurt huvi fooridele. Signac lõpetas 1899. aastal oma traktaadi «Eugène Delacroix'ist neopressionismini» sõnadega: «Tulgu see võidukas kolorist — palett on tema jaoks juba valmis!» Ja see kolorist ei lasknud end kaua oodata. 1904. aastal vaimustub noor Matisse Signaci lõuenditest, sõidab tema juurde õppima ning nakatab ka oma kaaslasi — van Dongenit ja Deraini. Foorid astusid neopressionismist tubli sammu edasi ning pole juhuslik, et R. Delaunay jõudis abstraktsionismi, lähtudes just Seurat' värviteooriatest. Neopressionism avastas moodsale kunstile lihtsa värvilaigu iseseisva tähenduse.

DIXI

BORISS ŠTEIN

Kas teile meeldiks veeta üks päev loomaaias? Ei, mitte lipsata tunnikeseks taltsast hundi vahtima, vaid nimelt veeta seal puhkepäev — koos pere ja sõpradega, ja ilmtingimata peaksid teie seltskonnas olema lapsed, mida rohkem, seda parem. Ja keset loomaaeda oleks suurte ümmarguste tehisbasseinide ääres lasterand, ühel aasal jalutaksid ringi antiloobid, kroonkured ja marabu, teisel kaamelid ning kolmandal piisonid. Elevantid asuksid suurel poolsaarel, mis on teist eraldatud — ei, mitte võrega, vaid lihtsalt kraaviga ja mitte väga laiaga — nii kaks londi pikkust. Pisike kaunitar koolibri elaks eksotiliste taimede keskel, lendaks oksalt oksale ja maiustaks kunstnektariga. Lapsed sõidaksid peale kõige muu poniga — kes vankris, kes ratsa —, soovijad võiksid lasta end pildistada elusa lõvipoja kaisus, ja sel ajal kui teie kosutate end tassi kohviga ühes paljudest kohvikutest, oleksid lapsed koos käabuskitsede ja teiste vagurate loomakestega karjas spetsiaalses koplis, kust neid on üpris raske pärast välja saada.

Päevast ei aitakski, õhtu kuluks ka veel ära. Oletame, et sõite siinsamas lõunat, ei, mitte kohvikus, vaid ekspressrestoranis — mis sinna koju otsida! Siin on nii lahe olla!

Ja missugune õhk! Mets värskendab teie linnavingust kurnatud kopsse, silm puhkab väikestel, kuid rikkalikel dendraariumidel, ühes neist elavad lend... ei, nüüd te küll ära ei arva — lendkoerad. Lendavad täiesti süütult teie pea kohal, ei haugu ei hammusta.

Ja siis algavad etteasted. Elevantid esinevad sealsamas oma poolsaarel. Õnneks on see ümmargune nagu tsirkuseareen. Nad seavad end ritta, kummardavad, istuvad, heidavad pikali ja veavad seljas dresseerijat... Kõige arukam elevant aga — näe, siinsamas teie kõrval ta ongi — on valmis sõidutama lapsi, jalutama, lapsed seljas, loomaia teid pidi — miks ka mitte, suur loom, ega see raske pole, talle koguni meeldib. Karud esinevad jälle oma platsil. Ei, see pole tsirkus, karud ei sõida siin mootorrattaga ega kõnni mööda traati. Nad ainult tantsivad ja lasevad oma lõbuks kukerpalli. Kas nüüd on kõik? Ei, ei ole. On veel kõige harilikum estraadikava. Täna esinevad humorist, kitarrist ja kaks poeeti. Noh, nüüd on vist tõesti kõik. Kas teile meeldiks veeta oma vaba päev sellises loomaaias?

Küsimus on mõistagi retooriline. Ja vastata võib sellele üksnes küsimusega: kus niisugune loomaaed siis on?

Meil sellist loomaaeda pole. Meil on loomaadadega üldse kehvasti. Neid on vähe. Kõigest 32 nii suure maa peale. Ja nad ei

ole mitte selle roosilise pildi poolegi, mis ma just äsja maalisin. See pilt aga pole sugugi nii idealistlik. Ma ei mõelnud tegelikult midagi välja. Kõike seda nägin ma kolmes Saksa DV linnas — Berliinis, Rostockis ja Magdeburgis. Muuseum, väikeses Saksa DVs on 115 (!) loomaaeda.

1907. aastal sai Karl Hagenbeck patendi loomade eksponeerimiseks lahtistes välis-aedades ning ta panigi kiskjad ja ahvid elama värskesse õhu kätte. Nii pandi Hamburgis alus tänapäeva loomaaiale.

Loomaaedade osa meie elus ja kultuuris, meie kõlbelises suundumuses on raske üle hinnata. «Mida vähem inimesed suhtlevad loomariigiga,» ütles suur looduserüütel Bernhard Grzimek, «seda enam neid loomade poole kisub ja seda vastupandamatumaks saab soov neid näha.»

Arenev tsivilisatsioon lahutab inimese loodusest, sulle tema hinges mingid klapid ja rikub sellesamaga kõlbelist tasakaalu. Inimene tajub neid kaotusi ja teda tõmbab elusa looduse poole igas selle variandis, sealhulgas ka puuridesse ja aedadesse suletud loomariigi poole. Suhtlemine loomadega maandab pinget, rahustab närve, välistab julmuse ja sadismi.

Arenev tsivilisatsioon tõrjub loomi välja nende leviku aladelt: Aafrikas elevantide ja ninasarvikuid, Siberis tiigreid jne. Tiiger, ilus amuuri tiiger, oleks peaaegu välja surnud. 1936. aastal oli neid alles kõigest kakskümmend! Looma päästsid kaitsealad ja loomaaiad. Praegu on maailmas triibulist siberi iludust ligi 1200. Kolm neljandikku neist elab loomaaias. Loomaaiad päästsid ka piisonid ja mõned linnuliigid.

Jumal tänatud, inimene on siiski aru saanud, et mis tahes liigi kadumine maa pealt võib ökoloogiliste seoste ahelat sedavõrd rikkuda, et see kõige arusaamatumal kombel kajastub temas endas — kas siis otseselt või kaudselt. Tema tervises, looduses, kliimas, viljasaagis jm. Tuletage meelde, kuidas Hiinas otsustati kärbsed ja varblased ära hävitada ning mis sellest välja tuli...

See arusaam viis loomaaiandust tüki maad edasi, ja kui kurb see ka poleks, peab ütlema, et meie oleme siin kõvasti maha jäänud, loomaaiad on unustatud ja laokil, neid ei peeta riiklikult tähtsaks.

Ühiskonna suhtumise üle ühte või teise asja võib otsustada lehekirjutuste tooni järgi. Suur hulk loomaaiadest kujutavad endast lõputut ahelat võltsreibastest aruannetest, mida illustavad infantiilne vaimustus ja lame nali: «Nagu kõik lapsed nii armastab ka väike madu mängida» või «Elevandipojad on uues korteris kodunenud ja tunnevad ennast suurepäraselt...»

Ent on ka teistsuguseid kirjutisi — need on trükitud ja paljundatud appihüüded. Loomaaiad kiduvad, loomad hukuvad, töötajaid ei jätku, sest palk on vilets. Toogem siin mõnede artiklite pealkirjad: «Kurva papagoi laul», «Permi loomaia õnnetu olukord», «Elasid kord kolm kaelkirjakut» (Rostovi loomaaias suri kolm kaelkirjakut), «Loomaaed vajab abi», «Loomaiaale on abi vaja» (Bakuu ja Lipetski loomaaiast), «Banaan elevantide arvel» (vargustest Riias).

Vilets materiaali-tehniline baas, vilets majanduskorraldus. Töötajaid pahatihti juhuslikud inimesed, kellel on vaja mõneks ajaks kuhugi maanduda. Ja kes peavad direktori ametit? Zooloogid? Loomaarstid? Zootehnikud? Mitte sinnapoolegi. Sageli on need lihtsalt inimesed, kellele on ette nähtud ükskõik milline, aga tingimata juhtiv koht. On erusõjaväelasi, on endisi kultuuritöötajaid ja miskipärast ka finantsiste, on isegi üks puhkpilliorkestri dirigent. See näitab, et loomaaeda peetakse vaid tähtsusetuks asjaks, koormaks kultuuriministeeriumi kaelas. Kas me tohime tõesti ajal, mil ühiskonnas pääseb võidule terve mõtte, leppida loomaaianduse kiratsemisega ja mitte püüda olukorda parandada?

On kujunenud nii, et meie vabariigi korraldatakse tähtsaid majanduseksperimente. Meilt sai alguse agrotööstuskoondis. Meil rakendatakse katseliselt uusi töötasustamistingimusi. Ja on ka mõtte teha Tallinna meie maa esimene ajakohane, n-ö maailmaklassi loomaaed. Midagi selletaolist, mida ma alguses kirjeldasin. Ainult et veel parem. Nii sugune, kus on ära kasutatud kõik need kogemused, mis juba olemas on.

Selle mõtte kardjaks on Tallinna loomaia direktor Mati Kaal. Sügavate erialaste teadmiste ja ammendamatu energiaga inimene. Ja ühtlasi inimene, kel selle mõtte teostamiseks on kasutada kaks väga tähtsat lähteallikat: suur territoorium (üle 80 hektari) ja üksikasjaline projekt. Selle projekti järgi saab loomaaiast tõeline park elegantsete ja teravmeelsete ehitistega, kus loomadel on ruumi ja inimestel lõbus. Sellest saab Öismäe, Tallinna ja kogu vabariigi pärl, mis on tuntud meie maal ja raja taga. Projekti eelarve on nelikümmend miljonit rubla. Ei ole just väike raha ja teisejärgulise asja peale ei anna seda keegi. Peamise tarvis antakse küll. Nii raha kui fonde ja ehitajaid. Kogu küsimus on selles, mis tähtsusega asjade hulka loomaaed arvata, kas teisejärguliste või peamiste hulka.

Seni on linn käesolevaks viisaastakuks kinnitanud ühe projekti punkti — elevantide ja jõehobuste maja ehitamise, mille maksumus on 900 000 rubla. Sedagi pole aga õnnestunud ära kasutada: kahe aastaga

pole linna täitevkomitee kapitaalehituse valitsus suutnud leida töövõtjat. Täitevkomitee esimees Harri Lumi ütles «Aja Pulsile» antud intervjuus, et kergem oleks muretseda kolm aafrika elevanti, kui neile maja ehitada. Ent nimelt Tallinnas ju ehitati kolme olümpiaaegse aastaga kümme-kond maja, uus postkontor, kaks hotelli, laiendati Narva maanteed ja Pirita teed, ehitati välja olümpiaküla ja rannakompleks. Selleks kasutati kõikvõimalikke ressursse, sealhulgas ka kolhooside ehitusorganisatsioone, paljudel töödel pööruti abi saamiseks koguni elanike poole. Muide, ka toosama Berliini loomaaed valmis rahvaehituse korras: selles löid kaasa kõik — kes raha, kes kätega, kes

nii ühe kui teisega. Rääkimata juba alalisest zooloteriist.

Seni aga on Tallinna loomaaed üks laokil territoorium, mis on kohandatud loomakollektsiooni ajutiseks hoidmiseks vanades, võimalust mööda uueks otstarbeks ümberseatud laohoonetes. Ja siiski käib loomaaias palju rahvast! Inimesed tulevad mööda pikka igavat teed, astuvad igavate ühetaoliste aedikute juurde, vaatavad kitsukestes puurides tammuvad loomi ega teagi, et sealsamas nende pea kohal hõljub nädisloomaaia idee, mille tulevik on tume: leiab ta oma suurejoonelisusele väärilise teostuse või saab ühiskonna ükskõiksus talle saatuselikuks.

KEELEST KEELDE

Toimetus vabandab. Ajakirja eripära ilmselt ei võimalda asutada eraldi rubriiki kitsamalt militaarsete küsimuste lahendamiseks. Muidu oleks alljärgnev kirjatöö sobinud ka sinna.

TÖNN SARV Tõlkevall

Laias laastus võiks vist igas rahvuskultuuris eristada kaht küllaltki tinglikku, kuid samas siiski selgesti nähtavat osa: oma ja võõrast. Esimene on kultuuri originaallooming, vaid temast endast lähtunud ja vaid temasse endasse puutuv; teine on sellesse kultuuri tõlgitud, introductseeritud, sisse toodud ja seal nii või teisiti omaks võetud-saanud osa.

See «oma» sisaldab peale emakeelse originaalkirjanduse muidugi ka kõiki teisi kunste. Sinna kuuluvad ka rahvusteadused (etnograafia, folkloristika, emakeeleteadus jt), samuti oma maa ja rahva ajalugu, geograafia, geoloogia, bioloogilised distsipliinid jne. See osa rahvuskultuurist on kahtlemata antud kultuuri tuumik, temale päriselt ja võõrandamatult omane, tema ammendamatu teie läte.

«Oma» kultuuri võõrandamatusest tuleneb paratamatult see, et ükski teine kultuur ega rahvas ei saa juba põhimõtteliselt sellega tegelda, seda luua. Parim, mida «võõras» kultuur teha saab, on antud rahvuskultuurist mingi osa «tõlkimine». Kuid mõneti paradoksaalsel kombel rikastab see just toda kultuuri, kuhu see osa rahvuskultuurist tõlgiti, ning mõjustab üsna vähe, kui üldse, seda, kust tõlgiti. Meil valminud eestikeelne Shakespeare'i-uurimus näiteks, olgu ta kui

originaalne tahes, ei rikastaks kuigivõrd inglise kultuuri, täpselt samuti, nagu ei rikastaks Cambridge'is valminud Tuglase-uurimus meie kultuuri. Vähemalt mitte seni, kui vastavad uurimused poleks t a g a s i tõlgitud ja publitseeritud taas uurimisobjekti oma kultuuris-keeles. Eestikeelne «Faust» on eelkõige osa eesti kultuurist, Wagneri-lavastus «Estonias» eelkõige sündmus eesti muusikaelus — jne.

Ning siit saab juba siirduda rahvuskultuuri teise, «võõra» osa juurde. Antud kultuurile «võõraks», muidugi tinglikult, nimetame seda, mis ei ole seotud antud kultuuri «oma», võõrandamatu osaga. Siia kuuluvad muidugi kõik oma keelde tehtud tõlked selle sõna kitsas tähenduses, aga me võime kasutada seda terminit ka märksa laiemalt, kõneldes tõlkimisest iga kord, kui tegemist on operatsiooniga, mille käigus ühe kultuuri märgisüsteemist kantakse mingi tekst üle teise kultuuri omasse.

Ning sel tõlkimisel (selle sõna laiemas tähenduses) on antud kultuuri jaoks äärmiselt oluline ülesanne. Seda võiks võrrelda piiri- või tollivalvuri ülesandega riigipiiril. Tõlkija nimelt otsustab, mida ja kui palju üldse saab antud rahvuskultuuri teistest kultuuridest lisanduda. Tema otsustab, mis antud hetkel on rahvuskultuuri jaoks kõige olulisem, kõige vajalikum, milliseid osiseid teistest kultuuridest on antud hetkel kõige pakilisemalt vaja assimileerida, omaks teha.

Mõnes mõttes võiks tõlkijat võrrelda isegi sõduriga kultuuridevahelisel rindel, omalaadisel «tõlkevallil», kus käib lakkamatu sõda — kultuursuse nimel. Sest igale rahvuskultuurile on äärmiselt oluline ka see, et tema

jaoks tähtsad naaber kultuurid teda samuti kultuurseks peaksid. Kuid kultuurseks peetakse üksnes neid kultuure, milles sisalduvad äratuntavalt tõlgitavad osised.

Ülimalt õpetlik on selles suhtes jälgida Eesti ärkamisaega, meie rahvuskultuuri loomise ajajärku.

Me võime küll uhked olla oma mitme tuhande aastasele traditsioonilisele kultuurile, millele lähimatel naaberrahvastel on vähe kõrvale panna. Kuid just ärkamisajal saadi valulise selgusega aru, et see kõik ei maksa naaber kultuuride meelest mitte midagi. Nende jaoks olime me ikka barbarid, ilma kirjanduseta, ilma kultiveeritud kirjakeele tagi, rääkimata muudest tolle aja jaoks obligatoorsest kultuuritunnustest. Äärmiselt täpselt väljendati seda sõnadega: andke rahvale eepos ja ajalugu, ja ta on päästetud. Regilaul, rahvarõivad, traditsiooniline talupojakultuur oma väljakujunenud eetika ja filosoofiaga, tavaõiguse ja kombestikuga polnud vastavusse asetatav ühegi mõjuka naaber kultuuri omaga. Üksnes väga suured ja mõjukad kultuurid, nagu hiina oma näiteks, võivad endale lubada, et võõrad neid barbariteks peavad, samal ajal ise noid endid metslasteks pidades. Meie endile seda lubada ei saanud. Selline oli ajaloo paratamatu käik.

Ja nõnda loodigi, praktiliselt vaid mõne aastakümnega, rahvuskultuuri juurde obligatoorselt kuuluv «võõras» osa: emakeelne teadus, kõrgharidus, kirjandus, poliitika jne. Paratamatu tulemusena kaasnes sellega päris «oma» mõnetine halvustamine ja varjujätmine.

Et esimesena püüti tõlkevall püstitada kõige lähema, balti-saksa kultuuri suhtes, oli endastmõistetav. Ja et tol hetkel oli baltisaksa kultuuris aktuaalseks saanud lauluseitse, liedertafelite tegevus, oli ka endastmõistetav, et esimeseks rahvuslikuks suurürituseks kujunes just eesti laulupidu.

«Enam euroopalist kultuuri! Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!» — see «Noor-Eesti» juhtmõte väljendas taas vägagi täpselt põhiprobleemi tolle hetke kultuuri-orientatsioonis. Vähe on sellest, kui vaid nimetada seda, mis meil on, rahvuskultuuriks, endid eestlasteks. Vähe on sellest, kui luua vaid kitsalt «oma» kultuuri. Vaja on viia end täielikult vastavusse euroopalike standarditega, ehitada tõlkevall välja täies ulatuses. Alles siis, kui me saame oma emakeeles opereerida ka saksa, prantsuse, inglise ja itaalia kultuuri olulisemate väärtustega, üld-euroopalike väärtustega, alles siis võime end pidada kultuurirahvaks Euroopa silmis.

Väärrib tähelepanu, et XIX sajandi toimus nn rahvuslik ärkamine tegelikult kõigil Euroopa rahvastel — ka sakslastel, prants-

lastel, inglastel, itaallastel. Kõikjal püüti jõuda rahvusliku omapära defineerimiseni, tõmmata piire üld-euroopalike, dominantsete kultuuride ja omaenda, unikaalse vahele; seada valvesse tõlkijate kordoneid, tõkestada võõraste kultuuri-ilmingute kontrollimatut levikut. Eriti huvitav on seda jälgida valdkondades, kus tõlkimine selle sõna kitsas tähenduses üldse ei oleks rakendatav — näiteks muusikas.

Griegi ja Nordraaki pidulik töötus võideldi norra muusika eest sai samasuguseks legendiks nagu «Viru vanne», mis mõnikümmend aastat varem olevat kõlanud Rakvere linnamäel. Mitte Paškevitši ega Bortnjanski ooperitest ei alanud vene rahvuslik muusika, vaid Glinka omast ligi pool sajandit hiljem. Oma keele, oma märgisüsteemi loomine oli eelduseks rahvuskultuuri tekkele. Ning samal ajal, kui kõik rahvuslikud koolkonnad olid oma võitlused itaaliale mõjude vastu oma muusikakultuuris lõpuni võidelnud, süüdistasid itaalia kriitikud ise näiteks Puccinit ... itaalia muusika reetmises!

XX sajandi esimestel aastakümnetel loodi meil praktiliselt kogu emakeelne teadustermiнологia — taas obligatoorne kultuuriilming või -tunnus euroopalikus mõttes. Praegu võidakse küsida: milleks üldse teha teadust, eriti reaalteadust, emakeeles, kui valdav enamik maailmateadust publitseeritakse ju inglise keeles. Nõnda see on, kuid selle juures ei saa unustada, et taolise seisundini on maailmateadus jõudnud alles XX sajandi teisel poolel. Kahtlemata on see olukord toonud kaasa paljude rahvuslike koolkondade nivelleerumise ja allakäigu, eriti nendes maades, kus anglo-ameerika kultuuri mõju on suurem. Meil avaldab praegu samasugust mõju korduvalt kritiseeritud nõue esitada väitekirjad vene keeles. Mõnes mõttes on see kõik tulnud kahjuks maailmateaduse seisundile tervikuna. Kuid täiesti ilma rahvuskeelsete teadusteta poleks saanud ükski Euroopa rahvas ennast praeguses maailmateaduses maksma panna.

Pruugib vaid heita pilk nende rahvuskultuuride poole, kus pole ialgi ehitatud seda «võõrast» osa, kus puudub rahvuskeelne «teadus» juba selle kandvamas, reaalteaduslikus osas, rääkimata adekvaatsest tõlkekogumist humanitaarias. Kus on udmurdi füüsikud? Kus komi astronoomid? Millal ilmus marikeelne Homeros? Millal olid Mordva filharmonia sümfooniaorkestri kavas Beethoveni sümfooniad?

Nendel kultuuridel pole kunagi olnud «ärkamisaega», nad pole endid kunagi üritanud kaitsta tõlkevalliga, nad ei ole oma kultuuri jaoks vahendanud vähegi olulise-

maid aspekte mõjukatest naaberkultuuridest. Meie ärkamisaeg algas tõlkevalli püstitamisega baltisaksa kultuuri kui kõige lähema ja mõjukama suhtes. Nendel rahvastel oleks see pidanud algama sellesamaga vene kultuuri suhtes. Kas poleks võinud näiteks «Sõja ja rahu» tõlge ersa keelde saada Mordvas sama oluliseks piirikiviks nagu sai selleks Gnediitši «Iliase»-tõlge vene kultuuris või Thor Helle piiblitõlge eesti omas? Kõigil nimetatud rahvastel on olemas «oma», rahvusteadused, rahvuskultuuri tuumik, oma-keelne originaalkirjandus, rahvaluule jne. Kuid ilma seda tuuma kaitsva ja ümbritseva «membraanita», ilma hoolikalt ehitatud «võõra» osata on rahvuskultuur paratamatult määratud assimileeruma ümbritsevate kultuuridega.

Me võime sedasama näha ka oma tänapäevakultuuris. Niipea kui mõni teadusharu jääb unarusse, niipea kui kuskil tõlkerindel jääb kaitsetegevus soiku, nii kohe algab terminoloogiline segadus, tungivad sisse vöö-

raсте kultuuride tõlkimatud elemendid, maad võtab anarhia, langus, allakäik. Meenutatagu kas või «Sirbis ja Vasaras» mõni aeg tagasi sedastatud segadust sõjandusterminoloogias.

Tõlkijate armee peab pidevalt kursis olema kõige värskemate uudistega kultuuride vaheliselt rindelt. Niipea kui kuskil ilmneb huvi mõne uue suuna või ilmingu vastu, otsekohe ollakse kohustatud seda vahendama nii hästi ja nii täielikult, kui olud ja võimalused vähegi lubavad — olgu see siis budism või tuumafüüsika, seksuologia või Palestina, punk või video. Ei ole võimalik jätta ühtki rindelõiku ses suhtes tähelepanuta. Osalemine maailmakultuuris tähendab meie jaoks kõigi euroopaliku kultuuri olulisemate ilmingute kiiret ja operatiivset tõlkimist meie rahvuskultuuri märgisüsteemi.

Ilma selleta ei saaks meid pidada kultuurrahvaks. Me jääksime ühes või teises aspektis barbariteks naaberkultuuride silmis. Meie oma hinnang ses suhtes ei maksaks midagi.

POEETIKA LÜHIKURSUS

MIHHAIL LOTMAN Kunsti märgimehhanismidest

Möödunud korral (vt «Vikerkaar», 1987, nr 1) rääkisime sellest, et igat kunstiliiki võib käsitleda kui teatud viisil korrastatud keelt, omamoodi märgisüsteemi, sel ajal kui igat üksikut kunstiteost võib vaadelda sõnumina selles keeles, st tekstina.

Nüüd oleks aeg jõuda selgusele, millest koosneb ja kuidas toimib kunsti märgimehhanism, mille poolest erineb kunst teistest märgisüsteemidest. Eelnevalt tuleb aga kas või kõige üldisemalt peatuda märgi ja märgisüsteemi mõistel ja vaadelda peamisi märgitüüpe.¹

1. Märkide põhitüübid

Märgiks võib pidada igat asja, mis midagi tähendab. Nii näiteks võime puude tagant kerkiva suitsu põhjal järeldada, et seal on ka tuli, olgugi et me seda ei näe; suits osutab temale, ta esineb meie jaoks tule märgi rollis.

Esmasel, kõige pealiskaudsemal lähene-misel tuleb eristada igas märgis tähistust ja tähistatavat. Tähistuse ja tähistatava vahelise seose järgi eristatakse kolme põhilist märgitüüpi:

1) märke, mis põhinevad tähistuse ja tähistatava sarnasusel (näiteks piktogramm, paljud liiklusmärgid jne) nimetatakse **ikoonilisteks** (ingl *icon*);

2) märke, kus tähistus **osutab** tähistatavale (näiteks suitsu ja tule puhul, kus nende vahel on olemas reaalne side: suits on tule märk, tuli aga suitsu põhjus), nimetatakse **indeksaalseteks** (ingl *index*);

3) märke, kus tähistatava ja tähistuse seos on **suvaline**, puhttinglik (näiteks enamus loomuliku keele sõnu: sõna «laud» ei seonu kuidagi eseme omadustega, mida ta tähistab), nimetatakse **sümboolseteks** (ingl *symbol*).

Märkide sellise klassifikatsiooni pakkus välja ja põhjendas üks semiootika rajajaid, väljapaistev ameerika loogik ja filosoof Ch. S. Pierce (1837—1914). Sealjuures rõhutas ta aga, et puhtal kujul esinevad need märgid äärmiselt harva — reaalne märk võib koosneda nii ikoonilisest, indeksaalsest kui sümboolsest komponendist. Näiteks sisaldab liiklusmärk «Raudtee ülesõidukoht» veduri kujutist (ikooniline komponent), kuid see kujutis on väga skemaatiline ja suuresti tinglik (sümboolne komponent) ja lõpuks ei tähista see märk üldse vedurit, vaid

¹ Kunstisemiootika probleemide üksikasjalikuks käsitlemiseks vt nt: Ю. М. Лотман. Структура художественного текста. М., 1970; М. Shapiro. The sense of grammar: language as semiotic. Bloomington, 1983; Семиотика и искусство-метрия. М., 1972; Семиотика. М., 1983.

osutab, et siin (või siit teatud kaugusel) asub raudtee ülesõidukoht (indeksaalne komponent). Küllap on seepärast õigem rääkida mitte kolmest märgitüübist, vaid kolmest semiootilisest mehhanismist, kusjuures igas konkreetse märgis on üks neist domineeriv.

Kõnealused mehhanismid ei toimi mitte ainult üksikute märkide moodustamisel, vaid märgiloomisel üldse: kahe märgi kombineerimisel, märgijadade ja lõpuks tervete tekstide puhul. Märke loovate mehhanismide vahel korraldab võib olla sealjuures küllalt keeruline, varieerudes teksti arengu käigus, ning tähenduslikud ei või olla mitte ainult märgid ise, vaid ka nendevahelised seosed.

Nii näiteks võivad ikoonilisi märke ühendada täiesti tinglikud seosed, graafilises luules aga (vt A. Kaalepi artiklit «Lugeja kool» «Vikerkaares» 1986, nr 3) luuakse valdavalt sümboolset tüüpi märkidest üks ikooniline märk jne (teiste samalaadsete näidetega puutume veel korduvalt kokku).

2. Semiootika kolm haru

Seega kerkivad iga märgi või märgikonstruktsiooni puhul meie ette järgmised küsimused: kuidas see märk või tekst on üles ehitatud? milline on tema sisestruktuur ja millistele seadustele ta allub? mida see märk tähendab? kellele (või milleks) on ta määratud?

Neile küsimustele püüavad vastata kindlad semiootika harud.

Süntaktika vaatleb märkidevahelisi seoseid, nende ühendamise reegleid märkide jadaks, tekstiks. **Semantika** uurib märkide tähendust, tähistuse ja tähistatava vahelisi seoseid. **Pragmaatika** vaatleb märke konkreetse kommunikatiivses situatsioonis, nende suhet teabe edastajaga (kõneleajaga, kirjutajaga jne) ja adressaadiga (kuulajaga, lugejaga jne) ja üldse kõiki märkide kasutamise seadustest seonduvaid küsimusi.

Semiootika eri harud on omavahel tihedalt seotud, nagu on seotud ka märkide endi funktsioneerimise vastavad aspektid: muudatused süntaktikas või pragmaatilises suundumuses võivad oluliselt avalduda ka märgikonstruktsioonide semantikas.

Nende korrelatsioonide mehhanismi jälgimine pole aga alati kerge. Kui püüdsime avada kunsti olemust, tulime järeldusele, et põhimõtteliselt võib iga asi olla teatud tingimustel kunstiteose funktsioonis (vt «Vikerkaar», 1986, nr 3). Tõdesime sealjuures, et füüsiliselt samaks jäädes omandab see ese mingi uue kvaliteedi — nimelt märgi kvaliteedi.

Nüüd võime öeldut täpsustada. Eseme muutumine kunstiteoseks, märgiks, on seotud kindla sotsiokultuurilise kontekstiga, selle

eseme teatud tajumissuundumusega, st pragmaatikaga seonduvate teguritega. Selle protsessiga kaasnevad semantilised muudatused on teisesed, nad johtuvad muudatustest pragmaatikas.

3. Märgisüsteemi mõiste

Märke ei kasutata tavaliselt üksikult, vaid nad moodustavad kindla ühtsuse — märgisüsteemi. Iga märgisüsteem on keel semiootilises mõttes (st süsteem informatsiooni kodeerimiseks, vt «Vikerkaar», 1987, nr 1). Märgisüsteemi ühtsuse määravad tema süntaktilised, semantilised ja pragmaatilised karakteristikud.

Süntaktilised piirangud ja reeglid lubavad luua üksikuist märkidest antud märgisüsteemi vaatepunktist (või — mis on seesama — antud keele grammatika seisukohalt) võimalikke märgijadade ja terveid tekste.

Märgisüsteemi semantilised karakteristikud määravad ühelt poolt temale vastava ainevalla, teiselt poolt aga lubavad anda igale süntaktika reegleid täitvale märgijadale või tekstile kindla interpretatsiooni.

Toome mõned näited öeldu illustreerimiseks.

Järgmised aritmeetilised tehted:

$$3^2 + (6=15)/1, \text{ või} \\)-1^{-1} (=2^+$$

rikuvad üldtunnustatud süntaktikareegleid: esimesel juhul kasutatakse valesti sulge, teine aga on üldse märkide kaootiline kogum. Sama võib öelda ka lause kohta **poiss magasinid*, kus on rikutud aluse ja öeldise ühildumise reeglit (lingvistid märgivad selliseid kunstlikke konstruktsioone tärniga). Või veel ühest valdkonnast: liiklusemärgi «Sissesõit keelatud» järgi ei saa olla näiteks märk «Parkimine keelatud» jne.

Vaatleme nüüd aga selliseid näiteid. Tehe:

$$3^7 + (2 - \frac{7}{15}) + 1 = 5$$

täidab küll süntaktikareegleid, kuid aritmeetika seisukohalt on ta (semantilisel) vale. Sama võib öelda ka lause kohta: **Poiss telegrafeeriti* jne. Sellest aspektist on aga huvitav, et liiklusemärgide näites toodud kombinatsioon on nii süntaktiliselt keelatud kui semantilisel mõttetu.

Päris endamõistetavalt võib nüüd kerkida küsimus, kas saab konstrueerida sellist märgisüsteemi, kus juba süntaktikareeglid välistaksid semantilised valed või mõttetud märgijadade, st keelt, kus kõik grammatiliselt õiged märgikonstruktsioonid oleksid automaatselt ka mõttekad ja õiged. Esimesena sõnastas selle probleemi väljapaistev matemaatik ja ratsionalistlik filosoof G. W. Leibniz, kes püüdis luua süsteemi, milles oleksid

võimalikud vaid tõesed väited, süntaktika-reeglid lihtsalt välistaksid valeid väited. Selgus aga, et sellist märgisüsteemi on põhimõtteliselt võimatu luua (seda tõestas austria loogik K. Gödel oma kuulsas teoreemis «mittetäiuslikkusest»).

Märgisüsteemile on omased ka teatud pragmaatilised piirangud, mis määravad muuseumis antud märgisüsteemi kasutamise võimalikkuse ja sobivuse antud situatsioonis. Nii võib rikkis valgusfoori asendada liiklusmiilits: ta kasutab küll teist märgisüsteemi, kuid pragmaatilisest aspektist (suurel määral aga ka semantilisest) on see ekvivalentne valgusfoori signaalidega; teiste märkide (olgu või samatähenduslike) kasutamine oleks antud olukorras pragmaatiliselt kohatu.

4. Kunst kui märgisüsteem

Milles seisneb siis kunsti spetsiifika semiootika vaatepunktist, mille poolest erineb ta teistest märgisüsteemide tüüpidest?

Kunst nagu teisedki märgisüsteemid on keel, modelleeriv süsteem (vt «Vikerkaar» 1987, nr 1). Märkide kasutamine kunstis on aga erinev teistest märgisüsteemidest. Tavaliselt kasutab kunst algmaterjalina teisi keeli ja märke, neid deformeerides, transformeerides ja kõrgematasemeliseks märgisüsteemiks ümber korrastades (sellepärast käsitletakse semiootika kunsti teisese modelleeriva süsteemina).

Igale kunstiliigile on omane spetsiifiline märgisüsteem, tal on omad süntaktika-, semantika- ja pragmaatikareeglid. Jättes kõrval ükiskasjad peatume nüüd vaid kunsti mõnedel kõige üldisematel semiootilistel omadustel.

Esteetilise situatsiooni sattudes, kunstiteose (või tema detaili) staatuse omandamisel ei kaota märk tavaliselt oma algset tähendust, mis tal oli tema «loomulikult» tarbimisel, vaid saab juurde mitmeid täiendavaid tähendusi. Asi on selles, et kunst orienteerib märgid, mida ta kasutab, semiootiliselt ümber: sellise märgi tähistatavaks (sisuks) saab ta ise (säilitades sealjuures, rõhutame veel kord, ka oma alg tähenduse). Kui tavalist märki (M) võib tinglikult kujutada tema väljenduse (V) ja sisu (S) summana:

$$M=V+S,$$

siis kunstimärki (M_k) võib kujutada järgmiselt:

$$M_k=V+M_k$$

Kunstimärk on põhimõtteliselt endaga ebaidentne, kunstiteose tajumise käigus kasvab tema tähendus pidevalt ning see võib kesta lõpmatuseni. Selles mõttes läheneb kunst müüdile, mille märkide tähendus on põhimõtteliselt avatud ja piiramatult; vastupidises semiootilise tüübi poole püüdvad teaduskeeled, kus märkide samasus iseendaga on üks tähtsamaid tingimusi.

Refleksiivne suunatus iseendale (M_k sisaldub nii võrdsuse vasakul kui paremal poolel) on omane kõigile kunstiliikidele; sellest muuseumis johtub ka eriline «küllastatuse» tunne, mille kunstiteosed tavaliselt tekitavad: kunstis on sellepärast nii märkide väljendus kui sisu palju kordi eredam ja emotsionaalsem kui argikasutusel.

Süntaktika seisukohalt tuleb märkida eelkõige kompositsiooni erilist osa kunstis: kunstiteose iga märk, iga fragment suhtestub mitte ainult (ja isegi mitte niipalju) oma kõrval asuvatega kui kogu tekstiga, on terviku funktsiooniks. Siin avaldub järjekordselt kunstimärgi ebaidentsus iseendaga.

Semantika vaatepunktist on oluline täheldada, et kunstis pole märgi sisuks mitte üksnes tema argisisu, vaid ka tema väljendus (vrd näiteks häälikukorduste semantilist küllastatust luules jne).

Pragmaatika erilisest osast kunstis me juba veidi rääkisime: just pragmaatiline suundumus näitab meile, et siin on tegu iselaadi sõnumiga (tekstiga), mille tajumiseks on tarvis eriliste vastuvõtumehhanismide rakendamist.

Semiootika seisukohalt kunsti tüpoloogiast rääkides peame eelkõige silmas pidama ainet, milles märkide tähistus materialiseerub, aga ka tema spetsiifilisi semiootilisi mehhanisme. Sealjuures ilmneb, et need aspektid korreleeruvad omavahel tihedalt: nii kipub visuaalseid märke kasutavas kunstis domineerima ikooniline märgimehhanism (vrd maal, skulptuur jms), sel ajal kui kunstiliikides, mille märgid leiavad akustilise väljenduse (muusika, luule), on domineerimistendents sümboolse mehhanismil.

Kunsti semiootilises tüpoloogias on aga eriline koht kirjandusel — sõnakunstil. Tema spetsiifikast seisab meil veel ees ükiskasjalikum jutt.

LUGEMISSOOVITUS

VLADIMIR BRAGIN Vaimud saavad lihaks

Vil Lipatovi romaan «Igor Savvovištš» avaldati originaalkeeles 1977. aastal. Nüüd on teos ilmunud ka eesti keeles.

Kümme aastat on üsna pikk aeg, kuid minu eesmärk ei ole kirjastusele ega tõlkijale etteheiteid teha. Luges tas üldiselt hästi tuntud teost, mis on ka kriitikute tähelepanu äratanud (üks «Literaturnaja Gazeta» on kolmel korral teost arutatud), tabasin end mõttelt, et romaan oleks nagu mitmeti teistsugune kui kümme aastat tagasi. Mõistagi ei ole teoses muudetud ühtegi sõna, muutunud on aeg ja muutunud oleme ka meie ise.

Pealegi kritiseerime praegu ohtrasti ja meeleldi hiljutise mõõdaniku kirjandust lootuses, et lähitulevik annab meile šedöövreid. Sellises 1970ndate aastate kirjanduse hoogsas mahategemises, mida on tunda nii kirjanike kui ka kirjanduslähedastes ringkondades, peitub ettenähtamatute tagajärgede oht, mille kõige «süütum» ilming on vanade vigade kordamine uutes ajaloolistes tingimustes. Mõeldamatu on elada põhimõtte järgi: «Eile oli kõik halb ja homme on kõik hea». Nii viisi võime me «täna» sattuda inimese olukorda, kes istub kahe tooli vahel.

Seepärast siis püüdsin ma raamatut lehitsedes leida romaanis seda, mis ei ole mineatanud oma kodanikupaatost ja mis võimaldaks tänastest kogemustest lähtudes mõtestada tehtud vigade lätteid. Sellest siis tulebki jutt. Alustuseks aga üks mõõndus. Paljud etteheited, mida kriitika teosele tegi juba selle esmailmumisel, on minu arvates põhjendatud ja õiglased. Kõige aforistlikumalt võttis need etteheited kokku A. Botšarov, kes kirjutab, et «Lipatovi kui kunstniku läbinägelikkus... on jõulisem tema mõtestamisandest». Praeguses seoses huvitab meid just kirjaniku «kui kunstniku läbinägelikkus».

Niisiis, kes on Igor Savvovištš Goltsov? Esimesel pilgul on ta nüüdisaja asjalike inimeste kilda kuuluv edukas noor mees. Tema elukäik on olnud fantastiliselt õnnelik. Isa, meditsiiniinstituudi rektor, ja ema, sama instituudi professor, tegid kõik, et nende poeg teeks lihtsalt ja loomulikult läbi autode, suvilate, lõunas veedetud puhkuste, vaipade ja kristalli, rikkalike magamistubade ja hinnaliste raamatutega koormatud riulite kiusaatuse. Vaid kaks korda on tal olnud vaja langetada otsus iseseisvalt. Tema jaoks silutud

kirurgi elutee asemel valis ta metsatehnika-instituudi, suunamisel keeldus aspirantuurist ja sõitis insenerina Vessenski parvetamisaoskonda praktilise töö kogemusi omandama. Alles seal tundis Igor Savvovištš end esimest korda iseseisva ja tõeliselt vajaliku inimesena. Kuid ülemäära hoolitsev ema sirutab ka siin oma kaitsva käe tema kohale. Autor on nimelt põiminud teosesse peaaegu detektiivse motiivi, mis kogu oma tinglikkusest ja pehmelt öeldes ebatõepärasusest hoolimata on üldkompositsiooni seisukohalt väga oluline. Asi on selles, et Romski parvetustrusti peainsener S. Valentinov, Igor Savvovištši otsepe ülemus, on tema tõeline isa. Igor Savvovištši ema Jelena Platonovna teeb selle talle ja Valentinovile teatavaks otse enne poja ärasõitu töökohale, kuid võtab mõlemalt sõna seda täielikus saladuses pidada. Miks? Aga selleks, et Igor Savvovištš ei aimaks Valentinovi salajast soosingut ning naudiks illusoorset iseseisvust ja sõltumatust. Ja tulemus? Kolmekümneaastane Igor Goltsov on trusti peainseneri asetäitja ja arvatav ametijärglane, kuid arvab puhtsüdamlikult, et on ametiredelil edasi jõudnud üksnes tänu oma isiklikele tööalastele võimetele.

Need on ka «edusammud töös». Kuid on ka «õnn isiklikus elus». Igor Savvovištši tark ja truu naine on pealegi veel oblasti täitevkomitee esimehe esimese asetäitja tütar. Neil on kõik olemas: kahe inimese peale kolme-toaline korter, «Žiguli-Lux». Igor Savvovištš, kellel on seljas «hall soome ülikond, käterätikulaiune kirju lips» ja «platvormtallaga kingad» jalas (selline oli 1970ndate aastate lõpu mood), on vastupandamatu. Või siis muidu oleks Romski kõige ilusam naine Rita Hvoštš teda ennastunustavalt armastanud. Ühesõnaga, Igor Savvovištš ei ole lihtsalt inimene, vaid lausa modell püha-pildi jaoks.

Kuid me veendume peagi, et välise heaolu taga peitub hingeline draama. Igor Savvovištš on haige, raskesti haige ja diagnoos on igati nüüdisaegne — endogeenne depressioon, mille on põhjustanud sensoorne nälg. Lugeja võib romaanini teksti kaudu tutvuda selle moodsa haiguse sümptomitega, tähtis on, et see haigus ise on sotsiaalse häda sümptom, sotsiaalne häda aga kannab nime kodanikuinfantiilsus. Igor Savvovištši antakse nagu teatulpka üle ühe soosija käest teisele, ta on kogu aeg protektsionismi ülitugevas magnetväljas ning mandub lõpuks tahtejõuetuks ja passiivseks, elust välja-

heidetud kõrvaltvaatajaks. Seetõttu mässitakse ta õige inetusse mahhinatsiooniga garaažidega, mis on ehitatud varustatud materjalidest laste mänguväljaku kohale. Selle asja uurimine moodustab romaani süžee. Ühest küljest on Goltsov osavate avantüristide ohver, kes varjasid end täitevkomitee esimehe esimese asetäitja väimehe nime taha, teisest küljest ei vabasta toimuva olemuse miteteadmine, õigemini küll soovimaine sellesse süveneda, teda isiklikust vastutusest. Alles uurimise käigus hakkab ta oma väärtusorientatsioone põhjalikult analüüsima ja ümber hindama.

Minu arvates avaldus V. Lipatovi kui kunstniku «läbinägelikkus» selles, et ta ühena esimestest osutas negatiivsele sotsiaalsele nähtusele ja püüdis mõista selle põhjusi. Neid aga ei ole vähe: vanemate pime hooldus, mis eales pole midagi head toonud, ja ühiskondlikku passiivsust ja tarbijamentali teeti kujundav kurikuulus proteksionism.

Kuid Lipatov ei piirdunud nende, üldiselt üsna pinnapeale jäävate seletustega.

Tundub, et see ei ole tänase lugeja jaoks kõige tähtsam, ilmselt muutub ka peategelaste hierarhia ja esiplaanile tõuseb Igor Savvovitš Goltsovi asemel tema äi — oblasti täitevkomitee esimehe esimene asetäitja Ivan Ivanovitš Kartsev. Kartsevi nimega on seotud hulk meie päevil eriti aktuaalseid probleeme.

Romaan algab ilmeka stseeniga. Svetlana Goltsova rikub liiklusekirju ja tema «Žiguli» põhjustab liikluseummiku. Kohale saabub RAI töötaja, kuid: «vaene inspektor silmitses pikka seelikut, korgist platvormtallaga sandalette, aga märkas siis kogu linna autoinspeksioonile teada olevat «Žiguli» numbrit 00-07 POG ja tundis midugi ära auto ja selle omaniku, Ivan Ivanovitš Kartsevi, oblasti täitevkomitee esimehe esimese asetäitja, miilitsaorganite ülemuse lihase tütre. Leitnant teadis, et autoinspektorite vahel valitses sõnatu kokkulepe «Žiguli» 00-07 POG-i mitte kinni pidada, kui pole just juhtunud midagi hirmsat või kriminaalset, ja nüüd jalalt jalale tammudes ei teadnud ta, mida teha». Selliseid episoode leiame romaanis sagedasti; mida Svetlana või Igor Goltsov ka ei teeks, alati on nende kohal ülemusest sugulase nime oreool. Seepärast on neile lubatud kui just mitte kõik, siis üsna palju. Kirjutada seadust eirates sisse kojamehe öde? Palun väga, on vaid vaja kindralile öelda, et selle asja taga on Igor Savvovitš. Kutsuda vastaline töötaja korrale? See on veelgi lihtsam, piisab, kui anda mõista, et Kartsevil võib mitte just meeldiva iseloomustuse sugulase kombel kõrva sosistada, jms. Peamine aga on, et see ei tekita ei Svetlanas ega Igor Savvovitšis vähimatki

moraalse ebamugavuse tunnet, nende arvates on kõik igati kombes. Svetlanal ei tule pähegi, et range limiidi tingimustes lasta täita isikliku «Žiguli» paak bensiiniga oblasti täitevkomitee garaažis on lihtsalt alatu. Igor Savvovitši mõistatusliku haiguse põhjus just selles ongi: ta hakkab ebamääraselt mõistma, et on muutumas mingiks fantoomiks, teda ei peeta iseseisvaks isiksuseks, vaid kõigest võimu omava inimese sugulaseks.

On olemas võimu, ametiposti hüpnootiline mõju, mis avalikkuse ja tõelise demokraatia puudumise korral moonutab ühiskondlikku teadvust, ning kõige hämmastavam on see, et sobivate tingimuste olemasolul ametipost otsekui materialiseerub ja muutub reaalsemaks kui inimene, kes sellel ametikohal töötab. V. Lipatovi romaanis on selline episood. Kartsev kutsub enda juurde rajooni täitevkomitee esimehe, kes kirjutab alla loale ehitada ebaseaduslikud garaažid, ning püüab välja selgitada, miks too seda tegi. «Olen süüdi, kuid ei tea ega mõista, kuidas see juhtus,» lausus Maljarko süngelt. «Ma ei oska seletada, miks ma avaldusele oma allkirja andsin. Te küsite: kas ma kartsin teid? Ei kartnud! Ma ei karda teid ka praegu... Oli see pugemine? Samuti mitte... Kogu lagu seisab küllap vist teie nime ja ametikoha hüpnosis...» Mis jõud see niisugune on, mis tõstab ühe inimese nime absoluudiks ning võib üldse avaldada sõltumatu materiaalse substantsina? Veel üsna hiljuti pruuikis agaral ametnikul vaid näidata sõrmega lakke ja öelda pühad sõnad: «On arvamus...» — ja ka kõige ägedamad vaidlejad vakatasid.

Tšehhov on öelnud, et päevast päeva, tilkhaaval tuleb endast välja pressida orja. Seesama orja (või ka kala) psüühika pluss meie alatine «et aga midagi ei juhtuks» ongi toitelahus, kus tormiliselt paljunevad kodanikupassiivsuse, ükskõiksuse ja põhimõttelageduse batsillid. Ometigi esitab võim oma kandjale märksa suuremaid kõlbelisi nõudmisi. V. Lipatov näitabki, kuidas subjektiivselt ausad inimesed muutuvad objektiivselt pugejate ja mahhinaatorite kaasabilisteks, nõudmata viimastelt täit vastutust, nagu nad seda tegema peaksid. Paradoks! Seepärast kõlabki väga asjakohaselt partei oblastikomitee esimese sekretäri Levašovi hoiautus: «Võimu juures olija... on kohustatud teadma kõike, mida tehakse, on teatud ja ka tulevikus tema nime all tehakse...»

Niisiis, 1970ndate aastate lõpus kirjutatud Vil Lipatovi romaan seostub orgaaniliselt meie tänase päevaga, sest meie silme all ja meie osavõtul kujundatakse tingimusi selles romaanis puudutatud probleemide lahendamiseks.

VAATENURK

KALLE MUULI
Usaldamise piirid

Aita Kivi. Usaldades.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 64 lk.

Niisis — teine poetess noorte luulesarja autorite pikas mehises rivis. Mälu värskendamiseks sirvisin läbi ka Merike Öimu raamatukese ja võrdlus oleks lühidalt järgmine: «Usaldades» on väliselt lihvitud, «korralikum» ja paraku ka tuimem kui «Väljakuid ja võlvikäike». Luges Aita Kivi luuletusi tekkis mul ajuti tunne, et hoian käes tumedat klaasist muna. Klaas on jahe ja sile, tema sees nagu oleks midagi, aga aru ei saa, mis nimelt. Ei lõhnu, ei hääli. Või kui, siis läbi sordiini. Pakutakse välja mitmeid kauneid sõnu — lootus, kodu (uks, maja), usk (usaldus) jms — kuid jõudu nende taga ei ole, sisemine kate näib puuduvat.

Kompositsioonilt on «Usaldades» päris hea. Kogu seisab hästi koos, luuletused haakuvad omavahel ja toetavad üksteist niivõrd, kui see võimalik. Üks märkus siiski: arvan, et asjale oleks kasuks tulnud tsüklite selgepiirilisem eraldamine. Need üksikud kursiivis värsid, mis näivad tähistavat kogu murdekohti, ei suuda siiski kuigivõrd vähendada üldist monotoonsust.

Leidsin 87 luuletuse hulgast 4—5, mis tundusid küündivat üle Aita Kivi keskmise taseme («Pärast», «Just seal», «Aimub sõrmede habisev puude», «Su kõrv mu kõrva vastas»). Peaasjalikult on need armuvalu laulud, ka mõni pretensioonitu looduspilt on loetav. Tunduvalt alla tavataset palu kohtasin sama vähe kui neid õnnestunumaidki, iseäranis kehvad on vaid nn sotsiaalse sisuga värsid («Lähed roostetavas rohus...», «On vastu inimlikku rumalust» jt). Valdavaks on raamatus ilmetu keskpärasus, leige asfalt. Miks siis ikkagi?

Arvan ühte põhjust teadvat. A. Kivi luule ei lähtu tundest, veel vähem mõttest, vaid sõna kõlast. Eriti selgelt viitab sellele alliteeratsiooni sage, kahjuks tihti ka ebaõnnestunud kasutamine. *On vaikne vaibumatu veetlus siiski* (lk 11), *veevärvi videvikus vaikib viiv* (lk 15), *seal kerges karges kauguses* (lk 26), *kesk jõge leban libisevas laevas* (lk 47). Need on vaid üksikud markantsemad read äramärkimist väärivate arvukast hulgast. Iseenesest pole selles ju midagi halba, kui luuletus saab alguse mõnest kõlakombinatsioonist. Nii on väga

häid värsse kirjutatud ja küllap kirjutatakse veelgi. Kuid taoline loomemeetod nõuab suurtes kogustes enesekriitilist meelt, head keeletaju, sõnavara ja kombineerimisoskust. Ehk veel midagi. Ma ei taha väita, et A. Kivi kõigest sellest päris ilma jäetud on, kuid tema sõnajadades esineb siiski liiga palju suvalisust. Siit omakorda tulenevad stambid, jäigalt sirgjoonelised käigud, kulu- nud seosed. Ebapiisava kontrolli puhul, n-ö poolautomaatsel kirjutamisel, kipuvad esimesena paberile ikka need väljendid, mida autor on kõige sagedamini kuulnud, lugenud või tarvitanud. Ja nii kanduvad värsist värsi kujundid, mida piinlikkust tundmata kasutasid viimati vist selle sajandi algul elanud poeedid.

A. Kivi esikkogus leidub muidki märke, mis osutavad väljaarenemata keeletajule. Isegi täpsuse- ja värskusenapil taustal mõjuvad suisa maitsetutena järgmised katked: *kael vastu sinu selget/omaks saanud higi* (lk 30), *hingemattvev šokieelne õud* (lk 37), *inimliku hirmu ülevõhk* (lk 52), *mure kerkib, mõõtmatus must* (lk 16) jms. Sõnad valguvad läbi väga hõreda sõela varem valmisuuristatud voolusängi, mattes siiruse ja sügavuse, mille taotlust siin-seal aimata võib.

Tervele reale kogus avaldatud luuletustest võiks ühiseks pealkirjaks panna «Äng», «Spliin» või muud sarnast. Kahtlen tõsiselt, kas säärases ängis üldse ongi võimalik häid luuletusi kirjutada. Luuletaja meel peab olema kogu aeg mägede taga. Ei saa nii, et vaid vahel ja ootamatult satutakse välja värske õhu kätte. Mingid hetkelised kõrvalehüpped (*see ootamatu/ üleääresööst* — lk 39) argiritiiniist, oma tavaseisundist, jäävad luule sünniks napiks. Eriti kui arvestada, et igale sünnile peab eelnema ka kandaeg. Muide, see jutt ei puuduta mitte ainult arvustatavat kogu. Meenub teisiigi noorepoolseid autoreid, kelle luuletused kujutavad endast argimuredega võitlemise kroonikaid. Kui õige püüaks avardada oma elu piire, ehk avarduksid siis ka luule piirid.

Suur osa A. Kivi luuletustest seostub armastusega. Tihti on see tunne kirjutamishetkeks juba möödunud, teda mäletatakse ja meenutatakse, kuid vahel armastatakse ka olevikus — altruistlikult, ennastohverdavalt, midagi paludes, oodates, lootes: *Sina naerad seal üleval, priiskad./ Ühe puuvilja mullegi viskad* (lk 7), *...aga selgetel päevadel/ sõltub üleni sinust,/ millal olen valguses,/*

millal varjus (lk 13). Raske on nende luuletuste sisu kohta midagi mõistvat öelda, sest altruism on mulle alati mõistetamatuks jäänud, seostunud püüuga oma nõrkusi välja mängida, nende pealt kaastunnet ja kasu lõigata. Võib-olla on altruismis midagi ainult naistele omast, millest üks mees ei või ega peagi aru saada?

EVA ADAMSON Rohkem visandite vihik

Aita Kivi. Usaldades.
«Eesti Raamat». Tallinn, 1986. 64 lk.

Ajakirjas «Noorus» ilmus mõne aasta eest rida luuleristseid, autorite kaunid madonnapildid värssse toonitamas. Aita Kivi paistis nende seast heas mõttes silma. «Nooruse» luuleklubi ja Tallinna NAKi primadonnaks ta saigi. Esikkogu ilmus uues debüütidesarjas rohkem või vähem vihaste noorte meeste keskel. Sealgi paistab ta silma, aga muus mõttes. On õigupoolest täbar aeg tema debüüdiks. Oleks see jõudnud meieni koos Viire Villandi ja Eeva Pargi kogudega, oleks... nentunud, et jaa, küllap on taolise luule aeg. Enam ei ole. Merike Öimu debüüdist on Aita Kivi oma küll ühtlasem ja väljapeetum, kuid tõepoolest luulena väärtustatavaid tekste leidub siingi vähe.

Iseendast ilusa pealkirjaga raamatuke meenutab visandite kogumit, mille sekka on sattunud mõned kenad väikesed valmispildid. Noor naine pakub meile visandeid iseendast erinevates olukordades ja ümbrustes. Rõhutatav kord käsi, kord juukseid ja silmi, roideid ja vereringetki pole unustanud. Mida ta meile usaldab?

Otsisin võtmeluuletust ja leidsin lk 20: *Ja juba me libiseme/ sõnade tuttavalt hapral/ kutsuval kergel/ lõputa jääl/ Sama palve on sõnade taga,/ sama, hääletu:/ usalda mind!*; lk 21: *See, kes usaldab, peab leidma ise,/ enda leidma teisest, imelise;/ kuulma kuulmatutki karjatust,/ suutma aru saada varjatust...;* lk 26: *...tõe selges järves supleb seal/ kesköiti minevik;/ ...vete selges sügavas/ me usaldus on peidus;/ ---/iga aastaga me eest kaob kaugemale järv...*

Niisiis ta usaldab meile sõnu, kuulmatut karjatust ja varjatut, oma mineviku tõe, mis temast endast üha kaugeneb. Et kaugeneb, see on muidugi kena, sest küllalt palju on selliseid tekste, mida kolmekümneaastase suust ei saa tõsiselt võtta isegi siis, kui ta end lapsemeelseks tunnistab. Need on sellised pöördumised nagu: *osata olla on vaja suurem maailmast püüdmatult suurest; ulatuda endast välja kasvõi vahel harva; kõikide lae-*

vade nimel/ mis jäänud on randumata/ esiisade nimel/ kes meresõitjate tõust/---/ vara on lahti öelda/ varuks olevast jõust jne. Sellised värssid võivad teenida küll üht missiooni — tuua luulet lugema noori tüdrukuid, keda vaid niimoodi maailmamõistmine veel rahuldab. Vaevalt Aita Kivi seda taotlenud on. Ja õigustatud oleks see ka vaid sel juhul, kui ta neile iga ilmumisega edaspidi üha sügavamalt luulet pakuks, nii nagu Doris Kareva seda on teinud.

Milliseid värssse pean luuleks ja miks? Esimese lugemise järel jäid meelde kolm luuletust. Esimene neist algab sõnadega: *Nägin unes, et lepin...* (lk 7). Selles on üks Sina, keda autor näib tõepoolest usaldavat. Hiljem leidsin veel mõned luuletused, kus *armastusest kõnelda ei ole häbi* (lk 7, 39, 56—57). Veel jäi meelde Teie-pöördumisega luuletus leheküljelt 34. Seda aitab mul mõista kahtlemata isiklik kogemus, kuid ka autorile näib see olevat niisugune mineviku tõe, millest ta veel ei kaugene. Kolmas meeldejäanu oli väike pildike «Juuni» (lk 33). Selliseid pildikesi, mis on kõige lähemal heale traditsioonilisele luulele, leidsin veel lk-delt 25, 41, 53. Nauditavad on ka «August», «September» ja «November».

Vormilt on värssid üpris lõvdad. Aita Kivi kasutab küll riimi, kuid enamasti ei ole see puhas. Mõned read näivad ka ainult riimist tulnud olevat. Õnnestunud riimluuletusteks pean tekste lk-del 12, 36, 60. Samas on tekste, kus mõte on hea ja kindlammes vormi viimine oleks kindlasti kasuks tulnud.

Osa tekste ja mõned üksikud read on trükitud kursiivkirjas. On need autorile eriti olulised? On nendega püütud värssikogu kuidagi liigendada? See jäi mulle arusaamatuks nagu kogu raamatukese kompositsioon. Kas seda ongi?

Samal ajal ilmus Mari Vallisoo neljas luuleraamat. Selles on mõned värssid, mis oma lihtsuses ja võlus tummaks võtsid. Neist ma rohkem ei räägigi. See on see, mis sünnib tõusulainel, kõrgemaga kokku puutudes. Aita Kivi värssides see enamasti puudub ja järellainetus seda tuua ei saagi.

Ilmselt on Aita Kivi tasemel luulekogud praegu võimalikud. Kas ka vajalikud? Mulle küll, seepärast ma kirjutangi seda arvamust. Tahan Aita Kivi (ja ka Merike Öimu) tänada, et nad aitasid äratada minus enese-kriitilist meelt. Selline sõnaseadmisvisandite kogum kaotab endasse needki luulepildid, mis sinna on sattunud. Visandid tuuakse avalikkuse ette tavaliselt alles pärast looja surma või vähemalt valitud teoste aegu. Nendega näidatakse, kuidas suurteosed sündinud on. Siis, kui need juba sündinud on. Jääb loota, et pärisluule on tulekul. Aita Kivilt ja teistelt poetessidelt, kes luulesse jõudmas.

MARGIT ARUSOO

Kes keeras kraani lahti?

Svava Jakobsdóttir. Pidu ilumuüri ääres. Tlk A. Alas. «Loomingu» Raamatukogu», 1986, nr 31. 48 lk.

Svava Jakobsdóttiri novelliraamat lausa kutsub paralleele tõmbama nii eluolus kui kirjanduses. Kirjutatud küll kakskümmend aastat tagasi, räägib ta enam-vähem tänapäevast. Sõnum tuleb niisiis teisest ruumist, erineva ühiskondliku situerituse ja rahvusliku psühholoogia pinnalt. Aga et elu kontuurid ja inimese haare, olgu Islandis või Eestis, on põhilises identsed, kas see tõdemus üldse üllatabki.

Eesti kirjanduses on ajavaimu lipukandjaks saanud Max Savi. Edu ja võimu saladuste tundjana surub ta oma elu välise joonise laitmatusega muu maailma nurka. Eluolulise tõstmise absoluutväärtuseks, inimese hindamise universaalseks mõõdupuuks iseloomustab ka Jakobsdóttiri tegelaste vaimulaadi.

Võrreldes Jõerüüdi raamatuga kultiveeritakse Islandis rohkem kohalikku ja oma. Kui Max Savi eelistaks sigarettidest «Tallinnale» «Marlborot», siis sealsed inimesed võimalikult head Islandi suitsu. Väikerahvas ehitab elutubadesse kohalikest mäekividest ilumuüre, mitte tuulevarjuks, vaid enesetõestuseks. Kas Max Savi kui nähtus pole äkki lahustumas steriilsuse, liialt rahvusvahelistesse mõõdetesse? Jakobsdóttiri tegelased mõjuvad tema kõrval loomulikumana, lihast ja verest inimestena.

Eri kultuuriproovintides on ka standardid erinevad, ent õhtumaine elatusmiinimum näib neid kujundavat kõikjal. Marmorpõrandaga maja ja pingpongilauaga soome saun — asjad, mis Islandis inimese sotsiaalset täisväärtust afišeerivad, vihjavad juba ilmsele ülepakumisele. Grotesk on sisse toodud midugi meelega ja demonstreerib ilmekalt, millist absurdsust võib keskkond inimesele peale suruda.

Õmblusring, mis oma vaimust taolisi kollektiivseid psühhoose toidab, on ju tegelikult nürimeelsete ja piiratud naiste kari. Millele küll tugineb ta nivelleeriv mõjuvõim?

Mitmed Jakobsdóttiri meestegelased on piisavalt intelligentsed, mõistmaks kogu ilumuürikultuse naeruväärsust ja nõmedust. Ometi jäävad nad naiste kuulekaiks käsu-alusteks ja lasevad end suruda keskmistesse raamidesse. See vastuolu jääbki lahendamata.

Naised on Jakobsdóttiri raamatus üldse võimukad ja auahned. Abiellu toovad nad kaasa sõbrannade käibemallid. Neid arusaa-

mu mööda juhivad ja organiseerivad nad enesekindlalt kogu kooselu. Asjatult otsib mees kodusse ellu sügavamalt mõõdet kui jääda lihtsalt naise eneseteostuse tööriistaks.

Võiks kahtlustada midagi naistele arhetüüpiliseltki omast. Läbi aegade on nad ikka kodu hoidnud, samal ajal kui mehed Vinlandi avastasid. Aga ürgselt mehelik pole enam hinnas. Uus aeg ei näi hindavat romantilist kangelastegu või vaimust enam ise-väärtusena, vaid ainult ümbervahetatuna käibivatesse ühikutesse. «Keda see nii väga huvitas, et ta millestki rohkem aru sai kui teised, enam tundis ja huvitavamalt mõttes? Mida see pakkus Reedale? Ja teda ei vabandatud. Mitte nagu mõnda. Talt nõuti sedasama mida kõikidelt: välimust ja jõukust, sidemeid ja seltskondlikkust. Erlendil polnud neist omadustest ühtegi märkimisväärsel määral. Tema tuttavatest oli vähe kasu. Nende kaudu ei saanud midagi muretseda ega kedagi kuhugi sokutada. Välja arvatud ehk teatrisse,» kaebab Erlend. (Mihkel Mut. Keerukuju. Tallinn, 1985, lk. 112—113). Eeldused ühiskonnas läbilöömiseks loovad ka naiste poolt soovitud mehe stereotüübi.

Peavad aga parameetrid olema nii ühesed, isiklik nõudlusnivoo sedavõrd ahas ja piiratud?

Samas on nüüdisaegse tööjaotuse kompleksitsemises meheli oma võimekust raske muul moel demonstreerida kui nendesamade ühiskonna poolt kultustatud väärtuste kaudu.

Tähendusrikkalt palju on Jakobsdóttiri raamatus frustratsiooni. Äng oma elu mõtetust sundseisust, võlgade ja kustutamata vekslite paine, hirm ebaõnnestumise ees — meestel on, mida kannatada. Samuti näib, et majaehituse ja kodukaunistamise amokijooks käib keskmisele inimesele lihtsalt majanduslikult üle jõu. Pinget ja stressi tekitab ta küllaga. Pole ka keskpärane õnnehaldaja nii rahul midagi.

Sotsiaalsühholoogilise groteski tagant kumab teine, traagiline plaan. Naiste referentsest grupist kasvab õmblusring hirmuäratavasse mõõtmeisse, saades igasugust iseolemist ähvardava sotsiaalse terrori ja anonüümse kontrolliva silma võrdkujuks. Ma ei tea, mis juhtus naisega, kes sulges end sõbrannade külskäigu eest pimedasse tupp. Metsas märgistatud radadelt eksinud mees mõistab õigeaegselt, kui kaitsetu on inimlaps, kes sissetallatud raja maha jätab. Rajalt kõrvalehüppamise äärmuslikud vormid nagu alkoholism, narkomaania või vaimuhaigused jäävad Jakobsdóttiri vaatlusväljast kõrvale. Teisitiolemise teid ja võimalusi ta ei paku, ju ka ei näe. Igal universaalsel juhul lõpeb inimese mäss tõdemusega, et pole paremat

teed oma iseseisvumise näitamiseks. kui astuda vabatahtlikult sinna, -kuhu sundkorras minema peab. Alalhoidlik pärioolu minek on ohutum ja tagab teatud turvalisuse. Sellega kaasneb küll mehhaaniline, ajude ja südame tagi edukalt funktsioneeriv inimene, kes oma identiteedi ammutab naistekirjades. Ometi on selliseski, valdavalt naiste loodud maailmas, oma otstarbekohasus. Hoiavad ju naised siiski kodu, seda olemise «oma saart», pingutades lastelegi pakkuma hoituse ja kaitset elamusi.

Usina sipelgana püüab väike inimene oma elu sünnist surmani turvaliseks voorderada. Programm on olemas juba eos ning tiksus rutiinselt ja ühetooniliselt läbi abielu ja elutubade sisustamise. Blokeerumine oma pisikesse ja argisesse olmekindluse on levinuim kaitsemehhanism.

Max Savi elab läbi maavärisemise ja ta läbimõeldud ja hästi korraldatud maailm variseb kokku kui kaardimajake. Hirm ja ebakindlus on ka Jakobsdööttiri inimeste pärisosa. See algab juba kusagilt seest ja võimendub välismaailma elamustes. Suure maailma ohtlikkus on ilmne. Sellega kokkupuutumisel läbielatud vapustused viivad inimese tagasi oma tapetseeritud kookonisse, heasse islandi

kodusse, võtavad üldse tahtmise vasakule ja paremale vaadata.

Jakobsdööttiri keel on ökonoomne ja täpne, metafoor kõnekas ja mitmekihiline, kasvades ajuti müüdliseks. Tema novellimaailma üleratsionaliseerimine pigem vaestab, kui annab juurde. Juhtub sama lugu, mis õnnetu leiuajaga: ruumi täismehhaniseerimine viis absurdi. Kõök ei olnud enam kõök.

Lõpetuseks võiks pakkuda moraali ja loosungeid. Jakobsdööttir nii ei tee. Lõpuni jääb ta vaatlejaks, kohati irooniliseks, kohati kaasatundvaks. Kindlasti ei usu ta elu ratsionaalse korraldatuse müüti. Irratsionaalne, müstiline ja mõõdutu valitseb nii maailma kui inimese üle. Keegi jättis kogemata kraani lahti ja allkorrusel kohisevat jõge ei peata mingid mõistlikud abinõud. Maailma liikumises on ohjad ammugi käest lastud ja ta isevoole pole enam taltsutatav. Mis saab edasi, kui kraanid lahti jäävadki? On tunda apokalüpsise hõngu.

«Kohutavalt jube on viibida ulgumerel, kui jalgealune ei õõtsu. On niisugune tunne, nagu oleksime kummituste laeval. Aga kõige hullem on siiski taluda alt tulevat hirmsat haisu» («Pidu ilumuüri ääres», lk 47).

VIKERKAAK

TEILE, NAISED!

Alkoholismiuurijad A. Portnov ja I. Pjatinitskaja on kirjutanud, et meie arusaamade järgi on purjus naine amoraalne nähtus, järelikult on ta amoraalne juba seetõttu, et ta on purjus.

T. Künnap. Naiselikku väärikut minetamas. RH, 19. VIII 1980.

Täielik ilus naesterahvas sisaldab eneses 30 iluduse ülesannet:

- 1) 3 valget: nahk, hambad ja käed;
- 2) 3 musta: silmad, silma kulmu karvad ja ripsmed;
- 3) 3 punast: huuled, põsed ja küüned;
- 4) 3 pikka: keha, juukse plett ja käed;
- 5) 3 lühikest: hambad, kõrvad ja jalad;
- 6) 3 laia: rind, otsaesine ja silmakulmude vahe;
- 7) 3 kitsast: suu, keha ja jalad;
- 8) 3 paksu: käed, reied ja sääremarjad;
- 9) 3 peenikest: sõrmed, juuksed ja huuled;

10) 3 väikest: rind, nina ja pää.

M. W. Schewljakov. Naesterahvas. Elu ja Armastus. Tartu, 1903, lk 128.

On suur kunst püüda kinni mees, kuid tema pidamine on juba päris omaette amet.

Simone de Beauvoir. Le deuxième sexe. Paris, 1949.

... Astub noormees läbi kevadise lojaka, lilled hoolikalt paberisse peidetud ja süda saapasääres. Neljapäeva õhtul, muistsel kosjaõhtul, mil kõik head vaimud on valla päästetud toomaks õnne tulevasele noorpaarile.

Silmad on kiindunud tütarlapse isa näkku, lilled ulatatakse emale, kelle kulmud kergelt värelema hakkavad:

«Ma palun teie tütre kätt.»

Võib nii. Aga võib ka teisiti:

«Tulin hirve jälgedel, need tõid mind siia. See, keda otsin, on teie juures. Andke ta mulle.»

Nüüdisaja tavandeid. Tallinn, 1976, lk 56.

AUGUST SANG Ilolaulud

1
Jõgepidi sõitis Ilo.
Luhal lauldes tehti silo,
pajatati paaruskit,
karati kamaaruskit.

Vurisesid värsivokid:
«Ilo jälle on meie seas!
Ilol on jalas nailonsokid,
Ilol on tehislökid peas.»

Mina meelta mõttelema.
Tulin heale mõttele ma:
Hästi kenaks kõik klanin ma ...
Paberile kõik panin ma ...

Sai sellest sile seinamaal;
lustipidu heinamaal,
töö ja rõõmu festival
haljendaval Eestimaal.

2
Kõik targad kordasid kooris:
laul olgu hästi mažooris.
Et säästa õrnu närve,
peab valima rõõmsaid värve.

Ja laulsin rahva ees
ma ilolaulu all taeva
ikoonisinise.

Seal tuli üks toores mees,
ja kuulas see toores mees,
ja ütles see toores mees:
«Ära inise!»

VILEN KÜNNAPU Transformatsioonid maastikul

Kollaste reelingute tagant paistab kahvatu meri. Meri on suur ja lai, selle keskele ilmuvad punased kepikesed ja sinine sõõr. Steiner, kes on toetunud reelingule, märkab lainetel kaelkirjakut ja üht jalutavat vanameest. Punane kepike ühendab kaelkirjaku ja mehe ning mõlemad olendid lähenevad teineteisele. Ei ole praame, purjekaid, jäälohkujaid ega allveelaevu. Steiner tõstab pilgu taevasse ja märkab seal punkti, mis näeb välja umbes nii:

Liivaluidetelt libisevad alla kaks alasti keha, üks neist on Assistent, teine Mati. Mõlemad kehad jätavad selja taha pehmeid vagusid ja ühinevad varsti merega. Steiner teab, et Mati ehitab endale toredat aeda.

Steiner lahkub mere äärest ja läheb endisele Lihaturule. Ka seal toimub midagi. Ühel kassil on saba püsti, üks paberitükk lendleb tuules, üks pall veereb põõsasse. Platsi keskel seisavad kaks helesinises kleidis tüdrukut. Üks ütleb teisele: «Jah,» teine vastab: «Ei.» Noored kunstnikud seavad endiste müügiletide vahele üles vineerist loomasiluette. Siluettide hulgas on karusid, hunte, sigu, lehma, kasse ja lambaid. Kõik kujud on värvitud roheliseks — see on kui väike kübarakergitus loomade kannatustele, ekslemistele ja vaikumisele. Steiner siseneb lasteraudtee allmaajaama ning sõidab läbi pimedate šampinjoniistanduste Kirgiisiasse. Ka sealsetes mägedes on kepikesi (siniseid, punaseid, kollaseid). Steiner märkab pruuniks põlenud legendikul valget kuupi, mis tähistab kohalikku perekonnahauda. Arhitekt heidab pikali ja tunneb maapinna soojust. Tasapisi poeb mägi Steineri sisse ja ta tunneb, et on õnnelik. Valge linn kaugel all tundub nüüd hoopis lähedasemana. Kuubi tagant ilmub nähtavale lammast ja naeratab talle sõbralikult. Mõõda mägirada tulevad allapoole direktor, saapapael, Mati, kaks helesinises kleidis tüdrukut, punane piip, kolm erukindralit, eesel, kass ja saksofon. Jõudes Steinerini seltskond peatub hetkeks ja haihtub siis teadmatusse.

Steiner tõuseb ja peatab mööduva takso. Ta palub ennast koju sõidutada. Taksojuhi kiilaspea meenutab suurt melonit ja ta maalik sellele saabli. Takso sisemus — mitmesugused kangid, hoovad, pedaaliid, mõõteskaalad ja tiksuv taskomeeter — meenutavad Steinerile kosmoselaeva. Mägede vahele ilmub hiigelsuur kuu, kuid õhus on tunda veel äsja loojunud päikese soojust. Kusagil vilksatab tuluke, kusagil hirnatub hobune, kusagil vuliseb mägioja, kusagil kustub täht.

Mati aed:

Mati aed on erootiline. Kõik lookleb, väänleb, viskleb ja tantsib. Thunbergi kukerpuu on pimestavalt punane, üks tikripõõsas aga meeletult sinine. Esimene tasapind moodustab kõrbe, selle ümber on välkusid meenutav tugimüür. Teisel tasapinnal asub troopiline mets ja tilgakujuline meri. Kolmandal, kõige kõrgemal pinnal põleb hiigelsuur lõke ja murust väljakasvava püramiidi kõrval on piseke pingike. Mati aed on piiratud paksu müüriaga, selle ühele servale on ehitatud suur rauast kala valvamaks aia kodurahu, hirmutamaks kurja silma, varjamaks tühjuse kuristikku, mis on tasapisi hinge pugemas.

Kõigil selle loo tegelastel on prototüübid, kusjuures nimed on jäetud samaks.

Jaani oli tripper. Gonorröa. Ja piinlik. Nii piinlik, et kui tal tõi meelde tuli, ilmusid laubale sädelevad higipisarad ja talle tundus, nagu võiks iga mööduja neis äraandlikke pisilasi siplemas näha. Kuigi Jaan väga hästi teadis, et palja silmaga pisikut juba ei näe, ainult mikroskoobiga. Jaan oli mikroskoobiga mitu korda vaadanud — õppis ta ju ülikoolis bioloogiat —, kuid gonokokke polnud demonstreeritavate preparaate hulka sattunud.

Jaan ei olnud küll teab mis kõva naistemees, aga ega ta juhusest, nagu öeldakse, just ära ka ei öelnud. Nii selgi õhtul, seda enam, et lugu juhtus romantilises Riia linnas, kus Jaan aega teenival sõbral külas käis.

Nüüd kõndis Jaan juba kolmat päeva pärast loenguid Toomelt alla küll Lutsu, küll Heidemanni tänavale, julgemata sisse pöörata Burdenkosse, kus Etnograafiamuuseumi vastas dispanser asub. Lutsu tänava treid lõppesid ei-tea-kus, kuna Heidemanni omad tavaliselt raudteejaamas otsa leidsid. Viimati mainitud paigas kohtaski Jaan kolmanda õudpäeva pärastlõunal kunagist klassivenda Rihot.

Tõelise meessõbrana sai Riho asjast paugupealt aru ja teatas, et Tartus tal selles liinis tutvust ei ole, küll aga Tallinnas. Kokkuleppele jõuti ruttu ja paari päeva pärast seisis Jaan Balti jaamas ja helistas Sveale. Jahhaa, ütles Svea, Riho rääkis. No tulge siia. Pool tundi hiljem kõndis Jaan Hiiumõõniste määndide all ja mõistatas, kas talle vastas noore või keskealise naisterahva hääl.

Kui Jaan kabinetti astus, seisis Svea tema poole seljaga ja vaatas aknast välja. Tema pikad punakaspruunid juuksed tundusid valgel kitlil kevadise mustmullavööndina, mis viimast lund eemale peletab. Tere, tervitas Jaan. Tere, vastas Svea ja pöördus.

Ja nüüd nägi Jaan midagi niisugust, mida ta enne polnud näinud. Tema ees seisis Ilus Helena, Šahrazad ja Nofretete kokku. Jaanil oli tunne, nagu oleks ta sattunud võlumetsa, kus igast maas lebavast raostki saab teha pilli, millest kostab imekauneid viise. Sina siis oledki see, oleks Jaan tahtnud hüüda, sinu pean ma nüüd võtma ja tegema sust pilli, et mängida sind sinuga, nii et ümber ringi on kõik sinane, sest see oled ju sina. Nii oleks Jaan tahtnud hüüda, kui talle äkki meenus, kus ta on ja miks ta siin on. Ning üle ta huulte tuli ainult abitu vene-

keelne lause: vot k tšemu privedjot šalostj. Razve eto šalostj, vastas Svea samuti vene keeles ja lisas, et ega midagi, vaatame, mis meil seal siis õige on.

Kuidas temalt proove võeti, esimene süst tehti, siis teine, kolmas ja nii edasi, kuni kogu kuur läbi sai, seda kõike Jaan ei teadnud ega mäletanud. Ta mäletas ainult Svea musti kulme ja teadis, et see ongi silmapiir. Ta mäletas ainult Svea sirget nina ja teadis, mis on silmapiiri taga. Ta mäletas ainult Svea pikka kaela ja teadis, et tee silmapiiri taha on sama pikk. Mida teadis ja mäletas Svea, sellele ei mõelnud Jaan enne, kui oli jälle Tartus tagasi.

Veel kord teda näha. Veel üks kord näha tema kulme, nina ja kaela. Näha, mismoodi õieti näevad välja tema silmad, sest sinna polnud Jaan julgenud vaadata. Aga kuidas seda teha? Ei sobi ju ometi kohe pärast sellist haigust oma parandajat kohtamisele kutsuda. Nii ei jäänudki Jaanil muud üle kui Supilinna urgastes ringi aaleda, hinges põlemas nakkuseloetus. Nakatuda ei õnnestunud tal aga enne esimest sula. Ent kui Jaan ühel hommikul taas tuttavteravat valu tundis, oli tal raske endast õnnelikumat inimest kujutleda. Tal oli nüüd jälle põhjus Tallinna sõita! Ta näeb nüüd jälle Svead, tema kulme, nina, kaela, ja ta vaatab talle tingimata silmaga.

Svea ei olnud enam endine. Ta oli vahepeal veelgi kaunimaks muutunud. Võib-olla oli see ainult Jaani kujutluse vili, aga nii see oli. Jaan vaatas Sveale otse silma. Otse silma sisse. Ja tal oli tunne, et Svea teab kõik, et Svea on juba ammu kõigest aru saanud ja oma silmi siiani meelega peitnud, et Jaan tagasi tuleks. Ma teadsin, et sa tagasi tuled, ütles Svea ja hakkas piirituslambil pisikest ora kuumutama.

Edasi läks kõik, nagu kumbki salajas unistanud oli. Jaan sõitis vahetult enne tööpäeva lõppu Hiiumõõniste, sai süsti ja nad läksid koos Sveaga, kuhu iganes tahtsid. Nad käisid kinos ja vaatasid kaks seanssi järjest, nad käisid Mustamäel hüppetorni juures ja naersid kõva häälega, kui keegi kukkus, nad jõudsid isegi Salme tänavale Noorsooteatrisse ja tulid poole pealt ära.

Nii mõodus meeleto nädal ja süstida ei olnud enam vaja. Ei olnud enam ka mitte midagi takistamas. Svea vanemate suvilas, linna lähedal maal.

Et Supilinna-seikluste tõttu olid Jaanil mõned eksamid võlgu, siis pidi ta ruttu Tartusse tagasi sõitma. Seda tagasisõitu ei saanud aga kuidagi eelmisega võrrelda. Jaan oli tulvil teotahet. Ta lausa pakatas soovist õppejõududele oma võimekust tõestada ja pääseda ülikooli esioppurite ridadesse. Ja tõepoolest — Tartus sooritas ta kahe päevaga ühe

hindelise arvestuse ja kolm eksamit kõik väga heale. Seitse päeva helistas Jaan igal õhtul Sveale katkisesti kaugekõneautomaadist, mis kopikaid ei nõudnud, ja rääkis nii kaua, kuni postkontor kinni pandi. Seitse päeva tundus talle, et sööklas töötab kokana tema

vanaema. Seitse päeva oli ta tõesti kõige õnnelikum inimene maailmas.

Aga kaheksanda päeva hommikul, kui ta oli taibanud, mis on lahti, kisti kõik pildid ribadeks.

Ta oli saanud Svea käest...

JUTUSABA

ARKADI STRUGATSKI,
BORISS STRUGATSKI
Ekspeditsioon põhjakaarde (III)
Katkend romaanist
Tõlkinud Teet Kallas

Alamad astmed olid majutatud esimesele korrusele. Siit ei kostnud mingeid jutuhääli. Kõik — või peaaegu kõik — magasid. Pärani uksest — et oleks vähegi õhku! — kostis vestibüüli mitmehäälset norskamist, unist matsutamist, kibedat suitsumehekõha. Andrzej vaatas üle vasakpoolse korteri ukse. Siia olid end sisse seadnud sõjaväelased. Väikesest ilma aknata toakesest paistis valgust. Seersant Fogel istus laua taga, ainsaks riietusesemeks aluspüksid, vormimüts aga uljalt kuklas. Ta täitis hoolikalt oma paberimajandust. Armees valitses kord: toauks oli lahti, keegi ei saanud siseneda ega väljuda, ilma et teda poleks nähtud. Samme kuuldes tõstis seersant pea, sirutas käe lambi ette varjuks ja jäi vaatama.

«See olen mina, seersant,» ütles Andrzej vaikselt ja astus sisse.

Seersant lükkas välkkiirelt tooli tema poole. Andrzej istus ja vaatas ringi. Jah, armees valitses kord. Kõik kolm tarbeveega täidetud länikut olid samuti siin. Siin oli ka sigaretikast. Seersandi uhkeldavalt läikiv püstol lamas keset lauda. Toas oli raske lõhn. See oli sõjaväljamehe lõhn. Andrzej heitis käed toolikorjule.

«Mida hommikusöögiks antakse, seersant?» küsis ta.

«Seda, mida ikka, härra nõunik,» vastas seersant üllatunult.

«Teate mis. Nuputame välja midagi, mis poleks nagu ikka. Võib-olla ehk suhkruga riisipuder? ... Kas meil konserveeritud puuvilja veel on?»

«Siis võiks teha riisiputru kreekidega,» soovitas seersant.

«Olgu siis kreekidega. . . Vett andke homme topeltports. Ja andke veel pool tahvlit šokolaadi. On meil veel šokolaadi?»

«On, aga vähe,» lausus seersant kitsilt. «See andkegi välja. Ja sigarette! Kas see on viimane kast?»

«Just nii.»

«Noh, mis parata. Homme andke nagu ikka, ülehomselt piirake normi. Ah jah, veel. Kolonelile andke tänasest alates topeltports vett. Täna ja edaspidi.»

«Julgen ette kanda. . .» püüdis seersant alustada.

«Tean, tean,» katkestas Andrzej. «Ütlete, et see on minu käsk.»

«Just nii! Soovib härra nõunik nüüd poste kontrollida?»

«Ei,» ütles Andrzej ja tõsis.

«Käsite ennast saata?»

«Ei. Jääge siia.»

Andrzej läks vestibüüli tagasi. Siin oli endiselt palav, ainult õhk oli puhtam. Ta kõrvale kerkis hääletu Tumm.

«Noh,» ütles Andrzej talle vaikselt. «Vaatame üle, kuidas siis eraisikud elavad.»

Ta astus vastaskorterisse. Siingi hõljus sõjaväljameeste lehk, ainult et armeele iseloomulikkude korda siin polnud. Tuhm koridorilamp valgustas hunnikut, mille moodustasid läbisegi pillutud relvad ja presentkottides instrumendid, seal vedeles kellegi pahupidi pööratud seljakott, seinä ääres kuhjusid mannereid ja kruusid. Andrzej võttis lambi, astus esimesse tuppa ja komistas kellegi saabastele.

Selles ruumis magasid sohvid. Nende alasti kehad läikisid rohmakana paljal presendil. Isegi linu polnud nad viitsinud alla panna. . . Kuigi võis arvata, et linad olid veelgi mustamad kui present. . . Äkki ajas üks sohver end istuma, kratsis loomaliku ägedusega õlanukki ja pomises: «Me lähme jahile, mitte sauna, mõikad, mees? Vesi on lume all kollane, mõikad sa?» Siis vajus mees uuesti küllili. Andrzej veendus, et kõik neli olid kohal. Ta astus järgmisse tuppa.

Siin pesitsesid juba intelligendid. Nemad magasid välvoodites, hallid linad külje all, aga rahutu oli nende uni, nad norskasid ülemäära kõvasti, oigasid, kiristasid hambaid.

Kaks kartograafi ühes toas, kaks geoloogi kõrvalruumis.

Andrzej astus sohvrile tuppa tagasi, tõstis lambi kõrgemale ja osutas Permjaki suunas. Tumm libistas end helitult üle magajate, kummardus Permjaki kohale ja võttis ta kõrvad pihkude vahele. Seejärel ajas ta enese sirgu. Ja juba oli istukil ka Permjak, üks käsi põrandale toetunud, teine süljemärga suud kuivatamas. Andrzej viitas peaga koridori suunas ja Permjak ajas end kiiresti püsti. Nad läksid korterisügavusse, astusid tühja tuppa. Tumm sulges ukse ja toetas selja selle vastu. Andrzej vaatas ringi, mõtles järele, istus otse põrandale. Permjak laskus tema ette kükakile.

«Vett tahad,» küsis Andrzej poolihääli.

Permjak noogutas. Ta näole ilmus tuttav ekslev muie. Andrzej sikutas tagataskust välja väliplasku, mille põhjas loksus pisut vett. Ta vaatas, kuidas Permjak tillukeste ahnete lonksudega jõi, ise seejuures raskelt nohisedes. Ta habemetüükas kõrisõlm volksatas üles-alla. Joodud vesi moonduks peaaegu silmapilkselt higikirmeks ta kehal.

«Vähe soe teine...» kähistas Permjak plaskut tagasi ulatades. «Saaks kusagilt külma... Kraanivett... Ähh!»

«Mis teil selle jõumasinaga õieti lahti on?» küsis Andrzej pudelit taskusse torgates.

Permjak pühkis veel kord käeseljaga üle suu.

«Sitt mootor,» ütles ta. «See oli see teine, mida ei saanud kuidagi tähtajaks timmi... Täitsa ime, et senini vastu löi.»

«Parandada ikka annab?»

«Miks ta ei anna. Kolm päeva jupsimist, siis peaks korras olema. Aga kui kauaks? Paarsada kilti, siis hakka jälle otsast pihta. Sitt mootor.»

«Selge pilt,» ütles Andrzej. «Ega sa pole märganud, kas see korealane Pak tiirutab sõdurite ümber?»

Permjak löi tusaselt käega. Nihkus Andrzejle lähemale ja jätkas otse ta kõrva juures:

«Täna lõuna ajal rääkisid sõdurid kokku, et edasi enam ei minda.»

«Seda ma tean,» ütles Andrzej hambaid kokku pitsitades. «Kes neil ninamees on?»

«Ei saa tolku, ülemus,» vastas Permjak vilistava sosinaga. «Kõige rohkem mõliseb see Tevosjan, aga tema on rohkem niisama jutupaunik, kes teda ikka kuulab... Aga kes see õige pealik on, seda ei jaga.»

«Hnoipek?»

«Tont teda teab... Äkki ongi. Kõva käsi, autoriteet... Sohvrilid on ka seda meelt, et edasi ei sõida. Ellishowerist pole mingit tolku, tema itsitab ja püüab igamehele meeltnööda olla... Eks tal ole ju ka hirm naha vahel.

Mis mina teha saan? Eks ma torgi muidugi tasapisi seda juttu, et ega neid solbakaid uskuda tasu, ei need solbakad meid sohvreid salli. Meie sõidame, nemad vantsivad... Nemad saavad oma sõduripajuki, meie sööme samamoodi nagu härrad teadlasedki... Ei tea, mis häda solbakal sohvrit armastada? Varem oli sel jutul minekut, nüüd enam pole. Kõige sandim on lugu, et ülehommene tuleb see Kolmeteistkümmes päev...»

«Aga teadlased?» katkestas Andrzej teda.

«Ei oska nagu ütelda. Vannuvad küll jõledasti. Aga kelle poolt nad tegelikult on, seda mina aru ei saa. Ah jah, see Cehhada, teate, mis asja tema rääkis? Et kolonel ei tiksua enam kaua.»

«Kellele ta seda rääkis?»

«Mul on sihuke tunne, et kõigile. Ma kuulsin oma kõrvaga, kuidas ta oma geoloogidele õpetas, et olgu relv ligi, nii igaks juhuks. Ega suitsu peaks leiduma, ülemus?»

«Ei,» ütles Andrzej. «Ja mida seersant teeb?»

«Seersant ligi ei lase. Tema on nagu raudnael. Seersandi löövad soldatid esimeses järjekorras maha. Õudselt vihased ta peale!»

«Kena,» ütles Andrzej. «Aga siiski, räägime nüüd veel korealasest. Kas ta agiteerib sõdureid või ei agiteeri?»

«Pole nagu näinud küll. Tema on alati omaette. Kui tahate, hakkam muidugist teda spetsiaalselt silmas pidama, aga minu meelest ei anna see küll tuhkagi.»

«Vaat mis,» ütles Andrzej. «Homme tuleb pikk peatus. Tööd pole tegelikult mingit. Ainult traktor. Sõdurid jäävad loodrit lööma ja loba ajama. Vaat mis, Permjak. Sa uuri mulle välja, kes neil ninamees on. See on kõige tähtsam asi. Nuputa ise, kuidas seda teha...» Ta tõusis. Permjak kargas samuti püsti.

«On sul soove?»

«Ei vist... parem ei maksa. Kui ehk suitsu...»

«Hea küll. Teete traktori korda, annan preemiat. Mine.»

Permjak libistas end taandunud Tummast mööda, Andrzej astus aga akna alla, et ära oodata need viis minutit. Väljas mustendasid ripplambi paistel rasked vedukiaisad tolle teise traktori kõrval, kilgendasid klaasikillud vastasmaja mustades aknaavadetes. Paremalt klobistas nähtamatu tunnimees edasi-tagasi kõndides kontsi, ise nina alla mingit tusameelset viisijuppi vilistades. Pole viga, mõtles Andrzej, küll me välja rabeleme. Leiaks selle ninamehe üles... Ta kujutles taas, kuidas seersant tema käsu peale sõdurid ühte ritta rivistab, kuidas tema, ekspeditsiooni ülem Andrzej, kõnnib aeglaselt rivi ees, püstol langetatud käes, kuidas ta

ükshaaval vaatab tardunud ja habetunud nägudesse, kuidas ta siis peatub Hnoipeki vastiku lõusta ees ja talle kõhtu tulistab. . . veel. . . veel. . . Ei mingit eeluurimist ega kohut! Nõnda käib iga argpüks ja närukaela käsi, kes. . . Aga korealane Pak ei puutu vist tõesti asjasse, nagu paistab. Hea seegi. Homme ei juhtu veel midagi. Kolm päeva ei juhtu midagi. Kolme päevaga jõuab vägagi palju välja mõelda. . . Ja mine tea, äkki leiame hea allika, nii umbes sada kilomeetrit siit. Küll nad siis tormavad nagu säulud vee juurde! . . . On siin alles paks õhk. . . Üldiselt on aga nii, et aeg töötab alati juhtkonna poolt ja mässuliste vastu. Seal nad endaga on: eile leppisid kokku, et homme edasi ei minda. Aga meie pakume pikka peatust. Ja nii ei tulegi mingit homset minekut. Siis antakse neile veel kreekidega putru ja kaks tassi teed. . . Vaat nii, härra Hnoipek. Küll ma su kõri veel pihku võtan. . . Magada tahaks. Juua tahaks. Janu tuleb heaga unustada, aga magama peab tõesti. Homme tuleb varavalges jalule saada. . . Käi kus kurat, Fritz Geiger, käi kus kurat oma neetud ekspeditsiooniga. Õige mul asja, sa kuradi pasapresident. . .

«Läki,» ütles ta Tummale.

Izja lappas ikka veel paberites. Nüüd oli tal tekkinud uus loll komme. Ta hammustas oma habet. Mähkis karvatuti puntraks, torkas hammaste vahele ja kukkus järama. On ikka paras peletis küll. . . Andrzej läks välivoodi juurde ja hakkas seda linaga katma. See kleepus käte külge nagu vahariie. Izja pöördus äkki kogu kehaga tema poole ja ütles:

«Niimoodi. Elased nad siin Kõige Parema ja Lihtsama võimu all. Pane tähele, kõik on suured tähed! Elased nad hästi ja kõike oli neil küllaga. Pärast hakkas kliima muutuma, saabus ootamatu külm. Ja siis juhtus veel midagi. Ja siis said nad hukka. Ma leidsin siit ühe päeviku. Peremees sulges ukse barrikaadiga ja suri nälga. Õigemini poos ta enese üles. . . aga seda juba nälja pärast. . . hulluks läks, noh. . . Asi algas sellest, et tänavatele ilmus äkki mingi virvendus. . .»

«Mis asi sinna tekkis?» Andrzej katkestas isegi saapa sikutamise.

«Mingi virvendus. Vir-ven-dus! Igaüks, kes selle sisse sattus, kadus ära. Mõni jõudis korra karjatada, teine ei sedagi mitte — haihtus õhku ja kogu lugu.»

«Mis jama see veel olgu,» torises Andrzej. «Edasi?»

«Kes korterist välja läks, see surma sai. Kes ära ehmatas või aimu sai, et asi on sant, see jäi ellu. Algul ajasid nad omavahel telefoni teel juttu, hiljem hakkasid aeglaselt välja surema. Süüa neil polnud, tänaval oli

pakane, puid polnud varuks, küttesüsteem rikkis. . .»

«Ja kuhu see virvendus kadus?» küsis Andrzej.

«Sellest pole ridagi. Minu meelest läks see onuke siin tasapisi lolliks. Kuula viimast sissekannet. . .» Izja krabistas paberit. «Ahah, siin. «Ei, enam ei suuda. Täna hommikul läks Lahke ja Lihtne mööda ning vaatas mu aknast sisse. See naeratus! Ma ei jaksa enam.» Kõik, kogu lugu. Pane tähele, selle mehe korter oli viiendal korrusel! Seal ta kõie lühtri külge siduski ja maise elu lõpetas. . . Muide, see nõörike ripub oma endises kohas.»

«Ahah. Näib tõesti, et mees läks hulluks,» tähendas Andrzej voodisse heites. «See tuli tal näljast, muuseas. Kuule, ega veel kohta midagi pole?»

«Minul küll mitte. Arvan, et meil tuleb akvedukti lõpuni minna. Kuule, mees, sa keerad juba põõnana?»

«Jah,» ütles Andrzej. «Kruti lamp kinni ja lase jalga.»

«Kuule ometi,» mangus Izja. «Ma oleks tahtnud veel väheke lugeda. Sul on priima lamp.»

«Kus siis sinu oma on? Endal täpselt samasugune.»

«Lugu sihuke, et minu oma läks seal pagana vedukil puruks. Ma panin talle kogemata kasti peale. . .»

«Kretiin,» ühmas Andrzej. «Hea küll. Võta lamp ja mine.»

Izja korjas paberid kokku, kolistas tooliga, ütles:

«Ah jah, Daggan tõi su püstoli ära. Ja andis veel vist nagu midagi koloneli poolt edasi. Suuliselt. Ma ei mäleta enam.»

«Olgu,» ütles Andrzej. «Anna püstol siia.» Ta torkas püstoli padja alla ja keeras Izjale selja.

«Tahad, loen sulle ühe kirja ette?» kõhatas Izja ettevaatlikult. «Minu meelest oli neil siin midagi polügaamia moodi.»

«Kasi välja,» ütles Andrzej rahulikult.

Izja turtsatas. Andrzej kuulas kinnisilmi, kuidas ta pabereid krabistas, kuidas ta üle nagiseva parketi kaugenas. Siis kääksatas uks. Andrzej avas silmad. Toas oli pime.

Mingi virvendus veel takkapihta. . . Eino, siin tuli ennast saatuse hooleks jätta. Needsinased asjad pole mitte meie nõdra arunatukese jaoks! Mõeldava tuleb sellest, mis sõltub meist. Kui täitsa aus olla, siis üldiselt on mul sõduritest isegi kahju. Ma saan neist liigagi hästi aru. Poistele näis, et nad lähevad väikestele jalutuskaigule. . . noh, mitte just lausa lõbusale, selge see, et mitte just tädi juurde kooki sööma, kõiki sai ju ette hoiatud, ega nad titad ole! Hõigati kokku vabatahtlikke, tuli igat masti

seiklejaid ja hulkureid, kel kenas hubases linnas juba ammu igav oli hakanud, kel polnud vähimatki selle vastu, et vaadata üle mõned uued paigad, mis seal ikka, pulli pärast võis vahetevahel isegi automaate täristada... küllap lootsid mehed ka varemetes ringi tuulata, tagasi tulles aga taskud aurahasid täis toppida, uued paelad pagunitele õmmelda, plikade ees poosetada... Aga selle kõige asemel tulid pasatõbi, üksluisus, pärast aga viirastused ja kõik muud õudused. Sihuke asi paneb mehed mässama.

Aga mina? Kas minul on kergem, mis? Või tulin ma siia just selleks, et endale pasatõbe saada? Ei taha mina samuti enam samugi edasi minna, kurat võtaks, ka minul olid mingid omad ootused ja lootused, pagana pihta! Kas siis minul ei tohtinudki olla üht oma isiklikku Kristallpaleed silmapiiril? Võib-olla ei pakusi mulle siinmail miski asi suuremat rõõmu kui see, et saaksin rivi ees hõigata: aitab, poisid, nüüd aisad ringi ja padavaid koju tagasi! Sest minul on samuti kogu sellest tolmust ja tahmast kõrini, ka mina olen sügavalt pettunud, ja veel, kurat võtaks — ka mina kardan... seda pagana närust virvendust või siis neid raudpäid. Kust te teate, äkki lõi minulgi kõhu külmaks, kui esimest korda neid äralõigatud keeltgea inimesi nägin: vahi ja võta õppust, olgu nad sulle hoiatuseks, pane pillid kotti, lase siit jalga... Või siis need hundid? Kui ma järeleväes kõndisin, sest teil kõigil olid juba ammu püksid hirmu pärast täis tehtud, ei tundnud ma ennast seal üldse mitte mõnustasti. Ma kartsin hunti! Kartsin, et hunt kargab sealt kusagilt tolmupilvest välja, lööb hambad mu tagumikku ja viib vähemalt pool minema... Niimoodi olid lood, tuvikesed, nõnda olid asjad, mis kallid lontrused, ja pole teil ühti ainsana raske elada, sest ka minu soolikad on janu kätte praguliseks tõmbunud...

Kena, ütles ta endale. Ja mis kuradit sa siis tõesti enam edasi tikud? Ole aumees, anna hommikul käsk kätte, me tõuseme siit lendu nagu rästaparv... kuu aja pärast kodus... viskan Geigeri ette kõik oma neetud volitused ja ütlen: tead, mees, sina käi kus kurat, mine ise sinna, kui sul see idiootne ekspansioon juba nii kõvasti peas kinni on, kui sa sellest orast muidu lahti ei saa... Ah, mis ma siin jaman, saaksime täiesti toime ka ilma mingite dramaatiliste stseenideta. Läbitud on siiski rohkem kui tuhat kilti, kaart on koostatud, arhiive kastide kaupa kokku aetud — on seda siis vähe või? Sest seal eespool pole mitte kui midagi! Kui kaua peab kõndima, et selles veenduda? See siin pole ju Maa, see pole kera... Ei ole siin naftat, ei ole siin vett, ei ole siin suuri asustatud punkte — tee või tina! Ja

mingit Antilinna pole kah olemas, see on nüüd küll absoluutselt klaar, millestki säärasest pole siinmail vähimaidki vihjeid... Üldiselt peaks õigust nagu ülegi jääma. Õigust ja õigustust... Selles see viga ongi, et õigustust. Sest milles on asi tegelikult? Asi on tegelikult selles, et sul on käsk minna lõpuni. Lõpuni! Saad sa veel edasi minna? Saad. Süüa on, küstust on, relvad on tipp-topp... inimesed on muidugi üsna võhmal, aga terved viimseni, kaotusi praktiliselt pole... Nõnda et jah, su jutt ei klapi.

Oled mul üks sitt ülemus, ütles Geiger. Olen sinus pettunud, ütles ta. Siis piisaks veel, et Cehhada sosistaks talle üht-teist paremasse, Permjak aga vasakusse kõrva, ja eks ole tal käepärast ka Ellishower. Viimase mõttejupi püüdis Andrzej kui vääritud endast kähku eemalde tõrjuda, aga juba oli hilja. Sest ta avastas jubeusega, et kogu selle loo juures pole tema jaoks kaugeltki viimase tähtsusega härra nõuniku positsioon. Tal oli vägagi ebameeldiv mõtelda võimalusele, et olukord võiks ka muutuda... Ah, muutugu, kuraasitas ta mõttes enesekaitseks. Kas ma suren siis nälga või mis? Palun väga! Las härra Cehhada istub minu kohale, mina võtan tema oma endale. Kas siis asi selle taha seisma jääks? ... Suur jumal, mõtles ta siis. Milline a s i, kui olla juba lõpuni aus? Mis jama sa ajad, kulla mees? Sa pole enam poisike, et maailmavalu käes ahastada. Tead ammu, et maailm seab oma saatust täiesti vabalt ilma sinu ja isegi Geigeri abita... Ah et igamees tehku oma tööd, igamees täitku oma kohust? Ehk küll, olen nõus. Mina olen valmis tegema oma tegu just oma postil. Selsamal. Vaat sedamoodi, härra nõunik. Aga mis kurat see ikka olgu, miks tohib keegi Geiger käsutada tervet miljonlinna, mina aga ei tohi juhatada teadusosakonda? Mille poolest mul see halvemini välja tuleks kui temal? Jama, muidugi. Tõesti-tõesti... Õigus võimule saab olla sellel, kelle käes on võim... Kes seda võimu täide viib. Kes mõistab alluda, sel on ka õigust võimu soovida. Kes ei oska — pardon! ... Nii et — teele-teele kurekesed, lausud Andrzej oma magavale ekspeditsioonile. Ja mitte sellepärast teele-teele, et mina nii väga ise sinna tikuksin. (nagu see habemega paavian seal kaugel-kaugel), ei, teele lähete te kõik sellepärast, et mina niimoodi käsin. Mina käsin teid, koerapojad, vedelvorstid, rasvased palgasoldatid, ja see ei tule sugugi kohusetundest Linna või, hoia taevas, selle Geigeri ees, vaid lihtsalt sellepärast, et minu käes on võim; ja võimu pean mina pidevalt tõestama, kui ma ei taha muidugi muudata tavaliseks tolguseks ja mõlaluaks — nii teie ees, lontrused, kui ka iseenda ees. Ja ka Geigeri ees. Teie ees aga eriti — sest siis pistaksite te

mu kohe nahka. Geigeri ees samuti mitte, sest ta virutaks mulle jalaga ja tal oleks selleks õigus. Enda ees aga... Vaadake, kõigil neil kuningatel, kõigil neil teistel monarhidel oli vedamist, nemad said võimu jumala enda käest, ilma võimuta ei kujutanud nad ennast ettegi — nagu oli see võimatu ka nende alamate silmis. Ja ka need poisid pidid terased olema, võim on kerge käest libisema. Meie aga oleme väikesed inimesed — meie jumalat ei usu. Meie kanname enda eest ise hoolt. Meil käivad need asjad nii, et julge hundi rind on rasvema. Isehakanuid meie ei vaja. Seega juhatan paraadi mina! Mitte sina, mitte tema, mitte nemad, mitte isegi nood. Mina! Ja mind toetab armee...

Ennää võimuhiiplast, mõtles ta pärast kerge häbiga. Ta keeras külge, lükkas käed padja alla, seal oli jahedam. Sõrmed puudutasid pistolipära. Ja kuidas suvatsete kõike seda teostada, härra nõunik? Sest et sedapuhku tuleb tulistada. Ent vaimusilmas tulistamist ette kujutades («Reamees Hnoipek, rivist välja marss!»), ennast niisama lihtsalt elusa, ilmselt relvitu, viimati koguni pahaaimamatu inimese pihta tulistama mõteldes... ei, isegi siis, kui ta oleks ka tuhat korda süüdi, see Hnoipek... kurat selle süüga!... ELUSALE inimesele kuuli kõhtu, kudedesse, soolikaisse... Ei, seda ma ei oska. Seda pole ma veel kunagi teinud. Jumal ise teab — mina pole see mees... Seal kolmesaja neljakümnendal paugutasin muidugi koos teistega, kuidas muidu, aga see oli paanika, keegi ei jaganud midagi... ja mis peamine, ma ei näinud enda ees mitte kedagi... ja seal oli asi klaar, sest ka mind tulistati... Hüva, mõtles ta. Humanism ja nii edasi... harjumuse puudumine... eks seegi, eks seegi... Aga kui nad tõepoolest enam edasi ei lähe? Mina annan käsu, nemad aga vastu: kerri, kas tead, mine aga ise, kui muud teha pole!

Aga see on ju idee, muide, mõtles ta. Jätan nendele lontrustele tilga vett, suutäie lobi tagasiteele, las nad putitavad rikkis traktori üles. Teie minge oma teed, saame isegi hakkama... Kohe samas püüdis Andrzej ette kujutada koloneli ilmet, kui säärane ettepanek peaks tõesti rivi ees kõlama. Ei, kolonel ei saaks aru. Tema pole seda tõugu mees. Tema on sealt... monarhide poole pealt. Talle ei tule pähegi mõelda alluvate peale. Lihtsalt ei esine sääraseid probleeme ja kogu lugu... Tema on sinivereline armeearistokraat. Mis tal viga: tema isa oli kolonel, tema vanaisa oli kolonel, tema vaarisas oli kolonel!... Vahi, mäherduse impeeriumi nad on kokku sumanud, kui palju rahvast mättasse löönud... Vaat hakakugi kolonel ise mahalaskmist juhtima, kui seda peaks vaja olema. Lõppude lõpuks on sõdurid ju tema

mehed, miks peaksin mina oma nina tema asjadesse toppima?... Kuradi pihta, kui kõrini kõigest sellest saab! Jälle peakolu intelligendihihietuisi täis — nagu täimune! Tuleb minna — ja kõik! Mina täidan käsku, ja teil on samuti käsk käsku täita. Minul ei lähe hästi, kui jätan käsu täitmata, aga ei lähe hästi ka teil. Kogu lugu. Andrzej haigutas närviliselt ja vajas raskelt küljele.

Ta ärkas õudustundega, üle keha märg.

«Seis, kes tuleb?» karjus tunnimees jälle akna all. Ta hääli oli kile ja meeltheitev, ta karjus tegelikult appi.

Ja samas kuulis Andrzej raskeid ragesevaid lööke, otsekui tümitaks keegi määratu suure sepahaamriga vastu kivi.

«Avan tule!» kriisaks tunnimees nüüd täiesti ebainimlikult ja hakkaski tulistama.

Andrzej ei saanud arugi, kui oli akna all.

All pimeduses vasakus kaares sähvis oranžikas laskudeleek, mille paistel tumendas tänaval midagi gigantset, liikumatut, sõnul-seletamatut — ning sealt lendas laiali rohekaid sädemevihke. Andrzej ei jõudnud millestki aru saada. Tunnimehe padrunipide sai tühjaks, korraks tekkis vaikus, siis hakkas mees jälle kohutavalt karjuma, ta saapad klobisesid nagu hobusekabjad, ja siis oli ta otse akna all valgussõoris, otsekui kellegi poolt tõugatudna hakkas ta ümber oma telje tiirlema, tühjaks tulistatud relvaga vehkima, seejärel — ikka lakkamatult lõuates — tormas ta traktori juurde, litsus end roomikute vahele maadligi ja sikutas tagantkäe vööd, suutmata kuidagi tagavarapidet kätte saada. Ning jälle kostsid need kõmisevad löögid vastu kivi — põmm-põmm-põmm...

Kui Andrzej välja kargas, muide, ilma püksata, seljas ainult kuub, jalas lahtiste paeltega saapad, käes püstol, oli tänav mehi täis. Seersant Fogel pasundas nagu pull:

«Tevosjan! Hnoipek! Paremale! Valmis olla! Anastasis! Traktori peale, kabiini taha! Jälgida, valmis olla! Siva, te lõpnud orikad! De Silva! Vasakule! Pikali! Tuld! Tuld mitte... Vasakule, neetud larhv! Pikali, vaatlema! Palotti! Kuhu sa trügid, makaronimees?»

Fogel rabas arutult seival itaallasel kraest, andis talle vägeva obaduse saapanaga vastu sääretoru ja tõukas traktori poole.

«Kabiini taha, lojus! Anastasis? Valgus piki tänavat!»

Andrzejid tõugati selga, müksiti ribisid. Hambad ristas, hoidis ta end jalul, aga ta ei saanud vähimatki aru, ta võitles loomaliku kihuga mõttetult röökimä pistat. Ta litsus end vastu seinä, sirutas püstoli ette ja vahtis mõttelageda pilguga ringi. Miks nad kõik just sinna jooksevad? Aga kui need tulevad

selja tagant? Või katuselt? Või sellest majast üle tänava? . . .

«Sohvrid!» karjus Fogel. «Traktorite peale! Kes seal tulistab, mölakad? Mitte tulistadal . . .»

Aegamisi muutus Andrzej pea nagu klaarimaks. Talle tundus, et asjad polnudki väga pahad. Sõdurid heitsid pikali just sinna, kuhu neil kästi, sekeldamine vaibus, viimaks saadi ka prožektor korda ja tänavale langes valgus.

«Seal ta on!» kostis kellegi summutatud karjatus.

Kostsid mõned lühikesed tulevalangud, need lakkasid kohe. Andrzej jõudis märgata midagi kohutavalt suurt, peaaegu sama kõrget kui hooned tänavaservades, midagi gigantset ja vördjalikku, mille küljest tolknes igasse kaarde mingeid naaste või plaate. Monstrumist langes tänava lõpu suunas süsimust kõikemattev vari. Siis keeras ta kahe kvartali kaugusel nurga taha ja oligi kadunud. Rasked haamrilöögid vaibusid varsti lõplikult.

«Mis teil seal juhtus, seersant?» kostis koloneli rahulik hääl Andrzej kukla kohalt.

Kolonel kummardus pisut üle aknalaua. Tähelepanuväärne — kõik nõöbid olid viimseni kinni.

«Tunnimees tõstis häiret, härra kolonel,» vastas seersant Fogel. «Reamees Terman.»

«Reamees Terman, minu juurde,» ütles kolonel.

Sõdurite peanupud hakkasid otsivalt pöörlema. Prožectori hajevas valguses oli näha, kuidas reamees Terman roomikute vahel rübeles, otseku oli ta seal millegi taha kinni jäänud. Viimaks paiskus ta välja, hüppas jalule ja kires kukehäälega:

«Reamees Terman saabus härra koloneli käsul!»

«Paras peletis,» märkis kolonel põlglikult. «Nööbid kinni!»

Just sel hetkel lülitus sisse päike. See toimus nii ootamatult, et üle laagri lainetas mitmehääle summutatud jahmatismõmin. Mitmed mehed tõstsid käed silmi varjama. Andrzej tõmbas silmad pilukile.

«Miks te häiret tõstsite, reamees Terman?» küsis kolonel.

«Kõrvaline isik — härra kolonel!» raius Terman. «Ei vastanud hoiatusele. Tuli otse minu poole. Maa värises. Hoiatasin kaks korda määrustiku järgi ja siis avasin tule . . .»

«Mis siis ikka,» ütles kolonel. «Avaldan kiitust.»

Heledas valguses ei tundunud asjad enam pooltki sedamoodi, nagu nad olid olnud veel viie minuti eest.

Laager nagu laager: igavad vedukid, määratud kütusepaagid, tolmsed traktorid. Sel argisel, ülimalt tüütul foonil näisid mustad ja habemes mehed, kes pikali, kes põvele toetunud, kes automaadiga, kes kuulipilduja taga, küllalt tobedad välja. Andrzejle meenus alles nüüd, et temalgi lotendasid saapapaelad ning et tal polnud isegi pükse jalas. Ta hakkas ettevaatlikult ukse poole taganema, seal tunglesid parajasti aga kartograafid, geoloogid, sohvrid.

«Julgen ette kanda,» ütles söakamaks muutunud Terman. «See polnud inimene . . .»

«Ja kes see siis oli?»

Terman viivitas.

«Härra kolonel, see oli umbes nagu elevant,» sekkus Fogel autoriteetselt. «Või siis koguni mingi veeuputuseelne elukas.»

«Nagu stegosaurus,» kostis Tevosjani hääl.

Kolonel silmitses Tevosjani umbes kolm sekundit tõsise uudishimuga.

«Seersant,» küsis ta siis, «miks teie mehed ilma loata räägivad?»

Kostis kellegi kuri irvitus.

«J-jutud jätta!» sisistas seersant raevukalt. «Lubate karistada, härra kolonel?»

«Arvan, et . . .» alustas kolonel — ent teda katkestati.

«Va-va-va-va . . .» Keegi oli ulguma hakanud. Algul vaikselt, siis üha kõrgemas oktaavis. Andrzej otsis pilguga — kes seal ulub, miks ta ulub.

Otsisid teisedki. Viimaks nägi Andrzej Anastasist, kes seisis traktorikabiini taga, näitas näpuga kuhugi ettepoole ja ulus, saamata kuidagi sõna suust. Andrzej vaatas näidatud suunas. Ta ei näinud midagi. Tänav oli tühi. Selle kohal hõljus kuumaterendus. Siis kraaksus seersant kärinal kurgu puh-taks ja lükkas nokatsi kuklasse. Keegi ropendas tasa, ent väga vängelt. Andrzej ei taibanud millegipärast ikka veel midagi. Siis kähistas keegi otse ta kõrva ääres: «Sa suur issanda vägi küll!» Ning alles nüüd sai Andrzej aru. Ta kuklas tõusid karvad püsti, jalgadesse vajus tinane nõrkus.

Tänavanurgal polnud enam ausammast. Paatoslikult laiali sirutatud kätega, kärnkonna moodi näoga raudhiid oli kadunud.

KALEIDOSKOOP

ROBERT NERMAN

Kas Tartu kaootiline linnapilt on paratamatu

Tartut on sageli peetud üheks Eesti vastuolulisemaks linnaks. Tuntud teaduse ja kõrghariduse keskusele peaksid olema võõrad sellised nähtused nagu joodikute rohkus, vandalismi levik, tõsised hädad heakorras- tuse ja keskkonnakaitse alal, avariilukorras ja vähekõlblike elamute arvu pidev kasv, põlistartlaste halvad elamistingimused (praegusel ajal on linna korteritaotlejate 1. etapi nimekirjas 1300 perekonda; ca 12% alalisest elanikkonnast elab ühiselamutes) jms.

Paraku ei ole see veel kõik, mis Tartu linnapilti devalveerib. Kui küsitleme linna esmakordselt külastanud, siis võime sageli kuulda, et Tartu kaootiline struktuur tekitab ängistust. Esimene mulje on sageli kõige objektiivsem. Kui küsitletu on tulnud veelgi destruktiivsemast keskkonnast, siis ei tundu pilt talle loomulikult kaugeltki nii masendav. Brežnevi või Gorki paneelilamute kombinadi töötajate vaimustust Annelinna tüüp- elamute fassaadiviimistluse üle oleks ääretult kergemeelne viimase instantsi tõena võtta. Kahjuks leidub meil ka selliseid naiivikuid (vt «Edasi», 7. 08. 1984). Kuna linnakeskkond on väga oluline rahvuskultuuri osa, siis peaksid siin igasugused hinnaalandused olema lubamatud. Sellest aksoomist lähtudes huvitab meid küsimus — kuivõrd paradamatu on nii Tartu kui ka teiste Eesti linnade destruktsiooni kasv. Ühtset seisukohta nii keerulises küsimuses pole loota. Erinev on inimeste informeeritus linnaehitusküsimus- test, osa linnapildi kujundamisel, silmaring, arusaamine nähtuste kaugematest tagamaadest ning ka eetika. Tegelike põhjuste tuvastamist raskendab nii linnapildi muutuste var- jatus ja protsesside pikaajalisus kui ka dest- ruktsioonis süüdi olevate isikute desinformatsioon. Kuna see on mitmetel objektiiv- setel põhjustel ka õnnestunud, siis püüame allpool mõningaid enamlevinud väärseisu- kohti kummutada.

Väga sageli on väidetud destruktsiooni nähtusi arenevat varjatult ning avalduvat alles sellises staadiumis, kus igasugused vastu- abinõud on hiljaks jäänud. See on põhi- mõtteliselt vale. Esiteks pole destruktsiooni vastu kunagi hilja võidelda. Isegi äärmise kaootilise puhul on olukorra parandami- seks tehtavad ponnistused õigustatud. Ent mida varem muidugi linnapildi kaootilisele arengule piir pannakse, seda suuremaid

materiaalseid ja kultuuriväärtusi ühiskond säästab. Seda enam, et mingisugusest o t a m a t u s t destruktsioonist ei saa tegelikult juttugi olla. Meie arhitektid ja linnapla- neerijad on piisavalt erudeeritud, et vää- rnähtusi juba eos märgata (selle tõestuseks võib uuesti üle lugeda «Sirbi ja Vasara» arhitektide kongressi(de) eelseid ankeedi- vastuseid). Paraku on väga sagedased juhtu- mid, kus linnapildi kaootikat põhimõtteliselt tauniv arhitekt võtab ise väga aktiivselt selle loomisest osa. (Analoogilist eetilist kahe- paiksust leidub sageli ka ökoloogide, majan- dusteadlaste jpt erialainimeste juures.) Mis mõte on rääkida linnakeskkonna harmoo- niast, kui iga üksiku rajatise ehitamisel juhindutakse ainult tehnovõrkude soodsast asukohast, laoplatsti rajamise võimalusest, kulutuste vähendamisest kraana püstitamisel, töökulu maksimaalsest vähendamisest 1 m² üldpinna ehitamisel, tööde maksimaalsest lihtsustamisest jms? Taolist utilitaarsust põh- jendatakse enamasti ehitusnormatiivide nõue- tega, kuid unustatakse millegipärast need sätted, mis kohustavad planeerijat arvestama kohalikke ökoloogilisi, arhitektuurilisi, linna- ehituslikke ning ajaloolisi väärtusi. Kuhu veel kui mitte meie eriteadlaste kompetentsi peaks kuuluma nende väärtuste tuvastamine? Kel- lel veel kui mitte meie linnaplaneerijatel tuleks kohalikkude eripära kaitsta? Linnapla- neerijate ja eriteadlaste vahelised suhted pole kaugeltki korras. Teadusliku potentsiaali ärakasutamise asemel teevad linnaplaneerijad ainuisikulisi otsuseid. Kurikuulsa ametkond- liku teaduse ambitsiooni linnaehituse alal sobib illustreerima Tartu Karlova linnaosa ümberplaneerimise näide. Sõpruse sillalt diagonaalselt läbi elamukvartalite suunduv läbimurre ei hävita ainult senise struktuuri- tervikkikkude, vaid lammutab ka kümneid tu- handeid ruutmeetreid heas seisukorras ela- mumfondi. Kui õnnestukski kõik Tartu lammu- tusliimiidid Karlovasse kontsentreerida, siis realiseeruks kava alles järgmise sajandi 20—30ndatel aastatel. Tartu elamufondi sei- sukorras on see koondamine aga rohkem kui utoopiline, järelikult nihkub projekti realiseerimine veelgi kaugemasse tulevikku. Kogu vahepealse aja on linnajagu destruk- tiivne ning mõjub laostavalt kogu ümbrus- konnale. On veel üks tõsine oht: disproport- sioonid vajaduste ja võimaluste, nõudmiste ja pakkumiste osas võimaldavad ehitajal välja selekteerida tema jaoks kõige soodsam- aid objekte ning vähemsoodsamad määr- mata ajaks edasi lükata. Selle stsenaariumi

järgi on läinud praktiliselt kõikjal, kus on tegemist nn radikaalsete rekonstrueerimisega. Miks peaks Karlovaga teisti minema? Peale selle katkestatakse lähenevate rekonstrueerimiste ootel enamasti igasugune remonditegevus. Niisuguse käitumise klassikalisi tagajärgi võib imetleda Supilinnas: näiteks arhitektuuriliselt huvipakkuval Lepiku tänaval kõndides tekib tunne, nagu viibiksid langobardide-aegses Roomas. Linnaplaneerijate vastuolulised, umbmäärased ning sagedasti muutuvad teated on võtnud eeslinna elanikelt perspektiivitunde ja kindluse home suhtes. Kes aga oskab kokku arvata sadesse miljonitesse rubladesse ulatuvat kahju, mida elamufondile sel teel tekitatakse? Seni vaadatakse küsimusele nii, et kui kokku arvata ei oska, siis tähendab kahjumit ei ole olemas.

Karlova detailplaneerimise projektis on väga rikkalikult esindatud erilahendusega hoonestus, hästi on lahendatud haljastus ning sotsiaalne infrastruktuur. Sellise tuleviku-pildi kontekstis on praegu sajandi esimestel aastakümnetel ehitatud puithoonestust raske kaitsta. Olukord muutub vastupidiseks, kui küsida, kas selle projekti realiseerimiseks ka mingit katet on? Selgub, et ei ole. Kõige tõenäolisemalt asendatakse ka siin eriprojektidega kavandatud hooned Tartu Maja-ehituskombinaadi paneelilamutega. Kas planeerijad ei osanud seda ohtu ette näha? Kindlasti oskasid. Kuid millest siis ikkagi tulevad nii suured erinevused kavandatu ja hiljem tegelikkuses realiseeritava vahel? Püüame paradoksi selgitada. Esiteks kujutavad teostamatud planeerimiskavad endast omamoodi trooja hobust, millega saab radikaalseid rekonstrueerimisi õigustada. Teiselt poolt võimaldab ideaallahenduste välja-mõtlemine rahuldada tegijate loomingulisi vajadusi. Ning eneserahustamiseks võib alati öelda, et pole planeerijate süü, kui alget kava ei realiseerita. (Tegelikult ei ole see päriselt nii, igasugused muudatused tuleb planeerijatega kooskõlastada.)

Planeerimisprojektide koostamisest võtavad teatavasti osa väga erinevad ametiasutused, võib-olla põhjustavad ebaõnnestumisi vead lähteandmetes ja eriuurimustes? Ka siia taha ei anna peitu pageda. Piisab isegi põgusast tutvumisest planeerimisprojektide koostamise käiguga veendumaks, kui vähe ja kui tendentslikult kasutatakse arhitektuuriajaloo, kultuuriloo, ökoloogia ning isegi elamufondi tehnilise seisukorra andmestikku. Tegelikult on lõpplahendus formuleeritud enne igasuguste eriuurimuste algust, kõik, mis sellega kokku ei sobi, lükatakse tagasi, korrigeeritakse või piirduakse mittemidagi-lubavate «antud töös on kasutatud...», «antud töös on arvestatud...» jne formu-

leeringutega.

Tartu linn on suhteliselt hästi uuritud. Seda mitte ainult minevikus, vaid ka tänapäeval. Siin on võimalus kasutada põhjalikke elamufondi seisukorra uurimusi (väga paljudest aspektidest on linna uurinud TRÜ juures asuv Tartu linna arengu kompleksuurimise laboratoorium, võib kasutada TRÜ Arvutuskeskuse poolt aastatel 1978—1979 koostatud sotsioloogilist uurimust «Tartu. Meie kodu»). Paraku pole linna planeerimisel kasutatud neist uurimustest ühtegi. See ei ole juhuslik ega tulene ka arhitektide-linnaplaneerijate küündimatusest. Tegelik põhjus on kogu tegevuse allutamine mome-dikasu huvidele. Peaasi, et tulemused kõige kiiremini välja paistaksid. Sellisele käitumisele püütakse leida ja leitaksegi pealtnäha ratsionaalne põhjendus. Saades alguse linna-planeerimisel ja sellele lähteülesande koostamisel tehtud vigadest, võimendub linnapildi destruktiivsus mahulise projekteerimise, ehitamise, remondi, eksploatatsiooni jpm tasanditel. Kõik toimub skeemi järgi: momendi-kasud — näiline tegevus — põhiprobleemidest möödaminemine.

Selle skeemi paikapidavuses on kerge veenduda kas või vanalinna fassaadide korrastustööde juures. Teatavasti on nii Tallinna kui Tartu vanalinna fassaadide korrastamiseks kulutatud küllaltki soliidseid summasid. Sellele vaatamata koorub värv-kate üsna lühikese aja möödudes. Tegemist ei ole meie kliima iseärasustega, nagu mõnigi püüab tõestada, vaid mitmete töö-liikide tegemata jätmisega. Asi saab alguse sellestki, et osa remonditööde, näiteks plek-sepatööde tasu on nii madal, et ei tasu tegemist. Kuidas remondiorganisatsioonid sellest olukorrast välja tulevad? Üks võimalus on vähetulusate tööde «katmine» tulusama-taga. See pangaorganite poolt taunitav lahendus on teiste võimalustega võrreldes tunduvalt eetilisem. Teiseks võib asendada materjale, mida pole tulus kasutada (näiteks osaliselt kahjustatud plekk-kate eterniidi või mõne muu vähem vastupidavamaga). Riigi seisukohalt on tegu küll asjatute materiaalsete kulutustega, remondiorganisatsiooni seisukohalt ühe plaanitaimise võimalusega. Kolmandaks võimaluseks on remontitööde imi-teerimine. Kuigi see on teatud riskiga seotud, suureneb taoliste pretsedentide hulk ometigi. Et nõudmistest ja pakkumistest vahel on tohutu dispropertsioon, ei vali remondi-organisatsioonid praktiliselt ise mitte ainult objekte, vaid ühe objekti raames ka töid ja kõige levinumaks variandiks jääb vähetasu-vate tööde lihtlabane tegemata jätmine. Teo-reetilisel võiks tellija taolisel juhul töid mitte vastu võtta, kuid praktiliselt ei saa ta mono-poolse remondiorganisatsiooniga vastuolu

minna. Selline olukord ei kahjusta ainult elamufondi seisukorda, vaid ka töömehi endid. Nimelt on äärmiselt raskesse olukorda seatud need töötajad, kes täidavad oma kohustusi südametunnistuse järgi. Regressi ulatust näitab ka paljude vajalike oskustööde järjepidevuse katkemine või nende kvaliteedi halvenemine. Kui näiteks tavaline plekksepp kasutas veel sõjajärgsetel aastatel 30—40 erinevat tööriista, siis tänapäeva plekksepp saab hakkama 2—3 kõige primitiivsemaga. Kuidas asi üldse on saanud nii kaugele areneda? Eelkõige selle tõttu, et illusoorne tegevus, pseudoeesmärgid on saavutanud ülekaalu sisulise tegevuse üle. Paljudele on illusoorne tegevus kasulik. Igasugused sisulised muutused ei tähendaks ainult paljude inimeste jaoks rohkem tööd, vaid ka üleliigsete lülide likvideerimist. Pseudoeesmärkide nimel töötajad teevad kõik, et muutused sõnadesse praktikasse ei ulatuks. Nende loomulikuks liitlaseks on aastakümnete jooksul kultiveeritud üldsuse vaoshoitus.

Ei ole õige väita, et juba praeguseks on destruktsioon saavutanud sellise ulatuse, kust kaugemale enam kuhugi minna ei saa. Destruktsioon vormib inimest, kuni ta muutub ümbruskonna suhtes loiuks ja inertseks. Kui me ei soovi destruktiivse keskkonna kaudu taolisi inimesi massiliselt kujundada, siis on viivitamine kvalitatiiivsete muutustega äärmiselt ohtlik. Esimeseks sammuks oleks asjade nimetamine oma õigete nimedega. Kas seda teha suudetakse, näitab juba lähitulevik.

ENN ALLER

Ühest nimekast naisest mahalaskmise tähtpäeva puhul

MATA HARI, õieti Margaretha Gertruida Zelle sündis 1876. aastal Friisimaal, Hollandis. Vastandina neis paigus levinud heledajuukselisele tüübile oli Margaretha tõmmu naha ning tumedate juustega. Ka olevat ta silma paistnud sihvakuse poolest. Mata Hari lasid maha prantslased 15. oktoobril 1917. Teda süüdistati spionaažis Saksamaa kasuks. Surmaotsuse täideviimiseks ei suudetud aga summutada I maailmasõja üht kõmulisemat afääri. Ning praegugi, 70 aastat hiljem, elustab maailm legendi kirjanduse, tantsu- ja filmikunsti vahenditega. Väljamõeldised põimuvad dokumenteeritud materjalidega ning aitavad kanda kangelanna enese süüdatud tõrvikut. Hollywood andis omal ajal tema osatäitjaks parima — Greta Garbo.

Mida ka Mata Harist ei räägitaks või kirjutataks, peab tõele au andma ja tunnistama, et nii tema lava- kui ka eraelu oli

entsatsioon. Müüt on keskendunud mitmetahulise tantsijakarjääri ümber (ka ENE V tutvustab lk-1 98: hollandi tantsijanna...), millest lähtub kurtisaanlus ja mida kroonib sajandi kõige kõmulisema naisspiooni kuulsus.

Kaheksateistkümnene ja ilma varanduseta, tutvus neiu 1894. aastal ajalehekuulutuse vahendusel enesest kaksikümend aastat vanema armeekapteni Rudolf MacLeodiga. Tutvusest sai abielu ja paar sõitis elama Indoneesiasse. Perekonda sündis kaks last. Hiljem armukade teenijatüdruk mürgistas lapsed. Margarethal sai pikapeale villand ramedast abikaasast ja selle armulugudest; aastal 1903 pöördus ta üksi Euroopasse tagasi. Nüüd kahekümmeseitsmene ja jälle ainelises kitskuses, läks ta õnne ja rikkust otsima — muidugi Pariisi. Valinud enesele eksootilise tantsijatari rolli, jõudis ta aastaga seltskonda: esinemiskohtadeks said metropoli valitumale mõeldud salongid. Ajaleht «Le Matin» kirjeldas teda kui «suurimat ja kõige sensuaalsemat templitantsijatari, keda Pariis iial näinud».

Hilisemad uurijad on kuulutanud Mata Hari striiptiisi prohvetiks. Tantsides hinduismi jumalale Šivale Pariisi kõige elegantsemates salongides eemaldas ta ükshaaval õhkõrnu loore... Ekstaatiliselt jõudis ta lõpliku andumiseni, varisedes kokku oma jumala (ka publiku) ees. Orient oli suurmood. Ja mitte ainult Euroopas. Mata Hari kahe-teistaastane eksootilise tantsijanna karjäär langes kokku Ruth St. Denis' idatantsudega Ameerikas, ja huvitav märkida, Isadora Duncani atika variantidega linnu-tantsudest.

Mata Hari võime luua veenev isiksus ainult pealiskaudsete Indoneesias omandatud teadmistega annab tunnistust suurtest teatri-alastest võimetest. Jaava tantsuke, veidi malai keele mõnd dialekti, salapärase nimi, mis seostub malaikeelse vastega sõnale «koidik»... Ja lõppude lõpuks ei olnud ta ju Pariisi lava vallutama tulnud. Tema lootuseks oli leida õige mees. Aga otsingute käigus avastas ta oma vääramatult tugeva külje — võrgutajana... 1906. aastal loodi ekstra temale roll Masseneti ooperis «Lahore'i kuningas». Esietendus toimus Monte Carlos. Ametlik kriitika oli meelitatav. Kuna aga Mata Hari tuli lava jagada ühega ajastu nimekamatest baleriinidest Carlotta Zambelliga, siis pole imestada, et levima hakkasid mürgised hinnangud: «Kui tema on indoneesia tantsijanna, siis mina olen hiina restorani ettekandja.» Kõigele vaatamata oli Mata Hari juba kõigutamatu kuulsuse saavutanud ning teda kanti kätel: karnevali-Veenusena piki tänavat.

Mata Hari oli tohtu sisseelamisvõimega. Ta võis rääkida kõige rabavamaid väljamõeldisi, ja seda täiesti veenvalt. Enamgi:

õigel ajal ja õiges kohas oskas ta need ka tõeks muuta. Ta oli enese parim reklaamiagent: tantsis Folies-Bergère'is, lasi end portreerida Saloména, esines aeg-ajalt La Scalas — ja tema teel langesid lugematud mehed. Oma suurimasse ja kõige hinnalisemasse rolli elas ta sisse 1916. aastal. Esitlenud end prantsuse luure kaptenile Georges Ladoux'le, väitis ta, et omab juurdepääsu saksa sõjaväe salastatud materjalidele ning võib koguda tähtsat informatsiooni, mille abil saaks muuta I maailmasõja avasündmused prantslastele eriliselt kasulikuks. Küllap polnud ta kunagi nii ohtlik spioon, kui ta seda välja paista laskis, ent juba 1917. aastal tundus ta kahtlane nii prantslastele kui ka sakslastele. Mõlemad pooled sepsisid salanõu tema kõrvaldamiseks. Mahalaskmisele minnes keeldus Mata Hari silmade kinnisidumisest. Huvastijätuks saatis ta sõduritesalgale õhusuulduse.

Saatusliku naise sümbolina elab Mata Hari edasi laval, ekraanil ja kirjanduses.

AJAKIRJA «VIKERKAAR» JUTUVÕISTLUSE TULEMUSED

Ajakirja «Vikerkaar» poolt möödunud aasta augustis väljakuulutatud ja 30. novembril lõppenud jutuvõistlusele esitati 134 tööd (116 eesti- ja 18 venekeelset). Võistluse žürii (R. Veidemann — esimees, N. Abašina, J. Jõerüüt, T. Haug, M. Kallion, M. Mutt, M. Saat, J. Sang ja T. Teppe) otsustas, et vastava tasemega tööde puudumise tõttu jäävad välja andmata nii esimene, teine kui ka eripreemiad. III preemia (rbl 200.—) vääriliseks tunnistati Indrek Kraasi võistlusjutt «Õhk». Otsustati välja anda neli ergutuspreemiat (à rbl 150.—), mille vääriliseks tunnistati Anton Baturin (võistlusjutt «Väike sugulane»), Kaja Prügi («Lasnamäe visioonid»), Anatoli Mazjuk («Allergia») ja Heljo Mänd («Ilmarattal»).

liseks tunnistati Anton Baturin (võistlusjutt «Väike sugulane»), Kaja Prügi («Lasnamäe visioonid»), Anatoli Mazjuk («Allergia») ja Heljo Mänd («Ilmarattal»).

Võistlustööd märgusõnadega «Tšiili», «Fan», «Kadripäev», «Saar», «Petja», «REV-68», «Ellips» ja «Mäng» tunnistas žürii kontaktivõtväärseks.

AJAKIRJA «VIKERKAAR» AASTAPREEMIAID

Toimetuse ja kolleegiumi ühise otsuse kohaselt otsustati ajakirja aastapreemiad (à rbl 100.—) jagada järgmiselt:

Indrek Hirvele luuletuste eest («Vikerkaar» nr 1 ja 6);

Kalev Keskülale luuletuste eest («Vikerkaar» nr 5);

Linnar Priimäele essee «Hüüdja hää kõrbes» eest («Vikerkaar» nr 5);

Edgar Savisaarele artiklisarja «Võitlus mõtteviisi pärast» eest («Vikerkaar» nr 4—6, 1986 ja nr 1—2, 1987);

Natalja Kalausele Oskar Lutsu «Õpilane Valter» tõlke eest («Raduga» nr 1—6).

Kuigi preemiaväärilisi kaastöid oli märksa rohkem, peeti otsustamisel silmas vajadust üldjuhul esile tõsta meie noorema põlve loomingulisi jõude, mis vastab ka ajakirja spetsiifikale.

Aga mõistagi kuulub toimetuse sügav tänu kõigile autoritele, kes aitasid ajakirja ilme kujundada selliseks, nagu ta nüüd on, ja kes oma kaastöödega avardasid lugejate silmaringi, sisustasid nende vabu hetki või aitasid neil elus mõneski asjas rohkem selgusele jõuda.

FOORUM

«VIKERKAARE» ANKEET

Toimetuse on saanud esimesi kirjalikke tunnistusi selle kohta, et «Vikerkaart» ainult ei osteta, vaid ka loetakse. Napi kuu aja jooksul pärast ankeediküsimuste ilmumist reageeris umbes tosin lugejat, enamik kolmekümne aasta ringis naisterahvad, kuid ka mõned mehed, vastajate vanuseline amplituud ulatus 14 eluaastast pensionieani. Üldine suhtumine «Vikerkaarde» on heatahtlik nagu mudilastesse ikka. Äärmuslike hinnangute vahele (alates sellest, et «ajakirja ennast pole

olemas» ja «ajakirjast on saanud järjekordne toimetajate ja kirjastajate mängukannikas» kuni selleni, et «Vikerkaar» «tundub peaaegu kui enda üritusena») mahub mõndagi kasutamiskõlblikku. «Vikerkaart» peetakse kas humanitaarkultuuri ajakirjaks kõigile või «põlvkonnaähtuseks», mitte ühelgi juhul aga noorteaajakirjaks. Viimane eeldaks lugejate arvates rohkem noorte endi ilukirjanduslikku loomingut, enam kirjutisi noortest (ka «rajatagustest») ja noorte vaimust (ka 60ndate aastate omast), kujunduses aga «matusekuulutuse-taolisest värvilahendusest»

loobumist. Teiselt poolt hoiatatakse «Vikerkaart» «mingi keskmise noortemaitse tase-
meni» laskumast, öeldes, et «jäägu «ma teile
kirjutan» taoline materjal pealegi «Nooru-
sele»». Potentsiaalsele noorele lugejale arva-
takse tegevat karuteene ajakirja raskesti
kättesaadavus ning kaheldakse noorte suut-
likkuses seda endale tellida. «Päris»
noortele peetakse «Vikerkaart» liiga tõsiseks.
Leitakse olevat «hirmus vale ja vana, kui
toimetus väldib asju, mis lugejat vihastavad»,
sest «elamusks kujuneb, kui võin vihas-
tada» ja seepärast «elagu toimetaja, kes seda
välja kutsub». Teisalt «ei peaks ajakiri otsima
«meie aja põletavamaid probleeme» (neid
leib igäüks isegi), vaid pakkuma laialdast
teavet eneseharimiseks». Ja kolmandaks ei
tohiks ka «Albikära Antsu lugu korrata».

Üldiselt hinnatakse ajakirja tagumist poolt
kõrgemalt kui esimest, kuid õigeks ei peeta
publitsistika monopoliseerimist vanade kor-
rüfeede poolt («kui valgustuslik-harivate
tekstide eest kannab hoolt toimetus ja veidi
vanem autorkond, siis probleemsete mõtete
avaldamisega peaksid hakkama saama ka
vähemad vennad»). On ka neid, kes
peavad ilukirjanduse osa paremaks («pub-
litsistika ei vasta minu maitsele juba põhi-
mõtteliselt», «kõige enam huvitab luule»,
«huvi ei paku poliitiline publitsistika
(E. Savisaar jt)»). Häälil kostab nii luule
kui proosa kasuks, eraldi tõstetakse esile
P. Ilmeti «Saameest» (mis ühe lugeja arvates
«seisab nii keelelt kui sisult kuidagi väga
Eestimaa pinnal ja käteb samas tohutut
üldinimlikku mõõdet», teise meelest aga
«paneb igavlema»), L. Hainsalu «Selle talve
isa», M. Muti «Kriitiku elu» (nii heas kui
halvas). Kuigi ilukirjanduslikke «pildikesi
eraelust suudab igäüks kirja panna»,
pealegi «on laialt poosetamist», aga «hing
jääb nälga», leitakse siiski, et «kui noorte
lood on sellised, nagu nad on, pole midagi
parata», aga «avaldama neid peab», sest
«küllap tekib nende vastu huvi hiljem, kui
autorid on kasvanud ja millegi kaalukamaga
maha saanud».

Mitmes kirjas peetakse kirjanduskriitilisi
materjale (B. Alveri, F. Tuglase, I. Bunini jt
kohta) vajalikuks. Publitsistikast tõstetakse
esile E. Savisaare ja L. Hainsalu lugusid,
mille «vastuvõttus on auditoorium lihtsalt
niivõrd küps», mistõttu «tänuulik peaks olema
iga tardumusest hoiduda suutnud lugeja».
Leitakse, et «praegu on aeg probleeme kas
või sihilikult teravdada», sest see on «halvaks
läinud haavade avamise võtte» ja küsitakse
koguni, «mis kahju võib tuua veidi üle-
määraneги «lobisemine» pärast suude kinni-
toppimise poliitika aastakümneid?».

Rubriike peetakse nende rohkusele vaa-
tamata siiski kõiki vajalikuks. Küll aga soovi-

tatakse neid jaotada «alalisteks, alaliselt
vahelduvaiks ja lihtsalt vahelduvaiks», sest
«kõiki rubriike ühekorruga lugedes tekib
teatud hakitus, mis hakkab häirima». Positiivselt märgitakse enamasti «Poeetika
lühikursust», «Keeleste keelde», «Non omnis
moriar'is», «Kaleidoskoopi» (selles M. Muti
«Teatri ümber»), kus «end meie oludes
südametunnistusega harinud meeste nagu
J. Unt, J. Talvet, L. Priimägi, M. Lotman,
R. Raud jt esinemine külj-külje kõrval on
hoopis midagi muud kui nende missioonika
tegevuse jäljed siin-seal ja aeg-ajalt». Aja-
kirja teeneks loetakse, et see «pani nende
kooeri hääle ja see on tore». «Dixisse»
soovitakse vaid selliseid lugusid, milles
«südamevalu-paisu tagant tulek oleks tunda»,
praegu olevat aga rubriik ebamäärane.
«Vikerkaak» pole seni «päriselt rahuldanud»,
kuid leitakse, et «uks huumorile peab igal
juhul lahti jääma», milleks soovitatakse
rubriiki kujundada «rohkem enesevilaks». Vastakad on arvamused «Jutusaba» suhtes.
Leitakse, et seda «oli lupsakas lugeda»
ja et see on koguni «sisukam kui ilu-
kirjanduslik osa» ja seetõttu võiks olla
«rahulikult palju mahukam ja asetusest
eespoolne», kuid enamik arvab siiski, et
«Jutusabad» on «liiga kommertslikud, ei sobi
ajakirja karge vaimusega», «tõlkekirjandus
ei tohiks olla «teisejärguline», «ajakiri on
populaarne selletagi», mistõttu «Jutusaba»
vajalikkuses kaheldakse. Ainus, mille suhtes
kõik vastajad on üksmeelsed, see on ennustus
komsomoli-mõttevahetuse läbikukkumise
kohta. Noorte ligimeelitamiseks soovitatakse
sisse seada popmuusika rubriik, igal juhul
aga «peaks ka muusika leidma oma õigus-
tatud koha» ajakirjas. Antakse nõu ka avada
mõni noori provotseeriv rubriik, näiteks
teemal «haridus ja haritus», sest «kas pole
haridusreformi tingimustes veider», et vastav
«mõttevahetus puudub täiesti», «ometi võiks
sellele kõigele heita pilgu seestpoolt, noorte
endi silme läbi, kelle peal ju eksperimenteer-
imine ja reformimine käib». Pakutakse välja
ka idee asutada rubriik «Debüüt» või isegi
«Keskkoolidebüüt». Kirjanikusõna aga soovi-
takse lugeda ilma igasuguse rubriigita.

Kujundust hinnatakse «süngeks, peleta-
vaks», mis «segab isegi lugemist»; «pisut
peetult külmaks, aga las olla... aeg ka kül-
mavõitu»; meeldib et «numbri piires on püü-
tud ühe stiiliga välja tulla»; «igatahes hakkab
ajakiri teiste hulgas oma kindla disainiga
alati silma ja mis muud tahtagi»; «nii
värvivaene... no see pole ju vikerkaare
moodigil»; «sisutõsiduse ja väliskuju ühtsus
+ iga üksiknumbri eredus (ja erinevus
tänu ühe-mehe-tutvustus-printsibile) +
r i s u s t a m a t a (loe: kujundite ja fotodega
ülekuhjamata) lehekülj + n o o r t e p ä -

rastamata (st komplimenti tõsisemate huvidega noortele) = originaalsus, mis (palun nimetada samaväärseid näiteid!) on saavutatud minimaalsete (võiks öelda «kontseptuaalsete») vahenditega». Soovitakse kõvemaid kaasi, klambriga köidetud lehti, aktuaalsete teemade tähistamist minimaalselt värviliste suunavate pealkirjadega, tutvustavate või arvustatavate raamatute puhul ka silmamälu jaoks väikest esikaanefotot.

«Vikerkaare» lugejate süda valutab väga paljude asjade pärast. Otsitakse vastust küsimusele «kuidas elada täisväärtuslikku isiklikku elu», ajastu põletavamateks probleemideks peetakse «noorte allakäiku ja vaimset inertsust», «demokraatia puudumist», «bürokratiat», «pugemist», «karjerismi», «kuritegevust», «madalat kultuuritaset», «amoraalsust». Inimesi teeb murelikuks, «et nii vähe on seesmist sundi «tahan kõike teada», «et nii palju on vaenu, ülbust, lootusetust», «et me ei salli fanatismi», «et üleüldist arvamust ei koguta», «et meil kõigil ikkagi kipub kodanikujulgust elu bürokratiamasinas väheks jääma». Probleemideks on «olme-, rahva- ja massikultuur (-kultuuritus) — nendest lähtuvad ja nende vahelised (väärtus-)hoiakud, rahvuskultuur» («esivanemate kultuurituvustused peaksid meid kõiki harima»), aga ka see, «miks teater ei eruta enam nagu varemalt». Kõige hirmsamat häda nähakse selles, et «ühiskond on sügavale rappa vajunud», mistõttu «ees seisab ühiskonna õudne katastroof» — «õudsem kui surmasaamine tuumapommi läbi on moraali täielik laostumine», «laostumise kaskaad oma täiuslikes värvides», kus aidata saab ainult see, kui «moraalipuhtad inimesed otsivad laostuvate inimestega kontakti inimsuse tasandil». «Kas «Vikerkaare» toimetis tahab sellist püha missiooni enda kanda võtta, et võiks teha omapoolse osa ühiskonna päästmiseks?» Toimetis ei ole kindel, kas ainuüksi tema heast tahtest selle ürituse õnnestumiseks piisab, aga loodab väärtuslikke ettepanekuid realiseerides järjest rohkem noorteajakirja nägu minna . . . jah, kui ainult teaks, misasi see päris noorteajakiri ikka on. Ehk toovad edaspidised lugejaarvamused selgust?

MEIE AUTOREID

Robert Nerman (s 1946) töötab PI «Kommunaalprojektis», tegeleb Tallinna ja Tartu eeslinnade, eriti puitarhitektuuri küsimustega.

Rein Ruutsoo (s 1947) filosoofiakandidaat, Fr. R. Kreutzwaldi nimelise ENSV Riikliku Raamatukogu töötaja.

NO VABANDAGE!

Nr 4. Lk 72 (märkustes) Albert p. o Alfred Vaga. Samas loeme: «Fr. Tuglas oli ajakirja «Looming» asutaja ning esimene toimetaja (1924—1926)» — p. o (1923—1926).

«Kaagis» (lk 85) avaldasime Heiti Talviku luuletuse «Paks usuisa doktor Luterus . . .», mis tekitab nii- ja naasugust vastukaja. Heiti Talvik — tema surmast saab varsti 40 aastat — on seda mõõtu poeet, kelle luule ei tohiks enam eraldi õigustamist vajada. Küll aga ikka veel tutvustamist ja kommentaare. (Miks muidu tauniti ühes anonüümses ja nõrdinud telefonikõnes Heiti Kadastiku värse!?) Antud luuletus pidi autori kavatsuse kohaselt kuuluma tsüklisse «Dies irae» (1934), selle järjestuses neljandana. Sellisena oli ta pakutud 1934. a ka «Loomingule», kuid jäi toimetaja Johannes Semperi poolt avaldamata. «Vikerkaares» oli tegu luuletuse esmatrukiga; vulgaar-ateistlikke taotlusi polnud.

Nr 6. Lk 77 on «1956.», p. o «1957. aastast ilmuv «Loomingu» Raamatukogu». Kahetsusväärne eksitus — mitte katse kaude ja abitult tasa teha seda, et olime oma 4. nr-s «Loomingu», ühe meie soliidima kultuuriväljaande eluiga aasta võrra kärpinud. Lk 87 (toim märkuses) «Ilmub novembris» p. o «Ilmus novembris»; lk 89 Marju p. o Marje Üksine.

Lõpuks kimbuke transkriptsiooni- jm väiksemaid vigu ning vaieldavusi. **Nr 4**, lk 49 Olžas Süleimenov p. o Sülejmenov; Boriss Oleinik p. o Oliinõk (ka nr 5, lk 45); Dmitri p. o Dmõtro Pavlotško; lk 52 «Michael Kohhaas» p. o «Michael Kohlhaas»; lk 52 ja 53 p. o p. o p. o; lk 73 Vassili Tredjakovski p. o Tredjakovski. **Nr 5** (esikaane siseküljel) Robert Lewis p. o Robert Louis Stevenson. Toimetis tänab Harald Rajametsa, kes mitmete nimevigadele ruttas tähelepanu juhtima.

Piret Kruuspere (s 1961) töötab Keele ja Kirjanduse Instituudi kirjandusajaloo sektoris, uurib dramaturgiaprobleeme.

Edith Salu (s 1959) on õppinud TRÜs ajalugu, töötab ENSV Riiklikus Etnograafiamauseumis.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Natalja Morozkina, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Viהלem.

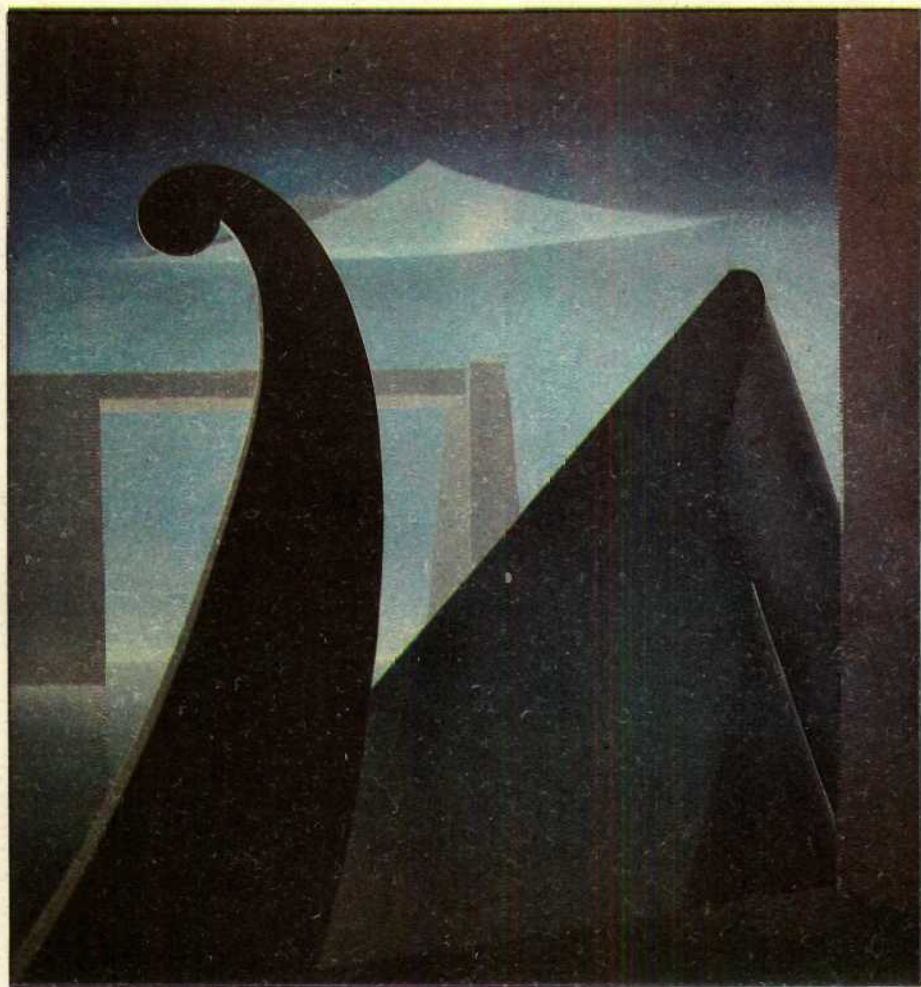
Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 601-772. Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe** 601-772. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 601-858. Algupärane ja tõlkekirjandus **Joel Sang** 601-858. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 601-858, **Kajar Pruul** 601-858 (Tartus teisip. reedeni k 13—15 tel 33-396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 601-858. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 601-858. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk** 601-858. Korrektor **Tiiu Vseviov** 601-858. Masinakiri **Viivi Tammik** 601-858.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 04. 01. 1987. Trükkida antud 05. 02. 1987. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 9,63. MB-00103. Tellimuse nr 40. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükkokoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiarv 32 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 3, март 1987. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245